

نغانل وخارى پوهانو ويناوى فغانستان د نوميالي علامه

د زبېږيدى په زرمدكليزه كى

ومقالو، پنجامونومجموعه اوورتى راپور

دا فغانسّان تمبوری دولت

افغانتان اكادمي دينتود ابكثاف وتقولي رياس

مجموعه مقالات ، پیامها و را پورنهانی

د افغانت تان جمهوری د ولت

د افغانستان اکا دمی د ښتو د انکثاف او تقویمی ریا

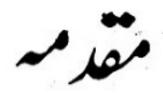
سنيله ١٣٥٢

بهاغلی محمد داؤد ملی رهبر، ددولت رئیس او صد راعظم چه دافسغا ن کهول دافتخار شمله یی پور ته کړه او په هیواد کی یی دنوی خو ا ن ډیمو کرا تیك جمهه وریت بنیاد کیښود،

فہرست کتاب

ا لف _ ل	۱ ـ مقدمه
الف _ ح	۲ - ابوریحان البیرونی علامهٔ نامدار افغانستان
1 - 1	 س – مقام اخلاقی انسان
77 - IA	س ـ آیا بوریحان خراسانیست یا خوارزسی
70 - TV	 ۵ - طبع و تحقیق آثارعلمی ابوریحان در شوروی
r0 - r7	 ۲ - رساله بوریحان درفهرست کتابهای رازی
00-07	 ۷ - د علاسه البير و نی عصر او اجتما عی سحيط
79-07	۸ – ریاضیات و نجوم البیرونی
AA -V.	 ۹ - سیمای فالسفای البیارونی
1.0-19	 ١٠ كتاب الجماهرآئينه عقايدو افكار البير و نى
117-1.7	۱۱ – د استان سوختن کتا بخانه خوار ز م
171 - 117	۱۲ - البير وني و خيشخا نهٔ هر ا ت
179-177	۱۳ - د البيروني ژب پوهند
144-14.	۱۳ - البيرونى وشهر لاهور المور المورد ا
104-149	١٥ - شرح حال البيروني
17 100	۱۶ - کار های نجو سی البیرو نی
175 - 171	١٧ - سهم البيروني در سطالعات جغرا فيا ئي
174 - 176	١٨ - الجماهر دالبيروني دافكارو اوعقايدو آئينه
147 - 179	 ۹ - افسانه بوریحان
110 - 144	٠٧٠ پيام ها
140 - 117	۲۱ - راپورنهائی

په هغه و خت کی چه د افغانستان حاکمیت دشرق او غرب، شمال او جنوب له خواتر ډیر و را ندی او لیری سر حداتو پو ری رسیده او افغانانو دا یشیازیاتی پر اخی او حاصل خیزی و رشوگانی او سیمی دامتدار تر نگین لاندی در لو دلی نو بیلو بیلو و لسونو دافغانی شاهانو او حاکمانو په نیاو او انصاف نیک سلوك او غوره چال چلند، علم دو ستی او عالم پرو ری افتخار کا و د او دساهو او آرام ژو ند شپی و رخی یی سبا کولی.

په هغه وخت کی چه لوی افغانستان د علم او پو هی ، سدنیت او تهدیب یوستر تا ټو بی او مهم سر کزؤعظیمی سعنوی هستی او او چت عبقریان یی هم پخپله لمنه کی و روزل او دهغه عصر د افغانی شا هانو علم دوستی پیر بینو سه او بی شهر ته عالمان ، ادیبان، شاعر ان ، سؤرخان ، سصو ر ان او نقاشان دخپل رحم او کرم ترسیو ری لا ندی دو سره تشویق او ترغیب کپل او تردی حده پوری اسانتیا وی یی په لاس و رکړی چه هغه کوچنی استعداد و نه بیادنبوغ درجی ته و رسیدل او عالمگیر شهر ت یی پیدا کی چه سوونه او زرگونه کاله پس هم نړی و ال دهغو دعلمیت او اهلیت یا دونه کو ی او خاطری یی ژوندی ساتی.

دافغانستان دگڼو او بیشمار و معنوی عظیمو هستیو له جملی څخه یو تن دافغان شهنشا هانو (سحمو داو سسعو د) غز نوی ددر بار ستر سنجم، کیمیادان، سو رخ، دعلم الاثار عالم ، دسساحت او طبیعیا تو پوه ابو ریحان البیر و نی دی .

دنن شخه زرکاله پخو اسحمود غزنوی هغه و ختابوریحان البیرونسی دخسوار زم د نیسولسو شخه و روسته د نحا نسه سره خپل در بار تهر راوست چه دالبیرونی شهرت لادهغه دکورکلی او شاو خوا ښارونسسو شخه بهرنه ؤوتلی او حتی گاونډی هیوادونو پوره هغه نه پیژندلو.

ابوریحان البیرونی چه کله دغزنی دربارته راورسید دافغانی شهنشاه دربارد کنوریاضی دانانو، منجمانو،سؤرخانو ،طبیعی دانانو، فیلسوفانو، شاعرانو، ادیبانواو جغرافیا پوهانو څخه ډك ؤ .

دغزنی دربارته له رارسیدلو او هلته دسیشته کیدلونه پس دافغانشهنشاه شخصی فضل پر و ری او علم دو ستی او هلته دسوجو دو پو ها نو او عالمانو افکار و او نظر یا تو په زلمی ابو ریحان البیر و نی له حداو اندازی نه زیات تاثیر و غو ر ناوه دهغه پټاو غیر سنکشف استعداد یی بر ق آ سا په کار وا چو و او رو ښانه یی کړ چه هغه معنوی چر اغ لاتر او سه پو ری هغه شان ر نا او محلا کوی .

دتاریخ په او پر دو کی افغانی خاوری دابوریحان البیرونی پشان بی شمیسره عظیمی هستی او نوابخ زیرولی او پخپله لمنه کسی روزلی او پسرورش کړیدی چه دنبوغ پلوشی یی نه یوازی افغانستان روښانه کړیدی بلکه گاونډی هیو ادونه کو م چه په شرق او غرب، شمال او جنوب کی پراته دی هم دافغانی عبقریانو او عالمانو د پوهی او دانش په څراغ رناشویدی .

لیکن دحیر انتیا او تعجب و رخبره خو داده چه په افغانی خاو ره کی دغه زیږیدلی ،تر بیه شوی ،ا و نبوغ ته رسیدلی پــو هان او ادیبان ،شاعــر ان او سور خان ، فيلسو فان او سنجمان ، جغر افيه دانان او سصور ان دو خت او زمان داو ړيدلو او دشر ايطو د بدليدلو سره سم نو رو هيو اد و نو په بي رحمانه او ظالمانه ډول دخپل ځان پورې تړلي او سنسوب کړيدي . د افغانستا ن په آب و هو ا، د افغانستان په سجيط او اجتماع او د افغانستان په غله دا نه لو يو شو يو او ثمر ته رسيدلو انسانانو چه کله يو عالمګير شهرت او جهاني نوم کټلي دي نو بيانو رو قو سو نو او ساتو نو په هغو دعو اکړي او په درو اغو او دو که بازيو يي د هغوي د هخمو لو او خيټي لا ندي کو علو هڅي کړيدي او لاکوي يي .

و لی دنړۍ دنو رو سلتو نو په نو ابغو او پو هانو چا ددغه شان دعو اکو لو را جر ئتندي پیداکړي ؟

ولی دفرانسی په لامارتین ،شاتو بریان ، .موگو، کوری ، ر و سو او نوروچادخپلوی دعوا و نکړه ؟

ولى دروسيى تولستوي ،داستايوسكى ،توركنف، پوشكين ، لرسانتوف اونور څوك خپل سال نګڼى ؟

ولی دانگایس په شکسپیر، بایر ن ،او سکار و ایلد، شیلی ،دیکنز او نو رو څوك خولهنه راكا ږي ؟

ولی داسریکاپه و ایتسن،لانګ فلو،رو برت فر استاو نو رو باندی کوم هیو اد دعوه نه کوي ؟

ولی خوك دایتهالیی ،دانته ،دانزیو، دهسپانیی ، سروانتس دعر بوجر جی زیدان ، سنفلوطی جبر ان خلیل او نور او نور دخپلوو کړ و اوخپل هیوا د پوری سر بوط او سنسوب نه کنی ؟

ددي سوال جواب ډير آسان او ساده دي .

دا د که چه دغه قو سو نه هیڅکله خپلی هستی بل چاته نه پر یږ دي.

دالځکه چه دوي دخپلونو ابغوعزیز انو څخه ډیره سخته دفاع کوي او هیچاته دا اجاز، نه و رکوي چه حتی یوه غلطه کلمه او جمله دي د دو ي دمای هستیو په باب و لیکی اماسونږ ؟

داځکه چه په وروستيو لسو کلو کښې تيروحکومتونودخپلوسعنوي هستيود ژو ندې ساتلو ،ددوي دعلمي عظمت ديادتا زه کولوددو ي د شخصيت او پوهي داحتر ام، ددو ي دنام او نښان د هسکو لو او نوی نسل ته ددو ي دو ر پيژند لو په لار کسي هيڅ ډول خدست سرته ندي رسو لي .

په بین المللی علمی غونډو کی که چیر ته کوم یو هیواد راپاڅیدلی او زمونږستر معنوی شخصیتونه یی په ځان پوری تړلی او هغوی یی خپل قلمداد کړید ی محققینواوبیرونی پیژندونکو تاریخی حقایقوته پوره پاسلرنه نده کړی که بین المللی علمی سجامعو په وروستی لس کلنه دوره کښیدافغانستان دسمعنوی لو یو هستیو په باب کوم ضرور سعاو مات غوښتی و و نود ډیسر انتظار نه

و روسته بیاهم چاڅه په لاس ندي و رکړي او په دي و جه هغوي دډ یري
نا آسیدۍ څخه یوه عجیبه بدبینی زسو نږ دهیو ا د او خلکو په حق کی پیـدا
کړیده .

داچه دافغانستان دنوسیالی عالم ابوریحان البیرو نی د زرمی کلیزی تجلیل دیونسکوله خوا فیصله و شوه دجهانی افکارو د یوی څپی په و جه ؤ ځکه چه دغه علامه دیو زرکالو څخه و روسته اوس هم دجها نیا نو په نز د ژوندي دي او علم یی دسو جو ده نړی دانسانا نو دپاره دقدراو اهمیت و ډ کڼل کیږی .

په ۱۳۵۱ ه ش کی دافیصله و شوه چه د دی هیواد دستر پوها نـد ا و نابغه ابو ریحان البیرونی زرم تلین دیونسکو په همکاری ا و سرسته پــه بین المللی سویه تجلیل کړي شی خود نحینونیمګړ تیاو او بی توجهیو په و جه دغه کارسمکن نشواو ۱۳۵۲ کال ته پاتی شو.

د ۱۳۵۲ کال دحمل په سیاشت کی د اطلاعاتو او کلتور په و زارت کی یوسجلس جو ړشو چه دو طن پو هانو او رسمی لو ړو کسانو په کی ګډون و کړ .

په دغه مجلس کی دعلامه ابو ریحان البیرونی د زر م تلین دتجلیــــل سوضوع و څیړل شوه او دبحث په پاي کی د د غه سهم کار دعملــــی کیدلو د پاره دوه کمیټی و ټاکل شوي چه په لاندی ډول وي.

الف : علمي كميته. پو هاند عبدالحي حبيبي دمشر په حيث .

دکتو ربهاو الدین سجر و حدتاریخ دټولنی رئیس د غړی په حیث. پو هاندسیر حسین شاه دادبیاتو او بشريعلو سو دپو هنځی رئیسدغړی پهحیث دکتو ر عبدالطیف جلالی دنشر اتورئیس دغړی په حیث.

ښاغلی محمد اسماعيل مبلغ دغړی په حيث.

غو ثخیبری دافغانستان اکاډسی دپښتو دانکشاف ا و تقویی د ریا ست مرستیال دسکرتراو منشی په حیث .

ب: تشریفاتی کمیته. پو هاندجاوید دکابل پو هنتو ن ر ئیسدسشر په حیث. ښاغلی محمد ابر اهیم خو ا خو دی دپښتو دانګشاف او تقویی رئیسدغړی په حیث .

ښاغلی محمد سخی دانشجو دخارجه چا رو دو زارت دفر هنګی رو ابطو دمدیریت سرستیال دغړی په حیث .

ښاغلي حضرت کوشان دغړی په حيث.

غوث خيبرى دسكرتر په حيث.

په دی غونهه کی د کران هیواد پوهانو او عالمانو ته بلنه و رکړی شوه چه هر یو دالبیر و نی په ژ و ندانه ، او دهغه دعلم او پوهی په بیلو بیلو اړ خو نو رڼاو اچوی او پاخه او کره سخاسین پری د ټاکلی سو ضوع په چوکاټ کی د ننه ولیکی . له دینه و روسته دو اړو کمیټو خپل کا رشر و ع کړ او و رسره و رسره دهیو اد دمحتر سو او قدر سنو علماو او پوهانو په سرسته په غزنی کی دعلا سه البیر و نی د سز ار په تر میم چه دغزنی دولس په منځ کی د (ابو ریحان) په نامه سره مشهو رؤلاس پوری شو چه د قبر د مشخص کولو په برخه کی د غزنی دبو ډالیکو ال او سحقق استاد غلام جیلانی جلالی کو ښېو نه دیادو لو و د ي .

په عموسی غونډه کی دا فیصله و شوه چه د۱۳۵۲ کال دجو زا په ۲۹ نیټه به په کابل ازغزنه کی دعلامه ابو ریحا ن البیرونی زرم تلین پــه بین المللی سویه نمانځلی کیږی او ددی سیاشتی تر ۳۱ تا ریخ پوری بــه دوام کوی .

ددی فیصلی نه و روسته دنړی دبیلو بیلو هیوادونو ا و پښتونستــــان د پو هانو په نامه بلن لیکونه و رواستول شول چه هغوی هریوخپل یویو پوهاند دالبیرونی په جشن کی د ګډون دپاره افغانستان ته را ولیږی . هغه خارجی هیوادونه چه بلن لیکونه ورته واستول شول دا وو.

شوروی اتحاد ، پولند، سصر، عراق ، فرانسه ، داسریکا ستحده ایا لات دآلمان اتحادی جمهوریت ، هند، ایران ، پاکستان او محینی نور.

ددغو هیو ادو نو څخه یو یو نماینده په کابلکی د البیرونی د زرم تلین په جشن کی ګډون و کړ چه نوسونه به یی و روسته ذکرشی .

دافغانی پو هانو او عالمانو له جملی څخه هغو سعتر مو کسانو چه دالبیرو نی په بین المللی کنقرانس کی برخه واخیسله اوخطابی ئی ورکړی په لاندی ډو ل و و .

ر استاد خلیل الله خلیلی (مقام اخلاقی انسان در نظر البیرونی). ۷-پو هاند عبدالحی حبیبی (آیا ابوریحان خر اسانیستیاخو ارزمی؟) ۷-دکتور محمد انس (نجوم وریاضیات البیرونی)

سمـعبدالروف بینو ا(دعلامه البیرونی عصراو اجتماعی محیط) هـاستاد اغلام جیلانی جلالی (شرححال البیرونی)

۲-بناغلی غوث خیبري(علامه البیر و نیدهند داو سنو پو هانو په نظرکی)
 √بناغلی محمد اسماعیل مبلغ(سیماي فلسفیالبیر و نی)

۸ بناغلی پو هندوی سرور همایون (البیرونی و خیشخانه هرات) ه بناغلی پو هاند صدیق اله رښتین (ادالبیرونی ژب پو هنه)

ددباندنیو هیو ادو نو پو هانو چه دافغانستان دستر پو هاند علامه البیر و نی دز رمی کلیږي پهجشن کی ګډون کړي او خطابی یی و رکړي په لانــدي ډول و و.

۱ ـ دکتور بو کولیوبوف د شوروي اتحاد نماینده (طبع و تحقیق آثارعلمی ابوریحاندرشوروي)

۷-دکتور حسین علی سحفوظ دعراق نماینده (کتاب الجماهر آئینه عقاید و افکاروروش علمی بیرونی . سـدكتور جعفرشهيدي دايران نماينده (داستان سوختن كتــــا بخانه

خوارزم درآثارالبیرونی) سدکتورسهدی سحققدایراننماینده (رساله ا بوریحان درفهـــرست کتابهای رازی)

۵-پر و فیسر حسن دانی د پاکستان نماینده(ابو ریحا ن البیر ونـی و شهر لاهو ر)

- بناغلی مقبول احمد دهندو ستان نماینده (انحطاط علوم .)

٧ ـ سو لوى ظاهر شاه د پشتو نستان

نماینده(دکتو نکی په توگه)

DELIBERTARION AND VIEWS

د مغا برا تو و زارت دا لبیر و نی دزر ۲ تلین به مناسبت دیوستی تکت خپور کی

٨ ـ ب اغلى پاچاگل پښتونستان نماينده (د کتو نکي په تو گه)

و بناغلى ظهير الدين ر مضانى «

بایدوو ایودهغو پشتو نستانی لیکو ااو او پو هانو پهنو مچه بلنلیکو نه استولی شوی و هغوی ته د پاکستان حکومت اجازه و رنگړهچه په د ی کنفر انس کی گډون و کړی او افغانستان ته راشی .

دعلامه البيرونی دجشن په هفته کی دکنفر انس گهون کو نکی داخلی او خارجی پو هان يوه و رځ دغزنی ښا رته هملاړل چيرته چه د البيرونـی مدفندي او هلته يی دالبيرونی دو اټدافتتاح نه پس ددغه نامتو عالم په سز ار دگلو کيهۍ داحترام او عقيدت په روحيه کيهودي او دابوريحان البيرونی يوه خطی کتابخانه يی هم پرانستله.

دافغا نستان دمشهو رعالم ابو ریحا ن البیر و نی د زرم تلین بین المللی غوندی د کابل پو هنتون د کتابخانی په تالار کی و شولی. شپر و رمحی دهیواد پوهانو او خارجی لیکوالواو محققینو د افغانستان دمشهور او نامتو عالم ابوریحان الببرونی دلوړ شخصیت، د هغه دنبوغ دهغه دژوندانه ،دهغه دآثارواو افکارو په باب بحثونه و کـړل او دعلم او پوهی دجهان ددغی اعجو بی او عظیم انسان فضائل او شما یل یی په مستند و دلایلو شرح کړل.

دنړۍ و الو په عقیده هغه بو ریحان چه زرکاله پخو اد افغان شهنشاه محمو د غزنوي او بیا و روسته دسلطان سعو د په دربارکی په ډیر قدر او عزت ژوند کاوه هیڅکله سړندي بلکه تر او سه لاهغه شان ژوندي دي او دشهرت په او چتو پوړیوولاړدي .

بو ریحان دخپل عمر زیاته بر خه په افغانستان کی چه غزنی یی دا را لسلطنت ؤتیره کړه او په همدي ځای کی یی فکر او عقل صیقل او دنبوغ در جی تـــه و رسید او هم دلته مړ او خاو رو ته و سپارل شو.

بوریحان هندوستان ته هم سفر و کړ او ډیر کلونه هلته پاتی شو لیکن افغانستان هغه خپل هیو ادگانه او دغه آر زوییدرلو ده چه په همدي خاو ره کی په حق و رسی او فانی و جو د یی همدلته ښخ کړی شی او په پاي کی په خپله دغه آر زو هم و رسید .

دتاریخ دمعتبر واو قیمتی اسنادو په ر نهاکی داحقیقت به خرکندیږی چسه افغانستان په لرغونو دو روکی دعلم او فضیلت ، هنر او حکمت ستر سرکز پاتی شویدی او دعلم او هنر د دغه پر فیضه چینی څخه زیا تو پوهانو او هنر مندانو دفیض او به څکلی او عظیم شهرت ته رسید لی دی چه زمونږ نومیالی عالم بو ریحان ابن احمد البیرونی دهغو نحینی یو دی چه نن یی سوونه کتابونه په ستاینه او دعلمی مقام دار زبنت په باب کی لیکل شوی او زر کاله پسیی یاد په نړۍ کی تازه ساتلی کیږی .

پهگر ان افغانستان کیچه نن ددغی هیو اد دقهر مانو زامنو پهلاس دمحو ا ن

دیمو کراتیک جمهوریت کوم نظام منځ ته را غلیدي دافغان و لس په سړه کا لبوت کی یوزل بیا دژوندساچلیږی او د هر با در د هافغان په زړه او روح کی ژوبلی آرزوگانی او زخمی اسیدونه سرونه راوچتوي .

اوله دي سره سره دغه احساسهم په رگونو كىغزونى كوي چه دغه ملك او دغه خاوره بهچه په تيره دوره كىيى دزياتى بى غورى اوبى انصافى دلاسه دژوند وروستى سلكى و هلى كه خداي كول يوزل بيا د ايشيا په نيمه قاره كى خپل تير عظمت، تيرشان اوشو كت تيربر ماو پرتم ، تير لوړ نوم او نشان، تيرشهرت او نوميالتوب، تيرقوت او طاقت بيرته لاس ته راوړي او يوزل بيا افغان دخپل شهامت اوغيرت، دخپل جرأت او همت د دخپل لياقت او اهليت ، د خپل فطرى سمتاز استعداد او جو هر ثبوت وركړى او دجهان خلكو او ولسو نو ته داو ښيئى چه افغان داحق لرې او كولى شى د ډيروسترقى ، سيالو او ساهو ملتو نو په څنگ كى مقام ولرى .

نن د هر افغان د هیلو غو تی په سپړ یدو دی او دنحوان ډیمو کراتیك جمهوریت د تاسیس سره د غی قهر مان او توریالی ولس د خپل عظمت او شو کت د راژوندی کولو د پاره لو سړی عظیم گام پو رته کړیدی . افغانانو اوس دااراده کړیده چه دخپل تیر عظمت لویدلی او نړیدلی د یوالونه بیرته پورته کړی او د (افغان تهذیب) هسکهاودنگه مانی چه یو و خت یسی د نړی و الوسترگی محان ته او لی وی په ښکلی ډ ول سضبو طه او ټنیکه کړی او نو و پری نبر دی چه ناوړه بادونه د هغی په سخ کر غیړن گر دونه پری باسی . افغان اولس اوس د جمهوری نظام په سیوری کی په زړه کی ددغو اسید تخمونه کر لی دی چه نو ر به هیچکله په دوی باندی د طلم اوستم ، حق تلفی اوبی عدالتی اغراضو او استثمار بادنه چلیږی بلکه د نیا و او برابری ، عزت او احترام ، اس او امان خو شحا لی او نیك مر غی یو ماحول او جهان ددوی په سخ در و ازی پر ا نزی او

د غه وگړ و ته به پخپل پر لطف غیږ کې محای و رکوی .

افغان ولس دا هیله لری چه دجمهوری نظام په سیوری کی به دولمی کهول د پا ره د علم او پو هی تر قی ا و پر مختک لو یه لا ر هواره شی، او یو زل بیابه په دی خاو ره کی گڼ پو هان د ا بو ریحان البیرونی، بلخی ابن سین، سنائی غسز نوی ، سو لوی بلخی رو می ، سید جمال الدین افغان ، خو شحال خان بابا ، رحمان بابا ، او نو رو خاطری تازه کړی او د هغو د حقیقی او لاد په غیر به د خپل گران هیواد افغانستان نوم او ننبان او چت وساتی .

د افغا نستان د جمهوری دولت د اطلاعا تو ا و کلتور و زارت او په تیره بیا دپښتو د انکشاف او تقویی ریاست و یاړی چه د دغه جمهوری نظام د تاسیس او سنځ ته راتلو په افتخار دگران وطن د نو سیا لی نحوی علا سه ابو ریحان البیرونی د زرم تلین د بین المللی کنفرا نس د جر یانا تو راپور د یو ښکلی کتاب په بڼه کی خپلو وطنو الو ته وړیا ند ی کوي او د جمهو ریت د او چت نظام په آغاز کی د خپل علمی خدمت لوسړ ی کتاب د افغا نستان د لوی عالم ابوریحان پیژند گلوی ته وقف کوی .

پهدي کتاب کی سربيره پهدي چه دخارجی نمايندگا نو پيغامونه ا خستی شويدي دپشتونستان د سبار زاو جنگيالی و لس دنما يندگا نو پيغام هم پکی چاپ شويدي او دکتاب په پاي کی هغه و روستی را پورخپورشويدي کوم چه دغونډي له خواديو روز لوشن په توگه د ټو لو که ون کونکــــو

پوهانو او عالمانو په اتفاق تصویب او منظور شوي او په هغه کی دکنفر انس نتیجه د څو غوره مادو او لارښوونو په ډول شرح شویده . هیله ده دغه مهم او قیمتی اثر ددر نو او قدر سنو و طنو الو داستفادي و ډ و اقعشی او دگر ان افغانستان دنامتو عالم خاطره دتل د پاره په ذهن کسسی ژوندۍ و ساتی .

غوثخيبري

دپشتو دانگشاف او تقویی دریاست سر ستیال . کابل دو دیدسیاشتی لسمه نیته ۱۳۵۲ کال

مقدمه بقلم استاد جلالي

ابوريحان بيروني علامه نامدار افغانستان

درسر آغازاین کتاب که مشتمل بر مقالات علمی و تحقیقی علمای افغانی و سایر ممالك بوده و در جشن هزار مین سال تو لد عالم شهیر و طن ابو ریحان محمد البیرونی در تالار پو هنتون کابل ایر اد شده است از لحاظ اسناد تاریخی و تتبعات محققین افغانی و علمای بلا د دیگر لا زم می افتد که راجع به منسوبیت ا بو ریحان به کشور باستانی ما د لائل مستدل سوجو دو غیر قابل انکار به شکل یك مقد مه بار دیگر ارائه گردد.

. افغانی بو دن علامه البیر و نی بحدی بدیهی وحضور پست که به اقامهٔ دلایل نیازمند نبو ده و نیست ، زیر ا چون ابو ریحان خوار زمی است و و لا پت مذکور از مر بو طا ت مرزهای امپر اطوری افغا نستان عهد غزنویان ایا لتی بوده که در شهر های آن بنامهای محمود، و مسعود ، سلطانان افغانستان خطبه خوانده میشد، و سکه ضرب میگر دید، سلطان محمود حاجب بزرگ بارگاه خود (التونتاش) راحکمران خوار زم مقرر کرد و فر ستاد ، این

سالار دلیر بعد از ضبط و ربط ایالت خوار زم باخانیان تر کستا ن بخصوص علی تگین در آویخت و بماوراء النهر رفت، جنگها کرد، اخیر آبسا صلح آبرو مندانه که باخان عقد کردبا نیروی غزنه بخوار زم بازگشت، بنا بر آن بیرونی بدلیل اینکه فردی از مردم خوار زم و به دلائلی از خراسان است و مر بوط امپر اطوری افغا نستان ، باید چنین کسی بدون شبهه افغانی شناخته شود و بس.

رجوع شود بنقشهٔ ضمیمهٔ کتاب(غزنه و غزنویان) بحواله اثرونقشهٔ مستشرق معروف بوسو رت رجوع شود بنقشهٔ آخر کتاب سلطان محمود مولفهٔ داکتر سحید ناظم.

لسدا بسدلیل توضیحات و نقشه های آئسسار مستشرقین باید و یسرا اصولاً افتانی بخوانیم احیاناً اگر درانمو و د کسی تر دد اندیشه داشته باشد و ازما بپرسد چطور و باستناد کدام قانون حقوقی البیر و نی را (افغانی) خوانده اید در پاسخ باید گفت بوئیقه و قانونیکه بموجب آن یکشخصیت بزرگ دنیای مغرب زمین اعنی ناپلیون بناپارت (کورسیکائی) فسر انسوی شنا خته شد. و اقعه چنین بود کسه زادگاه بنا پسا ر ت فسر انسوی شنا خته شد. و اقعه چنین بود کسه زادگاه بنا پسا ر ت دولت فرانسه در آمد، ناپلیون نیز تبعهٔ دولت فرانسه شناخته شد، پس هرگاه در فتح جزیرهٔ کورسیکا، فرانسه و فتح خوار زم بدست محمو دامپر اطور در فتح جزیرهٔ کورسیکا، فرانسه و فتح خوار زم بدست محمو دامپر اطور افغانستان کدام تفاوتی از حیث ماهیت سوجود نباشد، و نیست ابو ریحان البیر و فی ، هم حقوقاً (افغانی) است چنانکه بامحمود بغزنه رفت.

در پیروی ازین ناموس تعاملات دول در شرق و غرب مثالهای زیادی در حافظه تاریخ موجو داست . از همه مهمتر کلیفو رت ـ بوسو رت در کتاب غزنویان خو دچنین اظهار حقیقت میکند :

«بدون تردید دربارهای محمود، و مسعود د ر غزنه سراکز منورو

درخشان کلتوری بودند، عالم متبحر آنعصر البیر و نی زندگانی خود رادر غزنه بسر آورد ، و کتاب معروف خودتانون مسعودی را بنام مسعود ، و کتاب الجماهر خود رابنام مودود ، تصنیف کرد، و بهمان ترتیبیکه محمود البیرو نی را بغز نه آورد امکا نا ت نو شتن (ما للهند) را نیز برای بیرونی فراهم آورده است در بارهٔ توجه سلطانمحمود به کلتور تحسین کنندگان او بخصوص علما و نویسندگان اسلامی هند ، نقش محمودرا بحیث یک مشوق و حامی صنایع و پدید آورندهٔ کلتور اسلامی در حواشی شرق جهان اسلام ، تائید کرده اند، و بهمین و سیله آئین و مدنیت اسلامی راه خود را در نیم قارهٔ هند بازنمود ، و بنابر ینست که محمود نخستین راه خود را در نیم قارهٔ هند بازنمود ، و بنابر ینست که محمود نخستین قهرمان اسلامی هند قرا رگرفته است .

بوسورت ، ادامه میدهد : تمام کلتورهای اسلامیدرین عصرنموند های عالی است که منسوب بطبقه بالاشناخته میشود ، کلتورعالی غزنویا ن تنها باتشویق و حمایت طبقات بالای جامعه انکشاف میکرده است البیرونی خود تصریح کرده میگوید : تشویق کلتور و ترقی ثقافت بتشویق و حمایه فر مانروایانمتکی استوتنها آنهامیتوانندعلما و هنرمندان راازمشکلات و نیازمندیهانجات داده نیروی دماغی ایشانرابرای کسب شهرت بکاریانداز قد روی هم رفته ما از کلتورعامیانه آن عصر اطلاعات کافی نداریم اسا کلتورعالی بدون تر دید دراثر تشویق و حمایهٔ بزرگان پیشرفت کرده وآثار آنجاودانی باقی مانده است .

بالمقابل نظر یات سولر Muller وغیره اربیرای Arberay را عقیده بر ینست که احترام و استیاز بز رگ دربار محمود ، و مسعود ناشی از پا ایسی قوی مذهبی آنها و تحکیم رو ابط آنها بوده که با در با رخلافت عباسی داشته نیز تاثیر نیروی زبان عربی شناخته میشود که در بسط علوم و ادبیات مو ثر بوده است و این چیز تاثیر جدیدی در اد بیات بمیان آ و رده نمو نه های آر استه نظم و نثر که بطور و سیع در اد بیات غزنو یان بعدی و سلجو قیان عمومیت یافت باین تر تیب (غزنه) چنان سر کزبزرگ عربی قرار گرفت که بخارا هر گز بخواب هم ندیده بود محمد تقی بهار این نظر را تائید کرده و نو شته است ، نفوذ و تاثیر زبان عربی در ادبیات پا رسی آغازیك دو ره بزرگ نثر پارسی را بو جود آورد ، که این سبك بوضوح از سبك مروج دو ره شامانی تفاوت دا رد .

دکتور ادو اردساچو D'Adward, Sachau: چنین نو شته است که البیرونی مورد حمایت مسعود قرارگر فت ، این یك حقیقتی است که بر نو شته های خود البیرونی استو ار است ، زیر اوی در مقدمهٔ قانون مسعودی از سلطان مسعود د مدح مفصلی کرده و اوصاف بزرگی بو ی نسبت داده و از مسر احسم مسعود با احتسر ام و سمنونیت یاد کسرده است البیرونی ، کتاب (ماللهند) خو درا بعد از بازگشت از هند در غزنده نو شته استو از خلال احوال وی چنین بر می آید که در عهد مسعود با آرامی و احتر ام زندگی میکرد و بدر بار مسعود بادیدهٔ عزت و حر مت د یده میشد. از یك قصیده عر بی البیرونی پیداست کهوی به ابو الفتح بستی احتر ام داشته و با و گرویدگی هم دارد ، ازین تذکر بر میاید که ا بو الفتح

بستی بحیث یك هموطن دانشمند از البیرونی قدردانی بسزامی نموده است.
و از ینكه بیشتر آثار قلمی هر دو دانشمند عالیمقام در با ر غزنه بعر بی
نگاشته آمده است معلوم میشود این دو دانشمند هموطن ما نند احمد حسن
و زیر سلطان محمود ، و مسعود ، در زبان عر بی تبحر فو ق العاده دا شتند
و همین چیز و سیله از تباط و دوستی هر دو دانشمند گردید ه است ، شخصیت
سوم اینها،احمدحسن میمندی و زیر است که در زمان تصدی خو یش دفاتر
غزنه را انتظام بخشید .

در ذیل از نگاه علم حقوق ، مو ضوع افغانی بو دن علامه البیرونی را بر رسی سیکنیم تا برای مد عیان قضیه شبهه باقی نماند .

جامعه یعنی چه ؟وفر دبچهدلائلبیك جامعه حقوقی ارتباط حاصل سیكند؟
جامعه عبارت است از و حدتیكه ثابت ، مداوم ، سنسجم و نیز بیك آیده
سر بوط باشد این و حدت از محبت مادری ، پدری و عایله مستقل و بیك سلا له
نیز اختصاص ند ارد ، بلكه بر اساس ، تسا ند ، متقا بلیت و جا ذ به مشا به
بهشابه بر پا میگر د دعو امل تكمیل این و حدت هم در آرزوها و آمال،
عنعنات تاریخی ، تشابه در عادا ت ، و اشتر اك در سود و زیان محیطی
شنا خته میشود كه در آن زندگی مینماید یعنی محیط جغر افیائی و سو ثر ات
آن .

سیدحسن برنی می نویسد البیرونی بصورت استوار معتقد بود که وحد ت

عالم حادث است باید کائنات دریک بسر زخ مشخص هست شده باشد ، ا ما

باوسایلیکه فعلاً علماً در اختیار خوددارند بوسیله آن نمیتوان عهد هست

شدن کائنات راتعیین کرد ، باین ترتیب البیرونی با این پند ار ارسطو

مخالف بود که کائنات ازلی است ، ابوریحان درین باره بصورت قطع از سهروی نظریات اسلامی پیروی میکرد که بموجب آن دانشمندا ن اسلامی

اعتقاد دارند که کائنات عالم در یکز مان معین بوجود آمده است و ی نه تنها باین تیوری معتقد بود بلکه از آن جدا طرفدار ی مینمود.

البیرونی باهجده مسأله که بغرض گرفتن جو اب از ابو علی بن سینا در سیان گذاشت یکی هم قضیه کائنات بو ده است . باو صف این البیر و نی سر د عنعنه پسند نبو د و تجر به و تحقیق راتر جیح سیداد .

علاو تا البیرونی برای تعیین او قات نماز های پنجگانه ماشینی اختراع کرد و آنرا به یکی از جو اسع مذهبی تقدیم نمود تااز آن در تشخیص او قات نماز استفاده بعمل آید.

کذاالبیر و نی در برخی از مسایل جغر افیایی بابطلیموس اختلاف نظر داشت و کشفیات جغر افیایی او را، انتقاد میکرد ، و باین جهت نویسندگان امر و زویرایکی از بز رگترین مفکر انعصر خو دش خو انده اند. (بطلیموس در نقشه خو د افریقه را ازمغرب تاچین امتداد داده است) رویهمر فتله البیر و نی در سادی مذهبی بهمان اصول و فر و ع آر استه و پیر استه بود که در آنعصر هموطنان خو ار زمی، غزنوی و خر اسانی او از آنها پیر وی سیکر دند ومحیط ثابت و مد او م قانونی در همانعهدیکه ابو ریحان زندگی سیکرد، نیز همین سر زمین سر بوط امپر اطوری افغانستان بود که بیر و نی از تبعهٔ آن بوده است زیر ا دیگر محیط های همجو ار افغانستان بگو اهی تا ریخ د ر آنعهد نه ثابت بو دندونه منسجم اجتماعیون معتقدند، حیات اجتماعی دربین افرادیکتو ده مو لو د ضر و ر ت و نیا ز مندی است ، و نتیجه زیست در اجتماع هم و حد ت آ ما ل ژندگا نی مشتر ك جا معه می با شد . اینگو نه هم و حد ت آ ما ل ژندگا نی مشتر ك جا معه می با شد . اینگو نه و خا رجی نیست روحی و شعوری میبا شد فرد ، در حیات از اختلاط بسا

همنو عان و همو طنان خو د ستاثر و با مظاهر زندگی آنها طوری انس سیگیر د که اگر ساعتی از اجتماع خو د تسجر ید سیشو د ، سضطر ب سیگر دد ، بایسن منظو ر البیر و نی خو اه در خو ار ز م بو د خو اه در غز نه ، با ا جتما ع افغانسی خودمحشوربو د ، و بقو ل فقیه ابو الحسن تخارستا نی هنگا سیکه بر بستر سرگ نفس او بشمار افتاد و لحظه بعد بمر د ، بحل مسایل سیر اث د رفقه حنفی مشغول بو د یعنی در آن هنگام نیز بر ای جامعهٔ خو د کا ر سیکر د . فقیه مذکور گوید بوی گفتم چه جای آنست که آنگو نه مسایل را درین هنگام برای تان شرح کنم ؟ فر مو د آیا این مسایل را فهمید ه بمیر م بهتر است یا از برای تان شرح کنم ؟ فر مو د آیا این مسایل را فهمید ه بمیر م بهتر است یا از باغو از حافل باشم ؟ لابد مسایل را برای و ی شرح و تفسیر نمو د م ، خوب بانو ار د شد و فهمید، و لی بمجر د اینکه از خانه او بر آمدم آو ا زگریه از خانه او بلند گر دید ، و دانستم (بیر و نی) آن دانشمند عبقری درگذشت .

ارسطو دانشمند یو نان باستان در یکی از آثار خو د ش (تشکیلا تاتن)
انسان راحیو ان اجتماعی بالطبع و جمعیت راحادثه طبیعیخو اند ه است .

باین منظو ر اجتماعیون ارسطو را پدر بز رگ اجتماعیات لقب دادهاند.

بنا بر آن البیر و نی در زندگی فر دی خو د ، نسبت به جا معهٔ افغانی خویش

تمام آن وظایف را که فردنسبت به جامعهٔ خود به ذمه خو د دارد ، و در فوق به

آن اشاره نمو دیم: ایفاءنمو ده و در دو ادث این سرزوبوم از خوشی و غم حمه گرفته

علاوتاً خدمات بسیارگر ان قیمتی را نیز از طریق مو لفات علمی بجامعه خو د ایفا کرده

است ، باین منظو ر شخصیتی که مانند یك ملت دو ست با مشكلات جامعه ه

پنجه فرم کند و حیات گر آن قیمت خو درا در سر کز آن بخاك سپر ده شود

(غز نه) تا نفس ا خیر بسر آ و ر د ، و د ر مر کز آن بخاك سپر ده شود

جزاینکه وی را مرد افغان و افغانی بخو انیم د یگر چه گفته میتو ا نیم ؟

تین دانشمند عهد جدید فر انسه معتقد است که تمام شخصیا ت فر د ، مولود

محیط و جامعه ئیکه باآن محشو ر است ، میباشد ، باین تر تیب این دانشمند ابتکار فرد رانیز تنها بخودش سر بوط نمی داند ، و اظها ر عقیده سینماید که درگیتی هیچ چیز امکان ندارد ابتکار شود ، نتا یج فردی همه اثر علتند ، بلکه بدون علت هیچ چیز اختراع نمیشود .

باستناد این نظر یه افکار عالمانه و سعمنفات البیرونی نتیجه استعداد محیط و اجتماع حساس افسغانی سیباشد ، او فردی از جا معمه افغا نسی بسوده وازنیروی د و ق جامعه استنا ره کرده آثارگر انبها ی علمی بافتخار جا معه افغانی خود ، بیادگارگذاشته است.

بعقیده نو یسنده ، بادر نظر گرفتن روح یاد داشتهای مختصر یکه در فوق تذکر دادیم ، البیرونی از نامو س طبیعی و اجتماعی و قت و زمان د رعرض و طول امپر اطور ی فسیح الارجا ی غزنو یان استفاده کرده و آثار جاویدانی نو شت ، و آنر ابجهان متمدن اسلام و دنیای انسانیت طور ار سغان تقدیم کرد ، باین منظور علامه ابور یحان البیرونی نه تنها افغان عالیقدری است بلکه دانشمندی است که محیط افغانی استعداد وی را پرورش داده است .

البیرونی در پایان همه خدسات علمی و کلتو ری خویش بحکم سر نوشت بشری بعد از غروب شب جمعه ،دوم ماه رجب سال . سم هجری قمری بعمر ۷۷ سالگی در خانهٔ شخصی خودش در (غزنه) بمر د و چهره در نقاب خاك کشید .

قبرش دریك باغ منزوی متصل دیوارسمت آفتاب نشست آن و قوع دارد ، سرقد سلطان مسعود اول بجانب شمال شرق قبر علامه دریك گنبد بفا صله . . . م متر دیده میشود ، و چنین بنظر میرسد که ابوریحان بعداز و فاتش درپهلوی مقبر قسلطان (مسعود) د فن ، و در جو ارگنبد سلطان آر میده است .

د مقالوا و و بنا و برحه

استاد خليل الله خليلي

مقام اخلاقی انسان دینظرالبیرونی

بسم الله الرحمن الرحيم

شرح احوال وآثار حکیم بزرگوار ودانش مند عد یم المثال ابو ریحان سحمد بن احمد بیر ونی قرن هاست که در اقطار گیتی نظر علما و متتبعان را جلب نمو ده و در سورد او علی رغم اختلاف ملل و نحل دانشمندا ن خاو رو باختر جهان بحث و تحقیق کرده اند و بالاتفاق وی را ستار هٔ آسمان حکمت شنا خته ا ند .

تجلیل و احترا می که اکنون فر زندان انغانستان ،از مقام اعلای وی سی کننــد هم ا زین نا حیه است که :

وی بهترین آثار خودرا در حما بتآل نا صرتا لیف کر ده ودر نظار هٔ آسمان و تجلی انجم وخورشید افغا نستان در اسرار زمان و سکان ، فر و رفته و در جیفو ر در کنار همین شهری که اکنون به احترام وی گرد آمده ایم ر صد سته و در غز نه قلب این کشور ، دیده برگر دش ماه و اختر دو خته و راز آسمان راشگافته و نها یات

اما کن را تحدید نمو ده و در اینجا اسرار حیرت آفرین طبیعت را در گل و گیاه در عقاقیر و توا بل حتی در سنگ و خاک،در دره ودریا در آب وهوا در سعاد ن و مناجم جستجو نمود، ودر روایات و حکایات و سعتقدات سر دم تحقیق کرد ه و درست را از نادر ست باز شناخته . ازین جاست که بنفقه یمین الدو له و امین المله نظام الدین والدنیاابو القاسم سحمود بن سبکتگین بهندو ستان سفر ها نمو ده و بر گنجینهٔ فرهنگ کهن و عظیم انسانی در آنجا دست بافته ،وحقایق مقبول را از اساطیر سر ذول تمحیص کرده و در آنجا از نظام افلا کیان تاسمیر خاکیان را سور د تتبع و تجقیق گر دا نیده و چون از سفر هند باز گشته حکمت عظیم اسلام و میراث کهن یو نان را بافرهنگ هند این جا در آمیخته و جهان علم را از ار سغانی بس بزرگ بر خو ر دار کرده .

سی و اند سال عمر نضج فکری و بلوغ عمرخود را در ین کشور، کشوری که از بلاد ماو راء النهر تا اقصای هند واز سرز های چین تا دیوار های ری گسترده بود گذرا نیده و در حوادث بزرگ آن سهم داشته وسر انجام در غز نه شهر گرا می خود جان بجانان سیرده و در طپش های آخرین قلب وی، نگاه حقیقت شناس جهان بین فلک پیمایش بر آسمان روشن آن نگران بوده و در سینهٔ غزنی آن گو هر گرانبهای صدف آفر ینش بخوا بآرام عدم فرو رفته ۱ ست .

از ناحیهٔ دیگر احترام ما بمقام وی تجلیل بمقام علم است و تجلیسل سا از آن حقایق بز رگ است که ابوالریحا ن بکشف آن توفیق یافته یا تعظیم بخد مت ذهنی ابوالریحانست که آن حقایق را در یا فته .

اجازه بدهیددر ین سختصر نظر ابو ااریحان را د ر سو ر د ا خلا ق ا نسان بشنو نــدگان محترم تقدیم کنم .

البته گفتهای سن حاوی بر تماما ند یشه مای صا ثب آن حکیم بزر گوا ر د رین سو ر د نمی باشد. زیر ااو ال ابو الریحان فرصت نیافته که در ین باب کتا ب یار سالهٔ مستقل تألیف نماید و اگر هم کتابی تالیف کر ده باشد از دستسرس من دو ر بود ه ثانیا التقاط این مبعث شریف از خلال تمام آثار وی مستلزم تدقیق مستونی و کاملست که آن مدتی را در بر میگیر د اما ابو ریحان خو د با ین مسئله ملتفت شده و در کتاب نفیسش الجما هر فی معرفة الجواهر که در آخر عمر تالیف کر ده و آنر ا بسلطا ن نیکو کا ر غزنه مودود بن مسعود بن محمود تقدیم داشته در مقدمه باو جو د آنکه جای این مبعث نبود تر و یحا تی چند بیاو ر ده و بااختصار نظر خو در ادرین مور داظهار داشته شا ید اگر قاصد اجل بیاو ر ده و بااختصار نظر خو در ادرین مور داظهار داشته شا ید اگر قاصد اجل کتاب حیات وی ر ادر نمی ور دیددرین با ب کتا بی مستقل تألیف سی کر د . گو یا آن حکیم ر و شن ر ای حیف دانسته است پیش از آنکه از کشف خویش در نقل نو عی سخن راندواز جو اهر که بقول خو دوی سنگی بیش نیست بحث کند هستی انسانر ا عیا ر ننمایدو و زنمادی و معنوی فر زندان آدمی ر ار و شسن نگر داندو از سیر آفاق به سیر انفس نگر اید زیر ا بتائید خو دوی که در تسر و یحد هفت م الجماه سر بیا و ر ده است و اضح گر دانیده که:

(الانسان در قمن در راشرف لامن در رالصدف و یاقو تترمن بــواقیــت الاحرار لامن یواقیت الاحجار)

آدمی درصدفنیست در شرفست و یاقوت احجار نیست یاقوت احرار است. حکیم دانشمند ما بر آنست که انسان مخلوقیست که به نیروی دانش خود بر همه حیو انات بر تری دارد (۱)وازین جهت سزاوار خملا فت خداست

⁽۱) ابو الریحان درضمن تغیریاقوت از رنگی برنگ دیگر اشارتی دارد به تعدویل انسان از حیوانی بحیوان دیگر تاآنکه ببوزینه ارتقاجسته وبعدا انسان شده است البته ابو الریحان باین عقیده نبود ولی معلوم است قبل از اظهار فلسفه نشو و ارتقای داروین نیز این نظر و جود داشته و شاید عبدالقادر بیدل نیز که گفته است (آدمی هم پیش ا ز آن کادم شود بوزینه بود) بیدل نیز که گفته است (آدمی هم پیش ا ز آن کادم شود بوزینه بود)

تاد نیا را آبادان نماید و باقاست سیا ست پر دار دو روزوشب را در فرمان خویش آرد چون از اخلاق بایجاز سخن سی راند سیان سروت و فتوت سر دی و جو انمر دی فرق سیگذار د بعقیده وی سروت بخود انسان و خانواد هٔ آن عاید است اماجو انمر دی در آنست که بار دیگر آن رابر دوش خود گذار د و رنج خو در ا در آسایش د یگر آن داند دار آئی مشروع خو در ا از دیگر آن در یخ ندار د

بعقیده وی جو انمر دان باعقل و شکیبائی و لیاقت مقامات عا لیه را احر از سی کنند نه باداشتن نسبت و افتخار خانو ادگی .

ابوالر یعان بر انست که جو انمر د باید عصاسی باشدند عظاسی سقصدش این است که باید بخو دو لیاقت خو د متکی باشدند باستخو آن اجداد . و ی خو د را از خا نموا ده علم میداند ، نه از عایله و عشیرهٔ که در آن متولد شده . یک بار که شاعری در باب نسبش به وی تعرض نمو ده بو د منز جرگرد ید و چندان بدر شتی و زشتی جو اب آن را داد که من نمی تو انم تمام آن قطعه را ترجمه کنم

دو بیت آناین است

اذ استاعرف جدی حق معرفته فکیف اعرف جدی اذجهات ابی انی ابو لهب شیخ بلاادب نعم و و الدتی حمالة الحطب

درین که فضیلت آد سی بعلم است نه بجاه و مقام دنیاوی حکایتی لطیف می آورد .

میگوید رو زی خوار زمشاه مست از کنار حجرهٔ من گذشت و حکم داد که مرا صدا زدند و بشتاب جانب سن اسپ سی راند تاسرادید خواست ا زاسپ فرود آید سن آداب خدست بجاآو ردم و پا دشاه راسوگیدغلیظ دِادم که فرود نیاید اساخوار زمشاه گفت :

العلم من اشرف الولايات يأتيه كل الورى و لايأتي

(شریف ترین حکوست ها علم است همه بسوی وی آیند وآن بدر کسنز و د) خوارزسشاه سخن خودراادامه داد وگفت:

اگر آئین دنیا چنین نمی بو د تر ا صدا نمی ز دم و سوی خو دنمی خو اندم که:

العلم يعلو ولايعني

The same of the sa

(علم برتر از هرچيز است و چيزې بران پرتري ندار د)

آ نگاه ابو الریحان سیگوید شاید خوار زم شاه داستا ن اسیر المو منین (المعتضد) خلیفه راشنیده است که خلیفه روزی دست بر دست ثابت بن قره دانشمند معروف نهاده بباغی سیر سینمود ناگهان دستش را از دست ثابت کشید ثابت سبب آنرا از خلیفه پر سید اسیر المؤمنین گفت:

از آن جهت دستخو درا کشیدم که دست س بالاتراز دست تو بو د وگفت: العلم یعلو و لا یعلی (۱)

ابو الريحانبه شجاعت و صراحت ادبي ايمان دارد .

این حکا یت شجاعت وی را در بر ابسر شاهنشاه بزرگت سلطا ن محمو د غز نوی ثا بت میکند و و اضح سینماید که فر و شکوه جها نستان فاتح ایسن در ویش د انشمند را مغلوب نتو انسته بود.

⁽۱) الادب الفارسي في عهد الغز نو ى دكتو ر شابي طبع تونس صحفه ٢٧٥ كذا بيهقي .

ابو الربحان مینویسد امیر ماضی سلطان محمود یمین الدوله ازیك شكار فارغ نشده در پی صید دیگری سیشد و حتی سیخوا ست صحر اها را یك بسا ره بلع كند.

سالی را که از خوارزم بازسی گشت سنجمان پیشگوئی کردند که از عمر سلطان ده سال و اندی بیشتر نمانده.

سعمودگفت در حصار های سن آنقدر نقود و اسوال انباشته ا ست که اگر به مصا رف هر روزی از این ده سال تقسیم شود هنوز تهی نخواهـد شد

ابو الربیعا ن گوید باوجود آنکه سلطان از من آزرده بود گفتم خدار ا شکرگذا رباش و از بارگاه وی نیاز کسن کسه سرسا یه اصلی یعنی دو ات و اقبال رااز تو باز نستاند و لی اگر بخت یاری نکندآن همه انباشته و داشته مصرف یک روزه را کفایت نخو اهد کرد (۱)

ازین بیت ابو الریحان نیز برسیاید که در بر ابر سلطان بزرگ گستاخیها نمو ده و آن جرئت ها را بجهالت خو دش تعبیر کسر ده و از اغما ض و بخشایش سحمو دی ستایش نمو ده است :

> ولم ينقبض محمود عنى بنعمة فاغنى واقنى مغضياعن سكاسيا عفى عن جهالاتى وابدى تكرما وطرى بجاه رونقى ولباسيا

یعنی محمود نعمت خودر ااز من دریغ نداشت سرا تو انگر گردانید بخشش وی اندك نبوداز نادانی ها (سبكسری) های من در گذشت و سرا حر مت نمود و بجاه و عزت من بیفز و د جامه و رونق سرا نوین ساخت (۲)

⁽١)صفعه ٢٦ الجمساهسر

⁽٢)معجم الارياءياقوت ١٨٦/١٧ كذاالادبالفارسي

کدورت ا بو الریحان از شمس المعالی قابوس بن وشمگیر نیزدلا لت بر آزادی اند یشه و همت عالی استاد دارد .

قابوس و شمگیر پادشاه جرجا ن وطبرستان یعنی قسمت جنوب بعر خز ر امیر ی بود دانشمند و فاضل و شاعر و ادیب ابوالریعان در غنفوان جوانی بدر باروی راه یافت و نخستین اثر خود کتاب (الااثارالباقیه) را در انجا تالیف نمود و به ثنای قا بوس سصدر گردانید و در ستایش وی سخن را باسهاب کشا نید.

ا ما این رابطه دیر نپایید و همین که قابوس خواست آ ز ا د ی فکری او را سلب نما ید تکلیف وزارت را رد کرد وبه خوارزمباز گشت ونخوت و کبریای قابوس را نکوهش کرده نوشت:

قابوس نخوتی در دماغش راه یافته بود که درسن بدیدهٔ استخفاف سینگریست ا زسن در انواع دانشها فر وتر بود اما سخنان سرا تکذیب سی کرد وبرسن تجاوز سینمود زیرا د رویشی سن وتوانگری وی متوازن نبود واین عدم توازن است که مفاخر را سعایب جلوه سیدهد وسناقب را مثالب سیگرداند (۱)

ابو الربیعان در سنظوسه خود نیز از سنگدلی آن سمدوح بزرگوار گلهسر کر ده وگفته است :

وشمس المعالى كان ير تادخدستى على نقر ةمنى و قدكان قاسيا

یعنی قا بوس باو جو د نفر تی که از سن داشت از سن خدست سی خو است چه سنگدل سر دی بود.

سخنان ابو الریمان سن باب ابی العباس مأمون بن مأمون خو ارز مشاه نیز مظهر علو همت و کر است نفس انسانست.

و قتی که ابو الر یعان در خو ارزم بو د دو خانو اده آنجا امارت داشتند. آل عـر اق یا آل منصور که پاتخت شان کاث بو د . آل ما سون که پاتخت شان در جر جانیه یا کر کا نج (اورگنج) بو ده استاذ ابو الریحانباین هردو خانو اده ار تباط داشت باین معنی که تا خانوادهٔ آل عر اق یامنصور یان امارت داشتند از حکمت و دانش ابو الریحان استفاده می کر د ند و او راعزیز میداشتند و هنگاسی که مأمونیان آل عراق را بر انداختند اینا ن نیز ابو الریحان را بدربار خود باز خوا ستند و کمال احترام و رعایت از او بجا می آورد ند و تا آخرین لمحه که سلطان محمود آن خا نواده را بخود خواهی دامادش منتقرض کرد ا بوالریحا ن د ر خدمت آن ها بود این ابو العباس امیرسوم در خانوادهٔ مأمونیاست.

ابو الريحان درباب اين ابو العباس سي نويسد

ابو العباس سر دی دلاو رفاضل و سدبر و دارای اخلاق عالی بو د اما معایب نیزداشت.

سیگوید بزرگترین فضیلت ابو العبا س عفت زبانش بود هرگز لب بسه فحش و نا سز انمی گشود و حرفی رکیک بکس نمیگفت و اگرگاهی سخت بسر سرخشم می آ مد تنها بکلمه (سک) اکتفا سیکرد و گویا ا بو السریحا ن دشنام به کلمه سگ و ااز بان ابی العباس عیب بزرگ نمیداند.

سیگوید: اماعیبوی آن بود که گاهی به بیبا کی سیل دا شت و باین حکایت در سعایب ابو العباس خو ا ر زمشاه استشها دسیکند

میگویسد: یاد دارم پیر سردی در بیکند هرسال بخوارز مشاه ارسغا نی میفرستاد و در آن میان مقداری سومیائی سیبود که آنرا از نبا تات ترکیب میکرد و ادعا داشت که سومیایی وی از دیگرسومیا ئی ها نافع تر است. روزی بدست رئیس یکی از باز با نان سلطنت پای باز خاص خوار زمشاه شکست خوار زمشاه چندان بر افرو خته شد که اسر داد پای رئیس باز بانا ن را بشکنند اما متعا قباخوار زمشاه را نداست دست دادو بسروی رحمت آورد و از آن مومیائی بخور دشدادتا شفایافت

ابو الریعان میکوید سالیگذشت و من آن بیچاره را دیدم سو ار دیا ز بستر دست داشت و اگر پیادسیشد سجبو ربو د که بعضا تکیه کند (۱).

ا بو الريحان بشهاست خود سيناز دو سيكو يد:

فلايغر وكسنىلينسس

تر اهفی در و س و اقتباس

فانى اسرع الثقلين طـرآ.

الىخوض الردى فيوقت باس (٧)

ازملایمت سن هنگام درس و استفادهسفرو رسشور! 😁 💮 💮 💮

سن هنگام سختی در غوطه زدن بدریای سرگ از همه شتابان تر م ابو الریحان بر انست که صورت ظاهر انسان قا بل تغییر و تبدیل نمسی
باشد اما صورت نفس که اخلاق و سیرت است قابلیت تغییر و تبدیل ر ادار د انسان سیتو اندبا طب روحانی و سطالعه کتب اخلاق متدرجا به تهذیب نفس پر داز دوی چنانکه در بالاگفته شد در و ت و فتوت راقطب سخا مد سسی شمارد. (۳) این سفکو رور اسر لوح آدمیت سیداند که:

انسان آنچه ر ابخو د سیخو اهدبدیگر انبخو اهد.

وی نظافت و طهارت را یکی از ارکان سروت سیداند و بعد نظهیر بعد ن و جاسه و استعمال عطر تو صید سیکند و آبر ابهترین و سیله طهارت و خو شبو ی سیداند. ابو الریمان بعداز تعریف سروت و فتوت و شرح جزئیات نظافت د ربحث خسته اولین اجتماع یعنی بشرح حیات خانواده سیپر داز د

عقیده وی آنست که باید درحیات خانو ادگی سعبت واطا عت بعد کِما ل باشد حتی در ین باب چندان تاکیدسی کند که زن با ید کنیز شو هر و شو هر غلام زن باشد سر دو زن در حکم نهالی و لحاف باشندزن با شو هر در کمال

⁽١) الجماهرص ٥٠٥ (٢) سعجم الادباء. (٣) الجما هر....

سحبت پیش آید زیرا تاثیر لطف و سعبت بیشتر از تاثیر سحر و جا د و ست زن و شو هر درشادی و غم سهم سساوی داشته باشند شستن دهان و دندا ن و رعایت اسباب زینت را برای زنان از عو اسل سعادت خانو اده حسا ب سی کند.(۱)

ابو الریحان بهترین لمحات زندگانی آنر اسیداند که و قف تحصیل علم و حکمت باشد و باید در رسیدن باین مقصد سا می باهر گو نه سشکل پنجه نرم کر د در رسضان ۴۸۵ مجری رو زی که سأسون بن محمداسیر گرگا نج (او رگنج) با ابو عبدالله محمد بن احمد امیر کاث جنگید و او راباسار گرفت و آل عراق رااز پادر انداخت در آن رستاخیز هول انگیز که زندگانی ابو الریحان در خطر بو دوی از قرای مجا و رشهر بازمون های علمی خود مشغول بود.

آن و اقعه بزرگ، او رااز و ظایف علمیشبازنداشت .

در قریهٔجیفور درقربکابل و قتی که مشغول رصدبود باوجو د آنکه از هرسو سصیبت سی بارید به تحقیق و تتبع سی پر دا خت.

خوداین و اقعه را در کتاب تحدیدنهایات الاماکن چنین شرحسیدهد:

و رفع مشکلات از سر دان بز رگ و علم دار ان

این راه بشمار است دریکی از اشعار خود بدین سعنی اشاره سیکند.

و سن حام حول المجد غير مجاهد شوى طاعماً للمكر اتوكاسيا

وبات قرير العين في ظل راحة ولكنه عن حلة المجدد عداريا

یعنی هرکه بدون کوشش پیر اسون بزرگی گردد گویا بدان ماند کسه بزرگی اور ا نان و جامه سیدهدهر که در سایهٔ راحت آسوده بخو ابد از لباس بزرگ برهنه خو اهد ماند .

جای دیگرگو بید:

بجهد سبقت الجالبين اهيمة

فما قتبو افي العلم مثل اقتباسيا

فمابر كو اللبحث عندمعالم

و لااحتبو افي عقدة كاحتباسيا

فسا ئل بعقدارى هنو دابمشر ق

و با لغرب من قد قاس مثل قياسيا

یعنی : بیمن مساعی خود از پیشرو ان پیشر فت كر دم

آنها در برابر حکمت سانند سن زانو نزده اند و در گشو دن گره چون سن خو در ا مقید نکر ده اند

آنان از علم، مانند سن استفاده نکر ده اند

در شرق قدرس ا از هند یان پرس و در غرب ازآنکه قدر سرا قیا س کرده سیتو انند . ابو الریحان تنها برای د سترس یافتن بکتا بی بنام سفر الاسر ار که آنر ا بمانی نسبت داده اند از چل و اندسال زحمت کشید تاسر انجام در خو ار زم آنر ا بدست آوردو خود سیگوید چون بر کتب سانی د سترس یافتم حالی بمن دست داد که از شادی بیهوش شدم چنانچه تشند را از دیدن آب شور عشق وی درین راه بهایه بود که سیگفت:

کتابهای سنچه در آو ان جو انی نوشته باشم و چه در پیری همه در نظر سن یک سانست بر تست که همه آنها ر ابخو ا نی من هیچ یک از ان هار ااز نظر

نمی افکنم و بخو اری نمی نگر م این کتاب های سنفرز ندان منندبسا کسانی که به فر زند و شعر خو ددلداده و عاشقند.

یاقوت در ارشادالا ریب سینگارد :

قلم از دست و چشماز کتاب ودل از فکر بر نمیداشت سگر در سالی دوروز نور و زوسهرگان که با سور خا نگیسی پرداخت .

این داستان وی در آخرین لمحات زندگی ثابت سیکند که عشق تحصیل در حکیم بزرگو از بسر حدافر اط کشیده بود .

ابی الحسن علی بن عیسی و لو الجی سیگوید بدیدن ابو الریعان رفتم بخود سشغول بود سینداش تنگی سیکردو نفس بدشو اری سی کشید

از سن پر سیدآن سئله حساب جدات فاسده راکه بنن گئته بو د ی چگو نه بو د ؟ دلم بر حال وی سوخت وگفتم د رین حال ؟

گفت آری اکنون که این جهان را و داع سی کنم آ یا باین سسئله عا لم باشم بهتر است بــــا جاهـــــــل :

ابی الحسن سی گوید سن آن سسئله راسکر ربا بوالریحان گفتم و ا و حفظ کر د سن از سنز لش بر آمدم هنو ز در راه بود م که صدا ی گریه و زاری بگوشم رسید .

ابو الریحان تعصب رامد و میداند خاصه در مسایل علمی وی بر آنست که عصبیت چشم اهل بصرت راکو روگوش آن ها را کرسی گرد ا نسد و انسانر ا بکاری دعوت سی کند که عقلاً اعتقاد با ن سجاز نیست (۱) میگوید: سن از قبول حق سر بازنمی زنم از هر سعدنی که با شد (۲) ـ

⁽⁴⁾ تانون سمعودى ونثر الفارسي في عهد الغزنوى رص م م م م م م م

⁽⁺⁾ تجديدالنها يات الاماكن - ....

استاد ابو ریحان البیر ونی بو حدت ملی اسلام عقیده دارد و زبا ن عسر ب
را که درآن و قت سورد ته و جه تمام علما ی بسلا د اسلامی بو دابو الریحان
آنر ابقبو ل مصطلحات علمی مساعد تر می داند و بسر دیگر السنه و لغات تر جیح میدهد.
بر اساس همین و حدت ملل مسلمان میگوید :

از اطر افجهان در زبان عربی علوم نقل شده و بدان آر ایش یافته و در دل ها ر اه جسته اگر چه هر سلت لغت مألوف و معتاد خو در ا شیرین میداند و آنر ادر احتیاجات خود بکارسی برد.

ابو الریحان سیگویدمن بخو د قیاس سیکنم که من بزبان عربی و فارسمی و اردم باو جو د آنکه ابو الریحان بزبان فارسی و خوارزمی نیک سیدانسته و بفارسی تاایف نمو ده و گاهی در شرح مطالب شعر پارسی استشهاد کرده فقط بزبنای اینکه عربی در آن روزگار زبان علم و زبان دین و زبان بلاد اسلامی بوده آنراس جح شمرده (۱)

و بازهم آنجاکه رسم الخطعر بی را در قبول کلمات یو نانی و سایسر لغات قاصر سیداند آفات آنر ا تو ضیح سیدهد .

نکتهٔ دیگر که و سعت نظر ابو الریحان را می رساند این است کسه در کتاب (۱) سقدمه کتاب الصید نه نسخه مخطوط بغداد که بخطمحمد بسن مسعو د بن محمدالز کی الغز نوی از روی خط شیخ احمد انهشعی و ابسو السریحان استنساخ گردیده.

الصیدنه آنجا که اسمای ادویه و نباتات رادکر کرده حتی الاسکان لهجه و تلفظ سایر لغات راهم بیاو رده سئل تلفظسردم غز نهسردم بلخ سردمسیستان مردم هرات سردم غور سردم تخارستان و زبان های دیگر که خارج سملکت ماست البته استخراج این کلمات برای سا ارزش فراو آن دارد و استاد عبدالله کادیموف لابددر تحقیقات خو دسعی کرده است که لغات افغانی ،بلوچی ، سندی،هنهی،یو نانی،سریانیوغیر همراکهدرین کتابنفیس بیامده جداجدا سورد تحقیق قراردهد.

چنا نکه گفتیم استا د ابو الر یحان بیر و نی که قلمر و تحقیق و مطا لعه اش از کر ات آسمان نانهایات زمین گستر د ه شده خو د ر امنسوب بعلم و فر زند علم میداند علم گمشده و یست هیچ باك ندار د که او حکمت یو نانیان و دانش هندیان و بو دائیان و حتی از کتب مانویان گمشده خو د ر اباز جو ید.

و قتی بر ای مسجد جامع غزنی که شاید مسجد عروس الفلک باشد آلسیه اختر اع نمود که او قات نماز را تعیین نماید و آنر ابا مام مسجد داد ولی امام باین دلیل که آن آله بر بنای نظام خو رشیدی و ماههای رو می ساخته شده آنر ا قبول نکرد.

استاد رنجید و آن آله راشکست وگفت :

چه حماقت است بمجر د آنکه سختر عات علمی سصنو ع بیگانگان است سااز آن بهره نگیریم .

سردم روم دشل ساسیخو رند و راه سیروند آیاسز او اراست بدان حجت که که آن ها سیخو رند و راهسیروندساخو د رااز خو ردن و رفتن سحروم کنیم؟ سن بر آن عقیده سیباشم که بسی از زو ایای علمی و حیاتی ابوالریحان هنو ز سو رد تتبع و تحقیق شایسته قر ارنیافته .

سن پیشنهادسینمایم که علمای شرق وغرب جهان ومو سسات علمی د نیسا آثار و گفتار این حکیم دانشمند رابشکل یک بحث جها نی د رآ و رندوخدسات علمی وی را سورد تحقیق وسطالعه قر اردهند .

این بز رگان سر بوط به سر زسین باستا نی ما می باشند بر حکوست ماست که آ را سگله این افتخار سا را هرچه زو د تر تعمیر نماید و کتبخانه بزرگدرشهر غز نی بنام او سسمی گردد و یکی از فروع پو هنتو ن را در غزنه انتقال دهد.

مأخذى كه درين مقاله مورد استفاده قراريافته (1) الصيدنه في الطلب تا ليف بيږو نى نسخه سخطوط كتابخانه فا كـو لته

ا دبیات بغد ا د .

این نسخه بخط سحمد بن ابراهیم تبریزی د رسال ۲۷۸ از روی نسخه ئی که بخط ظهیرالحق ابیالمحامد سحمدبن سسعود بن سحمد زکی غـز نـوی استنساخ شده و وی از نسخه ئی که بخط خود ابوالریحان بیرونی و شیخ احمد نهشعی بو ده استنساخ کرده استیک نسخه ازین کتاب زنگوگرافی وبمن سپرده شد که به کتابحانه پو هنتو ن کا بل تقدیم کر ده نسخه صحیح وسمتاز است،

- (٣) الاثار الباقيه عن قرونالخاليه تأليف بيرو ني طبع حيد رآ باد دكن
  - (٣) التفهيم في صناعة التنجيم تأليف بير و ني طبع آ كسفور د .
- (س) تحدید نها یات ا لاماکن تأ لیف بیر ونی تحقیق بلجا یکوف طبع قاهره

- (۵) تحقیق ماللهند ... تألیف بیرونی طبع حیدر آباد دکن با ساقطا ت آن
  - (٦) استخراج الاثار تالیف بیر و نی تحفیق امر داش طبع مصر
  - (٧)قانو ن سعودي تاليف بيرو ني تحقيق امام ابراهيم احمد طبع قاهره
    - (٨) الجماهر في الجو اهر تاليف بيروتي طبع حيدر آباد دكن
      - (٩) تاريخ بيهة ي طبع تهران
    - (۱۰) اشعار ابوالربحان كه ياقوت در ار شاد الاريب التقاط كرده
      - (١١) طبقات الاطباء ابن ا بي اصبيعه مطبوع بيروت
        - (۱۲) شهر زوری بحو الت دیگران
        - (۱۳) انساب سمعانی طبع دوم آفسیت
      - (۱۳) علم الجغرافيا سعيد المغربي كتابخانه تجاري بيروت
        - (١٥) معجم البلدان ياقو ت
  - (١٦) نخب الذخاير في احوال الجواهر تاليف اكفاني مطبوع بغداد
- (۱۷) الادب الفار سي في عهدالغزنوي تاليف د كتورشاباتي طبع تونس
  - (١٨) علمااملک عندالعرب به من جز ا ب نلینوطبع رو سا
  - (١٩) تراث الاسلام سرتوماس ار نولد تعريب فتع الله طبح بير و ت
- (۲۰) الادب الجغرافي العربي قسم اول تاليف كر اچو و يسكي تعسر يـب
  - صلاح الدين عثمان هاشم
  - (٢١) المختصر في اخبار البشر ابوالفداء
- (۲۲) الحصارة الاسلاميد تاليف عدم متز استاد در جامعه باز ل تعسر يسب عبدالهادي ابور يده
  - (۲۳) تاریخ الشعوبالاسلاسی کارلیرو ن کلنان
    - (۲۳) تاریخ الادب العربی کارل برو کلمان
      - (۲۵) كشف الظنون حاج خليفه

- (٣٠) تاريخ الاسلام السياسي تأليف دكتور ابراهيم حسن جلدسوم
  - (۲۷) دايرة المعارف اسلامي

,

- ٢٨) دايرة المعارف فواد افرام بستاني طبع بيروت
- (٩) تاريخ العلوم عند العرب تأليف عمر فروخ
- (۳.) ابو الر یحان البیرونی حیاته سو لفاته تألیفعلی ا حمد ا لشحات طبع مصمر
- (۳۱) ابو الر یعان البیرونی تألیف الاستا ذرشاد دارنحوث طبع بیروت (۳۱) ابو الر یعان البیرونی مجد ابن احمد تالیف دکتور محمد جمال الفندی دو کتور معمد ابراهیم احمد

(٣٣) كتاب سلطنت غز نو يان تأليف اين جانب

XX 0000000000000000000 XX

آيا البروني خراسانيت ياخوارزي ؟

شخصیت جلیل علمی افغانستان بو ریحان سحمد بن احمد البیر و نی در بین ملل آسیای سیانه باین سعنی سحتر ماست که وی در خر اسان و خوار زم و گرگان و غزنه و هند عمری را در در بار ها و تحقیقات علمی گذر انیده و بیش از (۱۸۰) جلد کتاب و رساله را در سو ضو عهای سختلف نوشته بود.

اکنون که ماسالگرد هزارم تولد او را تجلیل میکنیم، بهتر است بدانیم که اصل وی از کجاست؟ و چر ااو خو در ا بیرونی میگفتهٔ است؟ و این بیرون در کجا بود؟

بور یحان که در ذیحجه ۳۳۸ق= ستمبر ۳۷۹متولدشدهبود ایام جو انی خو در اپیش حکمر انانآل عراق در کشخوار زم که شهری بو دبدست راست یعنی شرق مجر ای جیحون گذر انیده، و چون در سنه ۳۸۵ق آخرین حکمرا نأن این خاندان ابو عبدالله محمد بن احمد بن عراق خوار زمشاه کشته شد و قلمر و او بدست مأسون بن محمد از خوار زمشاهیهٔ آل مأسون افتاد، بوریحان به گرگان رفت و از سنه ۸۸۸ تنا ۳۰۸ قدر ظل حمایت حکمدار آنجا

قابوسبن و شمگیر زیاری قرارگرفت، که درینوقت عمرش ۱۳۷سال بود و ـ آثا رالباقیهٔ خودراهم بنام این اسیرگرگان در حدود . ۲۹ ق نوشت.

چون مأسو منیان در خوار زم بجای آل عراق در شهر گرگانج (جر جانیهٔ معرب) متمکن شدند، بوریحان در حدود... مق ۱۰۱۰ ازگرگان و اپس بدر بار جر جانیه پیوست، و چون در سنه ۷۰۰ مق سلطان محمو دشهنشاه غزنه خوار زمر اکشود و مأسونیان را از بین بر د، بوریحان راهم در بهار ۸۰۰ مق در غزنه بدر بار غزنه باخود آورد، و بعد ازین عمر وی تا. سمق در غزنه و هند گذشت و بتاریخ ۳ر جب همین سال ۱۰۱ دسمبر ۸۸۰ م بعمر ۷۷ سالگی در غزنه از جهان رفت.

در نسبت این سر دناسو ر دانا ، دو ر و ایت بما رسیده، که یکی بیرو نی سسسسوب به بیر و ن دیگر خو ار زمی باشد، و در تمام آثار خو داو و نویسندگان سعاصر ش ما نند عبدالحی گر دیزی در زین الاخبار و ابو الفضل بیهقی در تاریخ سسعو دی که هر د و در غزنه بو ده و ا ور ادیده اندو بیهقی از سساسی خو از رم ا و فصلی نقل نموده ، و همچنین در تتمهٔ صو ان الحکمة علی بیهقی تنها به نسبت بیر و نی یاد شد ه و کسی او راخو ار زمی نگفته است و حتی در کتب انسا ب و رجال هیچکسی او ر ادر تحت عنو ان خو ار زمی ذکر نکر ده و در انساب سمعا نی و اللباب ابن اثیر (۱۹۰۱) نیز زیر کامهٔ البیر و نی ذکر او آمده است.

و لی برخی سؤلفان سابعد با عتبار اینکه بو ریحان سدتها در خوار زم و هر دو پا یتخت آن(کشوگرگانج) بو ده او راخوار زسی هم شمر دهاند، به چنا نچه این نسبت را در سعجم الادباء یاقوت حدو د .. بق (۱۸۰/۱۷) - البیر و نی الخوار زسی سیخوانیم و قفطی هم در تا اریخ حکماء حدود .. به ق (ص۱۳۵) و ابو اسحاق ابر اهیم بن سحمد بن غضنفر تبریزی در حدو د قور ص۱۳۵ و سیوطی در بغیة در المشاطه شرح فهرست آثار رازی از البیر و نی و سیوطی در بغیة

الوعاة (٥٠/١)و بتبع ايشان سخاو در مقدمهٔ ترجمهٔ انگليسي كتا ب الهند (صه) هم چنين سينو يسد .

اگرچه انتساب بوریحان به خو ار زم سر دو دنیست، زیرا اکثر عمرش در خوا رز مگذشته ،ولی اینکه بیر ونی را جائی بیرونخو ارزم شمر ده اند سو رد تأسل است.

چو ن از خود ابو ریحان در بار هٔ مو قعیت بیرون چیزی باقی نمانده ، بنابر ان د رمدت یک قرنبعد از و بین مؤرخان درین باره ،اختلاف وجود د اشت وحتی برخی از مؤلفان معتبرمانند شمس الدین محمد بن محمود شهر زوری در نز هةالارواح حدود . . . و و ابن ابی اصیبعه در عیون الانباء حد و د . ۵ ، و و ابو الفدا در تقویم البلدان و بتقلید بی تحقیق ایشان موسیو ر ینو و شمس العلماء عبدالغنی هندی د رتاریخ ا دبیات فارسی قبل از مغل ، بین بیرون و نیرون که د ر سند بو د ا لتباس کرد ه بو ر یحان راسندی هم شمر ده اند، ولی مااین اشتباه بسیار سخیف رارد کر ده و حتی زیاده از ین در خور تذکار نمیشماریم، چنا نچه قبلا هم جمعی از د انشمندان ، امثال سیدحسن برنی و دهخداو محمد قزوینی و غیر هم بدین اشتباه ملتفت شده اند.

امادر بارهٔ نسبت بیرونی ، قدیمترین شرحی که بعد از ذکر مطلق آن در کتب معاصرین او گردیزی و ابوالفضل بیهقی ، سوجود است در کتا ب
الانساب عبدالکریم بن محمد سمعانی در حدود . ۵۵ق چنین آمده که « بیرونی بکسره باو سکون یانسبت ا وست به بیرون خوارزم ، زیراکسی
که از خارج شهر بوده از نفس آن شهر نباشد خوا ر زمیان گویند:
فلان بیرونی است و بزبان خود گویند: آن انبیژک (ابزیل) است (الانساب ص۸۵)

این نو شتهٔ سمعا نی خو د معرف این مطلب ا ست که وی نسبت بیر و نی را بشهر خاصی نمی شنا خت و ا ین نسبت راصفتی میشمر د که بر تمام مر دم اطرافی خار جشهر اطلاق میشد، و لی جای تعجب است که در طول تاریخ هیچکسد ر هیچ جایی غیر از ابو ریحان ، بدین گو نه نسبت منسوب نکشت؟ و از جملهٔ رجا ل خو ارزم هم شخص دیگری رابد ین صفت نمی شناسیم و این و جه نسبت هم در معاصرین بو ریحان نبو د و فقط یکصد و ده سال بعد از و بعدس سمعانی فقط در مو رد شخص بو ریحان خلق شد ، و این و جه تسمیه در جای دیگر باشخص دیگری چه خو ار ز می و چه غیر آن ، دیده و شنید ه نشده است ، و ر نه هر شهر در بیر و ن خو د آبادیها د اشته و حبخر افیون عرب و عجم را آن ربض بفتحتین و منسوب بدان رار بضی — جغر افیون عرب و عجم را آن ربض بفتحتین و منسوب بدان رار بضی — گفتندی (اللباب ۱۸۸۱)

یاتوت حموی که پنجاه سال بعداز سمعانی و یک و نیم قرن پس از بیرونی در همین خراسان و خوارزم گشت و گزاری داشت وی هم گوید که سناز مردم دربارهٔ شهرت بیرونی باین نسبت پرسیدم ، زعم سردم چنان بود که وی در خوارزم سدت کمی بوده و اهل خوارزم هر غریب (نووارد) رابیر و نی گویند و سن هم گمان برم که از اهل روستا بود این تصریحات یاقوت در سعجم الادباء (۱۸۰/۱۸) بو ضاحت سیرساند که وی اززعم سر دم سخن سیگفت و خودوی هم به ظن سینوشت نه از روی حتم و یقین .و هم ازینروست که پس از سمعانی و یاقوت هنگاسیکه حتم و یقین .و هم ازینروست که پس از سمعانی و یاقوت هنگاسیکه حن الدین علی بن سحمداین الاثیر در حدود . ۲۰ قاللباب خودرا در تهذیب عز الدین علی بن سحمداین الاثیر در حدود . ۲۰ قاللباب خودرا در تهذیب انساب تألیف کرد ، ایس زعم سمعانی راکه اصالت و ثقتی نداشت ننوشت و فقط انبیرونی را به کسر باوسکون یساضبط کرد وگفت : المشهور بهذه نسبه ابو ریحان المنجم البیرونی (۱۸۰/۱)

اکنونروشن شدکه روایتواحدوشاذ سمعانی در بارهٔ انتساب البیرونی به بیرون شهر خوارزم، بسبب شذو ذو ندرتآن واینکه تنها این نسبت دربارهٔ بوریحان آمده نه دربارهٔ دیگران، مور دتأمل است، واین ضعف و تردد درزعم وظن یاقوت هویداست، که بالاخراین اثیر حتی از ضبط و نقل آن ساکت ماند و اگراین داستانر ایپذیریم باید بیرون را شهری و قصبه یی خاص ندانیم.

(وبيرون التي هي منشأه ومولدهبلدة طيبة فيها غرائب وعجائب و ـــ لاغرو فان الدرساكن الصدف)(ص٣٣) .

واین جملهٔ عربی رادر در ةالاخبار چنین ترجمه کر دهاست:

(و بیرون که منشأو مولد او ست از بلادیست که بطیب هـو او جفای ـ آب و نز اهت اطر اف مشهور است.)(ص. ۵)

ازین تصریح بیهقی که خو ارزم راهم دیده بود بر سی آید که بیرون شهری بود خوش آب و هو او تنهااطر اف و روستای خو ارزم رابیرون — نگفتندی ، و بنابرین افسانهٔ شاذ و رو ایت و احد یکصدسال بعدسمعانی و اظهار شک و زعموظن یاقسسوت و سکوت عالمانهٔ ابن اثیر دلالت دار دبسرینکه تصریح یقین آلود بیهقی سعاصر سمعانی قوی تر است و اگر ساسؤیدی دیگر — بران داشته باشیم پس مقام آن بدرجهٔ یقین ستأخم به حقیقت سیرسد.

بیاییدد رکتب تاریخ و جغرافیا تفحص و جسجوی خو درادو آم دهیم: -نخست این نکته رافر اسوشنباید کردکه خود بوریحان نسبت خودرا به بیرون به فتحه اول و سکونیانو شه و قراریکه سسشرق المانی کرینکو گوید: در نسخهٔ تحدید نهایات الا ماکن (کتابخانهٔ فاتح در استانبول) که در سنه ۱۹ ق بخط خو د بیرونی نوشته شده ، این کلمه را به فتحهٔ اول و سکون دوم ضبط کرده است (اسلامک کلچرج ۱ س ۵۳ والادب الجغرافی ۱ ره۳۲) و از این هم بر می آید که زعم بعضی از فضلاء که مراد ازان وا نمو دن صدای مشبع یای مجهول باشد درست نیست ، زیرا صدای یای مجهول در کلمهٔ بیر و ن و قتی تحقق پیدا میکند که ماقبل آن کسره با شد ، و هم ازین روست که در نسخهٔ انساب سمعانی طبع عکسی اوقاف گیب از روی نسخهٔ خطی لندن و هم در طبع حیدر آباد (۲ ر ۲ ۹۲) بصرا حت بیر و ن بکسر نسخهٔ خطی لندن و هم در طبع حیدر آباد (۲ ر ۲ ۹۲) بصرا حت بیر و ن بکسر الباء المو حده بهمان سعنی خارج البلدو انبیژ ک خوا ر زمی است .

و بنا بر این بایدگفت: که خود بوریحان نسبت خود را به بیرون (بفتحهٔ اول) سنسوب به شهری بدین نام سید انسیه است نه اینکه وی از رو ستا وخارج بلد و غریب شهر بوده باشد، ولی چو ن بیرون به کسرهٔ اول شهرت داشت برزبانها افتاد و از آن داستان خارج البلد وانبیژك سمعانی برآمد و چنانچه گفتیم بالاخره آنرا به نیرون سند هم کشانیدند.

بسکه ببستند برو برگ و ساز گر تو ببینی نشناسیش باز اکنون بعداز ین روایات ستضاد ، که در بارهٔ نسبت بیرونی به شهری یا بروستائی ، به کسره یا فتحهٔ اول ، وهم تمسیخ آن به نیرون وارد شده ، سرانح این معضلهٔ را در کتب ما بعد می یا بیم بد ینگونه:

بیرونو در ون :

در و قایع جنگهای صفویان با حکمرا نان ما وراء النهر در قرن ۱۱ هنگامیکه از ناحیت نسا وا ییور د در شمال خرا سان ذکری میرود از قلعه های درون وییرون هم نامی بر ده میشود ، مثلا اسکندر بیک ترکمان که عالم آرای عباسی را نوشته ، در چند ین جای ذکری از قلعهٔ درون دار د

در صفحهٔ دو م عالم آرا چنین گوید :

(حاجی محمد خان و لایت نسا و درون را از تصرف نور محمد خان بیرو ن آورد) بازگوید:

(کمر همت به تسخیر و لایت نسا وابیو ر دو در و ن بست) جای دیگرمی آر د-:
او پیما قات صاین خانی که د رحدود نسا و درون و باغبا د مسکن دارند.)
(تلخیص از نسخهٔ خطی عالم آرای عباسی)

د رمقابل این قلعهٔ درون که درعالم آرا سکر رآ سذکو ر است ، قلعهٔ بیرون هم واقع بو د که خو دهمین اسکند ر بیگ منشی و محمد یوسف در ذیل عالم آرای عباسی ذکری از بیرو ن همه کسرده اند، مثلاً در شرح احوال خراسان گوید .

... بقصد تسخیر ولایت سرو ونساو درون وابی ورد به خرا سان آسد اسفندر یار سلطان و وچند نفر از اعیان نسا و درون اظهار موافقت ایشان نموده و کس نزد ابو الغازی سلطان (برادرش فرستاده او را به آمدن آنها تر غیبنمو ده و عدهٔ قلعهٔ بر ون دادند ...)

(ص. ٧ ذيل عالم آرا ١)

The Millennium of the Bir

AL BERUN

Essays By Afghan Scholars

formation

وافغانستان أكاويمي دينية وأنثنا منأ وتقويي سأ

ابورتحاك البيروكي

جهر و نبی ج**ند**ن

the other was species 1484 -Ites

واطلاعاتو اوعلتور وزارت والبروان بسكر فريت تدعوا

AL BERUNIS

Thousandth Anniversary

International Conference بمناسبت هزارمين سالكرد نوله علامه ابوريحان البيروة

اهدائيه

دابو ریحان البیرونی دزرم تلین به مناسبت داطلاعاتو او کسلتسو و دوزارت له خوا دشوو خپرونو خونیونی . خلیل اندخسلی ادبیب و دانشیند

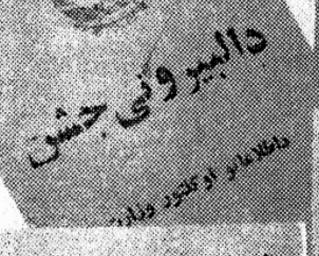
ابدالك

ن ش^ایسی

3,3

افيانسيلان أكادي

ويتراثقون الكائل

و اقبرو بر د زوم بلن مناسبت

به فقحه او ل نام مؤلد ا و با شد پس ر بطی به مفهوم خارج البلد ندار د در حالیکه د ر خر اسان مقابل آن قلعهٔ در و ن همو ا قع بو د ؟

شا ید علت این تقا بل لغوی ر آ هم شهر ت کلمه بېر و ن فارسی از عصر سمعانی و جناس کاسل آن با بیر و ن بغتحداول بدانیم ، که در مقابل آن حصار مشهور شده به بیر و ن ، بعدا قلعه درون را هم ساخته باشند .

این نو احی که بلاد در و ن و بیرون بین سر و و نساد در آن ذ کرشده اند ، ا زعمبر قدیم د اخل ربع سر و خر اسان بودند ، چنا نچه خو د البیرونی هم درقانون مسعو دی آنر ا اندر ناحیت های خر اسان آورده و لی از نظر اداره و سیا ست ، کا هی سر بوط به دو لت خو ار ز م بوده اند و گاهی به دو لت صامانیان یا غز نویان و غیره .

مثلا د ر همین ز مانېکه بیر و نی زندگی داشت ، خو د و ی این نو احی ر ا از نظر جغر افیائی درخر اسان سی شما ر د ، ولی بیهقی در تاریخ مسعو دی تصریح دا ر د که در سنه ۷.م ق و قتی که سر د مخو ار زم بر ابو العباس ماء سون بن ماء سو ن باز پسین خو ار زم شاه خاندان ماء سو نیان و داماد امیر سبکتگین شوی حره کا لجی شو ریدند و او ر ا بکشتند « نساو فراو ه ایشان ر ا بود » (ص ۹۱۸)

سلطان محمو د د ر همین سال ۱۰۰۷ ق خوار زم را ضم سلطنت غزنو یان کر د ، و التو نتاش حاجب یکی از سالار ان غز نه ر ا در آنجا خوا زم شاه گر د انید ، و بد ین صو ر ت تمام نو احی خو از زم و خر اسا ن د ر قلمر و سلطنت و سیم محمو دی در آمدن.

* * * * * *

اكنونا ز اسناد تاريخي فوق استنتاج سي كنيم:

۱ ـ روا يت اينكه بيرو ني منسو ب برو ستاى بيرون شهر خو ارزمو

بنا بر ین غریب شهر و خارج الباد است ، چون خبر و احد است و همدران عصر یاقوت انر از عیم و طن شمر ده ، واین اثار بنا بر همین علت حذف کرده و علی بیهقی هم در آن عصر بو جو د بلدة طیبه بنام بیر ون و مؤلد و منشاء بو ریحان قایل است بنابر این سا نه میتو ا نیم ، قول و احد سمعانی را بپذیریم (۲) _ اینکه البیرو نی را خو ارزمی هم نوشته اند ، بسببی ا ست که بیرون و نواحی آن از قبیل سروو و نسا و و فر اوه و ایبو ر د در جوانی بوریحان در قامر و خوارز مشاهی بو دند ، و بنا بر این نسبت ثا نوی از معقوله تسمیه بفرد اکمل است .

(۳) اصلا بو ریحان بیرونی است و بیر و ن در مقا بل در ون تقاسیم جغرافی تا قرن ۱۸ میلادی در خر اسان شا مل بود ، و بنا بر ین مثلیکه هر سر وی و نسوی و اییو ردی خر اسانی است ، بیر و نی هم خر ا سانی است و او را خوار زمی گفته نمی تو انیم.

the the second s

دکتو رسیکائیل بوگولیوف عضو و ابستهٔ اکادسی علوم اتحاد شوروی رئیس دانشکد هٔ شرق شناسی پو هنتو ن لینین گراد

طبع وتحقیق آثا علمی ابوریجان در اتحا د شور و ی

در کار تحقیق و تتبع و طبع و تر و یج آثار ابو ریحان البیر و نی که در سر اکز علمی شو ر و ی انجام سیگیر دبیست و پنجسال اخیر بخصوص ثمــر بخش بو ده است.

او ائل این دو ره با کشفیات بر جسته از کیو لوجیکی در موطن ابو ریحان سر زمین خو از زم قدیم که اولین کانون تعلیم و تربیت سمتاز و کا سل او بو ده همز مان گر دید همانطو ریکه پیدایش اسنادی بزبان های سغدی و خو از زمی و بخصوص اسناد قلعهٔ مغ در زر افشان که شامل فهرست سعتبر اسامی منازل قمر و دیگراصطلاحات تقویم سغدی بوده و همچنیس کشف جملات خو از زمی در تالیفات الترجمانی و الزاهدی و العماری و کتبیسه های قدیم خوار زمی است توجه دانشمندان را بکتاب الاثارالباقیه که گنجینه اصطلاحات های قدیم خوار زمی است توجه دانشمندان را بکتاب الاثارالباقیه که گنجینه اصطلاحات

گاهنامه هاي ملل سختلف سيباشد جلب كر ده است همچنان سوقعيا ت حساس در بر رسي گذشته خو ار زم قديم و سائر آسياي سيانه و اطلاعات نو راجع بتاريخ آن كانون قديمي تمدن محققين رابيش از پيش بفراگر فتن تمام آثار ابوريحان كه پر بهاترين سنابع و سأخذ در تاريخ علم و هنرو گذشته خلقهاي آن سر زو بوم است راغب نمو د فرضيهٔ ابور يحان در بارهٔ گذشته حوضهٔ رو دآسو دريا كه در كتاب تحديد نهايات الاساكن سلخص شده از لحاظ قر ابت بحقيقت هم زسين شناسان و هم باستانشنا سان را تر غيب كر د و مباحثات و نوشتجات زيادي بوجو د آورد.

سالهاست در اکادسی علو م اتحاد شور وی کمیته و تحقیق و تر و یج سیراث علمی ابو ریحان بیر و نبی دائسر شده و دوشادوش لنین گراد شهر تا شکند هم یکی از سر اکز سهم بر رسیهای تالیفا ت بیرو نبی کر دید درسال ۱۹۵۰ در تاشکند ستن عربی سکاتبهٔ بیر و نبی با ابن سینا به ضمیمهٔ تر جمه بز بان اوز بکی بعنو آن « بلن بیر و نبی بلن ابن سینا نبك سو ال جو ابلری » به طبع رسید از آن قتباین طرف کتب و مقالات ستعددی در تر جمه حال و تحقیق تالیفات و تعیین سقام علمی ابوریحان بچاپ رسیده است که حاوی سطالب تا زه ای است دربارهٔ افکار و نظریات علمی و جهان بینی بیر و نبی و سهم او در شعب سختلفه علوم طبیعی و انسانی . در سجموعهٔ تا زه چاپی که و قف هز ارهٔ بیر و نبی شده اطلاع داده سیشو د که در طی بیست و پنج سال اخیر در اتحاد شور و ی بیشتر از ۲۵۰ مقاله و مجموعه و کتاب سر بو طبه تحقیق سیر اث علمی بیر و نسی از طبع در آمده

در او اخر سالهای پنجاه انستیتوت شرق شناسی اکادسی علوم او زبکستان بانتشار ترجمعه روسی واوز بکی سنتخبه سهمترین تالیفات ابوریحان شروع کرد تاکنون سه جلد این سنتخبات چاپ و سنتشر شده استودو جلد دیگرش تاماه سپتاسبر که کنفر انس جهانی بز رگداشت ابو یحان د ر تاشکند سنعقد سیشو د منتشر خواهد شد.

جلد اول منتخبات مذکور که در ۱۹۵۷ چاپ شد شامل تر جمه کتاب الاثار الباقیه عن القرون الخالیه بزبان روسی است که براسا س ستن عربی و ترجمه انکلیسی چاپ زا خاو بااضافات و تکمیلاتی که لینن گراد واستنبول میدهد تهیه شده است کتاب الاثار الباقیه راکه نام ابوریحان بیرونی را جاویدان ساخته است بحق مجموعه همگانی ز مانشناسی قیاسی سینامندهم چنین آنرا رسالهٔ تطبیقاتی بیسابقهٔ ازادیان و سلل و نحل از عادات و اعیاد و روایات سیگویند

این اثر در نز د متخصصین علم هیئت و نجوم تا ریخ تحلیلاتی گاهنا مه در شرق نز دیک محسوب سیشو د چون سما ئل ادو ار و ایام ادیان سختلفه در آن با دخول عمیق در تئوری علم هیئت و نجوم سور د بحث قسر ار گرفته است.

کتاب الاثار الباقیه نشان سیدهد که بو ریحان بیر و نی بمشاهد یک دانش مند طبیعت شناس پیر و راسیو نالیسم استمر اری بو د ه و در تعیین و تشخیص حقیقت فقط از راه تجر به و آز سایش اقد ام نمو ده است او نسبت به ما خذ بر خو ر د تنقیدی داشته دگم متناقض و ضوح رار دسیکر ده است و در خصوص شخص خو د سختگیر و جدی بو ده است.

جلد دوم منتخبات بیرونی که در سال ۱۹۳۹ سنتشر شد شا سل ترجمه روسی و شرح مفصل کتاب فی تحقیق ساللهنداست.

روزن مستشرق معروف که بنیان گذار بیرونی شناسی در روسیه است دراو اخر قرن گذشته راجع به کتاب ساللهند به طور ذیل اظهار عقید ه کرد: ازاین اثر که از هر نوع شائبه سذهبی و نژادی و ملی و نظر یات محدود مسلکی دور است روح انتقاد میدمد انهم انتقاد باملاحظه و احتیاط انتقاد یکه باتو اناترین سلاح دانش نویعنی بلاح روش (متد) قیا سی سجهز بوده و حدو د دانش را درك کر ده خاسوشی را به استنتاجهای عجو لا نه و بی اسا س تر جیح میدهد ازین اثر که حاکی از و سعت نظریات و عمق اطلاعات شگفت تر جیح میدهد ازین اثر که حاکی از و سعت نظریات و عمق اطلاعات شگفت بیرونی است روح دانش حقیقی دانش بمعنای اسروزی میدمد علا وه بر تمام انها در این اثر روحی که در عطش حقیقت و و اقعیت میسوزد و جقیقت را بر همه چیز بر تری سیدهد حس یشود که بطو ر خستگی نا چذیر و بدون هیچگونه انحراف بسوی حقیقت در تلاش است

بغیر از ترجمه روسی آثار الباقیه و ماللهند تر جمه او زبکی این دو اثر نیز چند سال پیش به طبع ر سید تر جمعه های مذکر و چون ا زستن اصلی کر ده شده ا همیت مستقلی دارد .

جلد سوم سنتخبات بیرونی ترجمه روسی کتاب تحدید نهایا ت الاساکن لتصحیح سسافات المساکن است سترجم و هنر این اثـر ذ یقیمت پروفسور بولگاکوف سبباشد که در سال ۹۲ ۱۹ در سنت اقاست خود در قاهره ستن عربی تنقیدی این کتاب رابر اساس نسخهٔ استنبول به طبع ر سانید

کتاب تحدید نهایات الاساکن او لین اثری است که بیرونی در غیزنه تألیف کرده است در ان(م۲۰)غزنه را دارسملکت المشرق گفته علاوه میکند که «و طنی و فیهاان تمکنت سن فسی اداب علی سالایز ول عن خاطری امرسن

الرصدوا لا جهاد علمی » (ص۹۲)غزنه پایتخت سملکت سشرق زسین «و طنم شده است در ینجا اگر خودداری کنم سشعول انچه که در خاطرم زائل نشده است خواهم شد و ان رصدو اجتهاد علمی است»

بمناسبت بز رگداشت جشن هز اره سال ابو ریحان پنج کتاب قسانسون

المسعودی که به قول یاقوت تمام کتب ریاضی و نجوسی ما قبل خودرا از رونق انداخته و بزبان روسی و او زبکی ترجمه شد و طی تابستا ن سال جاری انتشار خواهد یافتقانون مسعودی از اهم ما خذی است که در رشتهٔ علوم دقیقه تدوین و بدون ترید در قرون و سطی به ترقی و تعالی علوم ریاضی و هیئت تاءثیر و افری بخشیده است.

کتاب الصیدنه فی الطب هم که ابوریحان در سالهای اخر عمر در غز نه تاءلیف کرده بروسی ترجمه شد آن نیز عنقریب منتشر خواهدگردید پروفیسور کریموف محقق و مترجم کتاب الصیدنه معتقد است که چون این اثر ناتمام مانده پس باید تاریخ نگارش آنرا سالهای ۱.۳۸/۱۰۳۰ دانست علاوه بر این چنانچه معلوم است بیرونی در پایان عمر مقیم غزنه بوده و اقاست گاه خودرا ترك نمیكرد بنابر آن این کتاب الصید نه را نیز در آن شهر تالیف کرده است و شخصی النشعی نام هم که د رجمع آوری مواد وحقائق الصیدنه به بیرونی کمک سیكرده ریاست سریضخانه آن شهر را بعهده داشته است .

باانتشار القانون المسعودی والصیدنه فی الطلب سجموعه سنتخبات ___ ابوریحان بیرونی بزبانهای روسی و او زبکی به پنج جلد سیرسد و در _ آینده نیز این سلسله دو ام خواهد داشت

در سال ۱۹۰۱ خدسات سه نفر از دانشمندا ن شوروی پر فسورها ی بولگاکوف رسولوف کریموف در کار ترجمه و تفسیر علمی آثار ابو ریحانهااهداء جائزهٔ دولتیجمهوری او زبکستان شوروی تقدیر شده است. در شعبه کتب دستخطی انستیتو تسرشناسی اکادسی علوم تاجکستان نسخهٔ بسیار خوبی از متن دری کتاب التفهیم لاو ائل صناعته التنجیم که بتا ریخ بسیار خوبی از متن دری کتاب التفهیم لاو ائل صناعته التنجیم که بتا ریخ متن دری این نسخه به انضمام حواشی و تفاسیر و مقالات تحقیقاتی بزبان تاجیکی چاپ خواهد شد

اکادمی علوم اتحاد شوروی ناشر سلسلهٔ آثار ایست کسه تحت عنوا ن (کلاسیکهای دانش) در سیایدده سال قبل جز و انتشارات این سلسله او لیسن ترجمه کاسل روسی ستن کتاب الجماهر فی معرفه الجواهر به طبع رسید اکادمین کر لچوفکی مستشرق سعتبر شور وی در بارهٔ این اثر بیرو نی چنین میگوید (ابوریحان در کتاب بسیار نفیس خود (تجربه چندین ساله خود را که در تحقیقات تخصص اندو خته بااطلاعات فوق العاده عمیق و و سیعی که از تالیفات ادبی و بدیعی گرد و و رده است هم آمیخت) او تو انسته است در این کتاب بهمراهی سطالب معتنابهی در بارهٔ جو اهرات و فلز ات نمونه های فر او انی از اشعار می شاعر عرب از قدیم ترین اشعار گرفته تا آثار معاصر خود در ج بکند.

كتاب الجماهر هم ازحيث فراو انى حقايق و هم ازلحا ظ اسلوب توصيف و تعريف در تاريخ علم پديده بيسابقه و فوق العاده اي است از فوايد دانشهاي اندو خته ما قبل خودبه طور كامل استفاده برده درعين حال آينده انكشاف علم راهم مطرح كرده تجمع تنظيم و تلخيص و از همه مهمتر (تصفيه) علم از خرافات همه اينها از خصوصيات اصلى فعاليت علمى ا بوريحان بيرونى است.

متن روسی کتاب الجماهر فی معرفه الجواهر باتفاسیر و توضیحات مفصل علمی و ادبی باهتمام پر فیسو ر پلسنتکی باستانشنا س و متخصص تاریخ دو رهٔ قدیم و قرون و سطای آسیای میانه به چاپ رسیده است نذکر ات و حواشی علمی این اثر از طرف پر فیسو ر لیملین دانشمند زمین شناس و معدن شنا س انجام گرفته است مشار الیه نیز بنو بهٔ خود شرح مفصل و ذیقیمتی در اطراف لطلاعاتی که ابو ریحان در بارهٔ مو اد معدنی جمع آو ری کرده بسه

همر اهى حو اشى و تبصر ه هاي سهم علمي تر تيب داده است

به طوریکه معلوم است ابوریحان اولین دانشمندی بود که اوز ان دقیق بسیاری از وادمعدنی را تعیین کرده و بدینوسیله تسوا نسته است صفحه ماهری رابتاریخ علم معدن شناسی در آور دو اجب سیدانم یاد آورشوم که خانیکوف مستشرق روسیه در او اسط قرن گذشته برای اولسین بارستن رسالهٔ بیرونی بنام (مقاله فی النسب التی بیسن الفلزات و الجواهر) را در بطرسبورغ لیننگر ادکنونی به طبع رسانیده است پرفیسور ترجمه روسی این رساله مهم رابکتاب الجماهر علاوه کرد انتشار ایس مضامیس کتاب الجماهر فی سعر فه الجواهر رامورد استفاده محافل وسیع خوانندگان نشوروی قرارداده است .

گروهی از کارمندانعلمی اکادسی علو ماتحاد شدو روی که متخصص تاریخ علوم ریاضی و هیئت هستند در انتشار و تر و یجرسا ئل و مقالات بیر و نی در مسائل مر بوط بعلم ریاضی و نجو مسهم حساسی دار ند دانشمندان مذکو ر ترجمه و تشریح برخی از رسائل بیر و نی از جمله رسالهٔ (استخر اج الاو تار الدائر ، بخو اص الخطالمنحنی فیها)و همچنین کتاب (فی را شیکات الهند)و (فهرستنجوم) سطابق متن قانون المسعو دی راسنتشر کرده اند و نیز در اهمیت خدسات علمی بیر و نی از تالیفات علمی و کتب در سدی و دایره المعارف های مختلف مقالات و فصل ها و بخش های زیا دی نگاشته بسه چاپ رسانیده اند نقش بز رگی در تتبع میر اث علمی بیر و نی در اتحاد شو روی متعلق است به اکادمین کر اچکو فکی مستشر ق مشهو رکسته در کتا ب متعلق است به اکادمین کر اچکو فکی مستشر ق مشهو رکسته در کتا ب متعلق است به اکادمین کر اچکو فکی مستشر ق مشهو رکسته در کتا ب متنابه خو د بعنو ان (آثار جغر افیا نویسا ن عرب زبا ن مفصلی باطلاعا ت جغر افیائی, بیر و نی و قف کر د

پر فیسو ر بولگاکوف مترجم کتاب تحدید نهایــــاتالاماکن و قانون المسعودي و همچنین ناشرمتن عربی کتاب تحد ید و برنده جا نزه دولتی بر اي ترجمه و تفسير تاليفات بير و نى چندي پيش كتاب جاسعى بعنو ان (- (زندگى و آثار بير و نى) تصنيف كر دكه ذيلا بعضى از نكات آن تذكر سى شو د بر اساس يك گفتار ابو ريحان در كتاب تحديد نهايات الاساكن مؤلف به نتيجه اي سير سدكه سال . و و م تاريخ آغاز زندگى مستقل بير و نى است در ان هنگام و اسال و نيم از عمر بير و نى سيگذشت .

ازمقایسهٔ بعضی موضوعات آثار الباقیه ورساله الدس الفخری و کتاب تحدید نهایات الاماکن به طور قانع کننده استنتاج سیشود که سهاجرت مدید بسسلا انقطاعی که متحم لاپانز ده سال از ۹۵ تا ۱۰۱۰ طول کشیده باشد نمو دبعد از مهاجرت بزنی که دو سال طول کشید بیر و نی بر ای د و سال دیگر به موطن سر اجعت کر ده بعد ابگر گان انتقال یافت و در آنجا تاسال ۱۰۰،۳٬۱۰۰ ربر داز این استنباط میشو د که مکاتبه بیر و نی و ابن سینا در سال ۱۹۹۷ و اقع گر دید که بیر و نی در سن سر سالگی حقیقتاً در خو ار زم اقاست داشت و از آنجا و الات معتبر خو در ابه بخار اار سال کر ده است.

در سدت پنج سال ز ندگی د ر گرگا ن (۱۰۰۹ ۱۹۰۹ ۱۰۰۹ م) دو رهٔ سقد سات علمی خاتمه پذیرفت و بنیاد فعالیت خلاقه و ثمر بخش و سبتکر انه ریخته شد در گرگان بیرونی تقریباً ۱۱ رساله و دو کتاب بزرگ الاثار الباقیه عن القرون الخالیه و کتاب فی الاستیعاب الوجوه الممکنه فسی صنعة الاسطر لاب نگاشته است.

جای شک باقی نمی ماند که در سوقع انتقال به غزنه بیرو نی تو انست تمام نوشتجات و اسنادی راکه اندو خته بو دباخود به غزنه بیاورد و فوراً به تحقیقات شروع بکند .

در غزنه ابوریحان بزرگترین اثارخود راتا لیف کرده است که میان انهاکتاب تحدید نهایات الا ما کن و ماللهندو التفهیم و القانون المسعودی والجماهر فی معرفة الجو اهر و کتاب الصید نه فی الطب است مطالعه این ــ

شاهکارهای علم قرون و سطائی هنو زهم ا رز شخو در احفظ کرده و فاصله هزار ساله که در بین است نه تنها از عظمت آن عالم بزرگو ا ر نمی کا هد با لعکسبه احترام بی پا یا ن ما نسبت باو میا فز اید. سرشاری حقایق مادقت تتبعاتی و وسعت احتوای موضوعات علمی و متانت نتیجه گیری و شجاعت تفکر که از خصوصیات شاخص تالیفات ابور یحان است هروقت که مطالب نوی مورد نظر محققین قرارگیرد کسب اطلاعات لازمه از آثار بیرونی و اضروری وحتمی میکند. ضمنا بجاست یا د آ و رشویم که پایتخت قدیم خوا ر زم نخست ضمنا بجاست یا د آ و رشویم که پایتخت قدیم خوا ر زم نخست کاث و بعد بنام شبر مشهور بود فعلاشهر بیر و نی نام دارد .....

سیمای ابو ریحان بمثابه دانشمندی پرکار و خلاق و پیگیر نه تنها ما یه افتخار بلکه سرچشمهٔ الهام هموطنان او ست.

ابور یحا ن بیرونی که بعلم و دانش تمدن و فرهنگ عا دا ت و ر سوم مال دیگر باحرست و احترام کا سل سینگریست در حقیقت ا لا سر پسیش گوی ایده ای حسن تفاهم خلقها و همکاری ستق ابلهٔ کولتور هابود ه است تشکر سکنم

دو کتو ر مهدی محقق استاد ومدیر گروه زبان واد بیات فارسی دانشگاه تهران

رساله ابوريحان درفهرست تخابهاى راز

در باسداد روز پنجشنبه سوم ذی حجه سال ۳۹۷ ـ که سصادف باسهر روز یعنی شانزدهم شهر یورساه ۲۹۸ بود ستارهٔ درخشندهای در خوا رزم طالع گر د ید که همچون خورشید تابنده نه تنها خر اسان بلکه همهٔ جهان را نو ر انی ساخت . این دانشمند بزرگ ابور یحان بیرو نی بود کهچشم بجها ن گشود و پس از رسید ن بدور ان جوانی بزرگ ترین عالم اسلاسی گر دید . اونه تنها منجمی چیره دست بلکه فیلسوفی تواناو سؤر خی باطلاع ور یاضی دانی آگاه و دارو شناسی حاذق و جغرا فی دانی بصیر بود و از نژاد شناسی و سردم شناسی و علم به سقالات ارباب ا د یا ن و فرق آگاهی فراوانی داشت . دراین گفتار مقصود این نیست که شرح ز ندگی و مسافر ت و نام سعاصران و سشوقان و حاسیان او آورده شودونیز دانش دوستی و بلندی طبع و عد م تعصب و کوشش فراوان او در تحصیل دانش در جای دیگری باید مور د بعث قر ا ر گیرد . او بنابه نوشتهٔ ابوالف ضل سرخسی صاحب کتاب جواسع التعالیم درشب جمعه

دوم رجب سال . سم چشم ازاین دنیا بربست در حالیکه هفتا د و هفت سال و هفت ماه قمری از عمر اوسیگذشت (۱) یاقوت حموی در سعجم الادباد رذیل شرح حال پیر ونی گوید اود رطی زندگی قلبش از تفکر و چشمش از نظر و دستش ا زقلم جد ا نگشته و فقط دوروز در سال برای فراهم آوردن احتیاجات و معیشت خود از کا رعلمی با زمی ایستا د آن دوروزیکی نوروزبود و دیگری سهرگان . بنابران جای تعجب نیست که او توانسته در این سدت کوتاه زندگی این همه آثار ارزنه از خود بیا دگار گذارد .

D.J. Boilot در سال مه ما تسخت عندوان L'oensure D'Al-Biruni نوشته در سال ۱۹۵ تسخت عندوان L'oensure D'Al-Biruni نوشته ۱۸۰ اثر از او را یاد کر ده است که ۱۳۸ اثر آن ما خوذ از فهر ستی است که ۱۹۸ اثر آن ما خوذ از فهر ستی است که ابو ریحان دو از ده سال پیش از سرگش بر ای کتا بهای خود نوشته و همین فهر ست است که ما سیخو اهیم در این مجلس د ربارهٔ آن بحث کنیم . این فهر ست تحت عنوان : « رسالة اللبیر و نن فی فهر ست کتب الر ازی : در سال ۱۹۸ در لندن بشماره ۱۹۸ محفوظ است چاپ شده است .

پیش از چاپ ستن نیز دانشمندان پی باهمیت این کتاب بر ده بو دند چنانکه E. Wildemann عدر سال ۲۹۰ قسمتی که سر بوطبه آثار بیر و نسی است بز بان آلمانی سور د ترجمه و تحلیل قر ار داده و در سال ۱۹۲۵ مور ده و تعلیقاتی قسمتی که سر بوط به آثار را زی است بز بان آلمانی ترجمه کر ده و تعلیقاتی نیز بسر آن نوشته است و همچنین E. Sachdu در سقد سه آثسار الما قیه قسمتی از این کتا ب را که سر بوط به بیر و نسی بوده نقل کر ده است. نویسنده این سطور آثار رازی را از این رساله بز بان فارسی ترجمه کرده و اطلاعاتی را که در باره آن آثا راز سأخذ گونا گون بدست آور ده بر آن افز و ده و آن رادر کتاب فیلسوف ری محمد بست زکریای رازی که در سال ۹۳۰ بوسیله انجمن آثار سلی در ایر ان چا پ شده آورده است

۱ - تاریخ تولد و و فات بیر و نی از کتاب «المشاطه لرسالة الفهرست» تالیف غضنفر تبریزی اخذ شده است.

و نیز همهٔ رساله رادرسال جاری بزبان فارسی ترجمه کرده وا طلا عاتسی که در بارهٔ آثار ابو ریحان بدست آو ر ده بآن افز وده و هم اکنون در چاپخانه دانشگاه تهر ان زیر چاپ است تابر ای کنگره ابو ریحا ن که درشهریـور اسسال در تهر آن برگذار سیشو د به دانشمندان عرضه گر د د پیش از آنکه به توصیف رساله فهرست بپر دازم ناچار هستم که اشا ره باین سوضوع کنم که ابوریحان که این رساله رادر فهرست کتابهای رازی و کتا بها ی خود نوشته سنت گذ شتگان خود راپیش چشم دا شته است. پیش ا زاسلام جالینوس طبیب و فیلسوف پر نماسسی فهرستی از کتا بها ی خود تـرتیب داده که دریونانی پیناکس خو انده سیشو د و در کتا بهای عربی به صورت فینکس و بینکس آمده است نسخه ای از ترجمهٔ عربی این کتاب بر ای سابا قی سانده که سیکرو فیلم آن بشماره (۲۰۹۹) در کتا بخا نــه سرکزی دا نشگاه تهران سوجود است. دردوره اسلام حسین ابن اسحق که ازکثرت ترجمه به حنین الترجمان اشتهاریافته رساله ای به علی بن یحی نوشته و د رآن آثار جالینوس راکه بز بان سریانی و عربی ترجمه شده است یاد کر د ه است این رساله درسال ۱۹۲۵ از روی نسخه منحصر بفر دی که در ایاصوفیا سو جو د بو ده بو سیله برگشتر اسر با تر جمه آلمانی چا پ شده و ساکس سایسر هوف نیز درسال ۱۹۲۸ درسجلهٔ ایزیس مقاله ای نو شته و سطا لب آن ر ابز بان انگلیسی معرفی کر ده است و نویسنده این سطور آن رسالــه را بز بان فارسی ترجمه کر ده که درشماره اخیر سجلهٔ معا رف اسلا سی در تهر ان چاپ شده است .

بنابر این میتو آن گفت که در دو ره اسلاسی فهرست بیر و نی بعد از رسا له حنین د و سین فهرست سو جو د ی است که بوسیله دا نشمندی انجا م شده و در آن آثار دانشمندی دیگر سعر فی گر دیده است .

فهرست بیرونی نه تنها حا وی صورتی ازآثاررازی و خود بیرونسی

استهاکه مشتمل بربسیاری از مطالب سختلف خاصته تاریخ علوم است و با آنکه بغایت سختصر و دؤ جز است سطالبی در آن یا فت سیشود که در ساء خذ و منابع دیگر نمیتو ان آن را دیــــــد .

بيروني درآغاز رساله شخصي راسخاطب قرار داده كه طالب دانستن ناسهای آثار رازی بو ده است و همین شخص مشتاق بو د ه است که بدانــد علم پزشکی از کجا آغازگر دید. و چه کسی قوانین آنرا و ضع کر ده است . دراین جا یاد آو ری دو نکته لازم سینماید یکی آنکه بیرو نی نام را زی را همر اه بانام پدر و جدش بصورت سحمد بن زکریابن یحیی الرازی سی آور د و این یگانه مأخذی است که نام جدر ا زی «یحیی » در آن یا د گر د یـــــــه است دیگر آنکه بیر و نی در سور د آغاز علم طب اشاره بکتاب تاریخ الاطباء اسحق بن حنین کر د ه است خو شبختا نه کـتاب تا ریـخ الا طبا اسحق بـن حنین با ترجمه انگلیسی آن بوسیله فرانز رزنتا ل درسا ل ۱۹۵۳ درمجله او رینس چاپ شده است و نویسنده این سطو رنیز آن رابه زبان فارسی ترجمه کر ده و درسال سهم، درسجلهٔ دانشکده ادبیات در تهر انسنتشر ساخته است ابوریحان به شخص سخاطب خود سیگوید که کتا بهائی راکه از رازی دیده و یا بنام آنهابر اهنمائی خود رازی برخورده در این رساله ثبت کرده است و پس باو سیگو ید که اگر تر ا سحتر م نمی داشتم چنین کاری نمی کردم زیر ا یاد آو ری ذکر رازی و نام بر دن آثار او این تو هم را ایجا د سیکند که سن از پیرو ان او هستم .ابوریحان پس اشاره به تما یل را زی نسبت به مذهب مانوی کر ده و نیز اشاره به کتاب رازی د ربا رهٔ نبوات سیکند و سیگو ید که رازی دراین کتاب به استحفاف بزرگان پر دا خته است . کتاب نبوات رازی همانست که ابوریحان در همین رسا له آن را ازجمله کتابهای کفریات ذکر کر ده و نام دیگر آن را «نقض الادیان » یاد نمو ده است . ابوحاتم رازی که سعاصر سحمد بن زکریا بوده د رکتاب اعملا م

النبوه فقر اتى از اين كتاب رانقل و سپس بر دآنها پر داخته است اين فقر ات بوسيله پول كر اوس در سجلهٔ او رينتاليا با ترجمهٔ فر انسوى آن د رسال ۱۹۳۹ در روم چاپ شده و ترجمه فارسى آن بوسيله حسين و اعظ زاده حكيم الهى صو رت پذير فته و در سجلهٔ فر هنگ اير ان زسين چاپ و سنتشر شده است . ابو ريحان سپس گويد سن كتاب علم الهى رازى ر اسطالعه كر دم كه بر كتب مانى خاصه سفر الا سر ار او ر اه سينمو د و سن چنان فريفته اين كتاب شدم چنانكه چهل و اندى سال در اشتياق آن سى سوختم تا آنگه كه پيكى از همدان به خو ار زم نز د سن آسد او كتاب هائى بر اى فضل بن سهلان همراه داشت از جمله سحفى از كتابهاى سانو يان مشتمل بر فرقها طيا و سفر الجبابره و كنز الاحياء و صبح اليقين و انجيل و شاپو رگان و تعدادى از رسائل سانى از جمله مطلوب سن سفر الاسر ار . ابو ريحان با مطالعه سفر الا سر ار اسيد ش مبدل به يأس گر ديده زير ا مطلب شايان تو جه در آن نيافته و لى بر اى آنكه ديگر ان گمر ان گر دند آن كتاب ر اخلاصه كر ده ا ست .

دراین جا باید یاد آورشویم که کتابعلمالهی که بوده برخی از ابو ریحان قرارگرفته سور د توجه دانشمندان تمدن اسلامی بوده برخی از دانشمندان ازجمله فارایی و ابن الهیشم و ابن رضو ان و ناصر خسر و و ابسن خرم بر دو نقض آن پر دتاخته اند و دانشمند انی د یگر از قبیل سجر یطی در غایه الحکیم از آن نقل قول کرده اند این کتاب نه تنها نز د سسامانان بلکه نز د مسیحیان و یهو دیان شهرت داشته چنانکه ایلیای نصیبینی ستکلم مسیحی در کتاب «فی و حدا نیة الخالق و تثلیث اقا نیمه » در سالهٔ جو هر بودن خد او ند و ابن سیمون فیلسوف و ستکلم یهو دی در کتاب دلالسة الحائرین در مسالهٔ خیر ات و شر و ر از این کتاب نقل قول کرده انسد و همچنین عقیده به قدمای خمسه ر اکه ابو حاتم ر ازی در اعسلام النبوه و سر زوقی در الا ز منة و الا مکنه و بیرونی دو ماللهند و ناصر خسر و د ر زا د

المسافرين و ابن ابى الحديد درشرح نهج البلاغه و كاتبى قز وين در المفصل و ابن ثكه در منهاج السنه و ابن القيم در اغاثة اللهفان آور ده و بر ازى نسبت داده اند ما خو د از همين كتاب العلم الالهى است و ابو ريحان بير و نى پيش از اين دانشمندان پي باهميت اين كتاب و منابع آن بر ده بو ده هر چند كه خو د اعتقادى به مطالب آن نداشته است . نو يسنده اين سطور فصلى از كتاب فياسوف رى را درباره عام الهى ر ازى و مساءله قدما ى خمسه آور ده و همان فصل راموضه ع خطابه خو د در كنگره بين المللى خاو رشناسا ن (كا نبر ا استر الياژ انويه ۱۷ م ۱۹ و منتشر گشته است .

ابو ریحان سپس به شرح حال رازی میپر د از د و تولد او را سال ۲۵۱ در ری یا د ، یکند و نیز اشا ره سیکند که ا و به کیمیا اشتغال و رزید چشم خو د رامحل عو ارض و آفات قر ار دادو معالجه چشم او رابسوی علم پزشکسی کشانید تاجائی که شاهان بزرگ باونیاز سند گشتند وسر انجام او به نابینائی کشیده شد و یکی از شاگر دانش بر ای مداو ای او آمد و لی کوشش اوسودی نبخشید و در شعبان سرس دیده ازین جهان بر بست.

ابو ریحان پس از ایر اد ، قدسه به ذکر ناسهای کتابهای رازی ییپر دازد و نه تنها کتابهار ا فهرست بلکه طبقه بندی موضوعی نیز کر ده است بدیس ترتیب :

۹۵ کتاب درطب ۳۳ درطبیعیات ۷ درسنطق ۱۰ در ریساضیات و نجو م ۷ در تفسیر و تلخیص و اختصار کتب فلسفی یاطبی دیگر آن ۱۰ د رعلو م فلسفی و تخمینی ۹ در مافوق الطبیعه ۱۰ در الهیات ۲۰ در کیمیا ۲ در کفریات ۱۰ د رفنون مختلف مجموع اینها بالغبر ۱۸۸ مجله میشود .فه رست بیرونی پس از فهرست ابن ندیم ،همترین سا خذ بر ای آثار سحمد بن زکریا

رازی است . هر چند که سؤ لف فقطبذ کرنام کتابها اکتفا کرده است و لسی بسیاری از مطالب علمی و تاریخی و بعث های سلل و نحل در ضمن همیسن ناسهابدست سی آید از جماه در ضمن این فهر ست در سی یابیم که میان رازی و ابو القاسم کعبی بلخی رئیس سعتز له بغداد سناظر آتی در سساله ز سسان اتفاق افتاده و دیگر آکه همین بلخی کتاب علم الهی او را نقض کرده است و باز در سی یابیم سسمعی که از اصحاب نظام بوده ر دی بر سعتقدان هیولی نوشته و رازی که خود سعتقد به قدم ساده بو ده آن رار د کرده است و همچنین از این کتاب بدست سی آید که شهید بلخی عقیده رازی رادر سورد لذت و الم سورد نقض قر ارداده و رازی در ساله معاد برد شهید بلخسی پرداخته است و نیز جا حظوناشی از بزر گان سذهب اعتز ال که ردی بر طب نوشته اند سورد نقض رازی قر ارگرفته اند و بالا خره ردرازی بر احمد بن نوشته اند سورد نقض رازی قر ارگرفته اند و بالا خره ردرازی بر احمد بن طیب سرخسی در ساله طعم المر و نیز رد او براحمد بن کیال در سأله اساست از این کتاب بدست سی آید .

ابو ریحان پس ازنام بر دن کتابهای رازی در سو ردخو اهش دوم مخاطب خود یعنی آغاز علم پز شکی بحث سیکند او سیگو ید برخی حصول علوم را توقیفی دانسته و بر ای هر علم پیمبری یاد کرده اند . و برخی دیگر شناسائی علوم را غریزی انسان دانسته اند و این غریزه در انسان بالقوه و در سایر حیو انات با لفعل بو ده است او پس روش حقنه رابد استان پر نده ایکه سنقار خود را باآب در یا پر کرد ، بو دو خود حقنه سیکرد ار جاع سید هد و نیز آن به سوضوع دفن کردن سرد گان که از کلاغ آسو خته شده است می آورد . ابوریحان در سورد علم پزشکی جدولی را اسیاورد کسته از استلبیوس اول آغاز و به جالینوس ختم سیشود و پس برای تعیین تاریخ انسان فصلی ، شبع آورده و از تاریخ های ایر انیان و تا ریخ اسکندرو

تا ریخ یهو د استفاده کر ده تاآنگه زمانجالینو سرا بد ست می د هد و در این جااشاره بنام دو کتاب از جالینوس کر ده که هر دو هم اکنون سوجو د است یکی کتاب تشریح و که باتر جمه الما نی د رسال ۲۰۹۱ در لپزیک بوسیله ماکس سیمون چاپ شده و دیگر کتاب اخلاق النفس او که مختصر آن در سال ۲۹۹۱ در قاهره بوسیله پول کر اوس چاپ شده است .ابو ریحان سیگوید جمهور یونانیا ن مخترع طب اسقلبیوس اول سیدا نند و بسر خی بالها مو بر خی دیگر به تجر به سعتقد هستند وا سقلبیو س ا ول فر زند آد م ابولبشر است پس علم او به «علم ادم الاسماء کلها» رجوع میکند.

دراین قسمت ابو ریحان اطلاعات فر او انی د ربار هسر اکز قدیم علم طبو روش شاهان ایر انی و بسر همنان هندی در حفظ سیر اث علمی د رطبقات خاصی و همچنین قدیم یاحادث بود ن علوم بماهیدهد و نیز اشاره بکتاب چرك در طب که از قدیم ترین کتاب هندیا ن است سیکند.

ابو ریحان سپس بهما ن مخاطب خود ه یگوید حال که خواهش تو را در مورد کتابهای را زی و آغاز علم پزشکی بر اوردم بحث رابا نام کتابهای که خود که وقتی نام آنها را ازمن میخواستی ختم سیکنم یعنی کتابهای که تا بسال ۲۰۸۸ نوشته ام که در این سال ۲۰۸۵ سال قمری و ۲۰۸۳ سال شمسی از عمر من گذشته است . او ۲۰۱۳ کتاب از خود نام میبرد که بر خسی از آنها در آن موقع نیمه تمام بوده و د ر همین جا اشا ، بخوا بی که د رسن شصت و یک سالگی دیده و پیش بینی که از برای عمرا و بوسیله خسواب شصت و یک سالگی دیده و پیش بینی که از برای عمرا و بوسیله خسواب گذار آن شده کرده است غضنفر تبریزی در ذیلی که بر فهرست بیرو نسی نوشته توضیح و تبیین نجو می این خواب را به تفصیل بیا ن کرده است خوشبختانه ابو ریحان تو انسته آثار نیمه تمام خود را باتمام رسا ند زیسرا خوشبختانه ابو ریحان تو انسته آثار نیمه تمام خود را باتمام رسا ند زیسرا قانون مسعودی و آثار البا قیه که هم اکنون در دست ما موجود است از

جمله همان کتابهاست .او در پایان ر ساله اشاره به کتابها ئی که ابونصر منصور بن عراق و ابوسهل مسیحی و ابو علیجیلی بنام او کرده اند میکند و میگوید کتابهای خود من سانند فر زندان سن هستند و لی کتابهائی که اینان بنام سن ساخته اند پر و رشیافتگان در داس سن هستند و سن فرقی میان آنا ن و فر زندانم نمیگذارم چنانکه اشاره شد تعداد کتابهای بیر و نی ۱۱۳ است و باکتابهائی که آن دانشمندان بنام او کرده اند ۱۳۸ سیشود.

بیرونی د رضن یا د کردن کتا بهای خود ا شا ره بسنام بسیا ری از دانشه ندان از جمله خبر او زسی و ابو الحسن اهو ازی و فرغانی ابو سهل کو هی و عمر بسن فسر خان و تبانی و ابو معشر بسخی کرده است . متاسف انسه همه آثا ریکه استاد در این رساله او رده بر ای ساباقی نمانده همین مقد ارکه باقی سانده نشان دهنده تو انائی و چیره دستی او د رعلو م و فنو ن سختلف است و اسید سیرود که برخی دیگر از آثا ر او بتدریج پیداشود و سورد استفاده اهل علم قر ار گیرد.

قریب دو قرن پس از بیرو نی سرد ی از شهر تبریز بنا م ابدواسح ا براهیم معروف به غضنفر که علاقه مفرطی به علم نجوم داشت رساله ای بنام «المشاطته الرسالةالفهرست »نوشته و د ر ان آشنائسی خودرا با آثار ابو ریحان اظهار کرده و نیز فصل مشبعی در بزرگی و جلالت قدر استاد یاد نموده و اشاره به برخی از کتابهای ابو ریحان از جمله انتفهیم و پاتنجل نیز کرده است نسخه منحصر بفردی از المشاطه د ر هما ن مجموعه ای که رساله فهرست در ان است بر ای ماباقی مانده است آگاهی و اطلاع ماازغضنفر تبریزی بسیار اند که است آنچه که بر ای مامعلوم است یکی اینکه نسخه ای از کتاب صیدنه بیرونی بخط او ست و نیز او بوسیله ابو عبد الله محمد بن ابی بکر تبریزی پی باهمیت آثار بیرونی برده و حقیقت معانی و مفاهیم بن ابی بکر تبریزی پی باهمیت آثار بیرونی برده و حقیقت معانی و مفاهیم

کتا بها تنجل بیرو نی را بوسیلهٔ اودر یا فته است و این ا بو عبدالله تبریزی هما ن کسی است که شرحی بر بیستو پنج مقد مهٔ ابن میمو ن نوشته است و لفسن استادد ا نشگاه ها رو ا ردد ر کتاب معروف خود «انتقاد کر یسکاس بر ا رسطو» (ها روار ده ۱۹۲۹) این شرح را از مهمتر ین شروح برد لالة الحائرین د ا نسته و لی از نو یسند هٔ آن که ا زبیرو نی شناسان بز رگی قرن هفتم بود اظها ربی ا طلاعی کر ده است.

گفتا رخو د را بهمین جاختم سیکنم و نتیجه ای که ا ز آن سیگیر م آنکه رساله بیر و نی ا ز مهمترین سأخذ د ربارهٔ آثار را زی وبیرو نی است واز سنام بسیار مفید تاریخ علوم بشمار میرود و جای آن دارد که بیشتر مورد توجه دانشمندان قرارگیرد. امید وار هستم که تو ا نسته با شم با این مختصر تا آن اندازه که وقت اجازه می داده این ا ثر پر ا ر زش را به حضا ر محتر م معر فی کر د ه با شم .

عبدالرؤف بينوا

دعلامه البيرو ني عصرا واجماعي محيط

سحتر سو استا دانو ، درنو پو ها نو ، ښا غلو ليکوا لو!

په محو و د و د قیقو کی د علا مه بیر و نی پر عصر او ا جتما عی محیط با ندی رنها اچو ل نه یواز ی ما ته مشکل کاردی بلکه بېریږم چی دموضوع لنډ حق به هم ادانه کړ ای سم .

دا محکه چه د علامه البیرونی نبوغ او لوړ استعداد دو سره شهکارونه د علم په مختلفو خلکو کی سنځ ته را و ړی دی چه دهغو ټولو څیړ ل او دده شخصیت پوره سعر فی کول د څو سعد و دو دقیقو کا ر نه دی.

خوځنگه چېز ماڅخه په دې باب کېغوښتنه شوېده نوبيابه هم زه زيا روباسم

چی په ډېر لنډهاو اجمالی توگه دعلاسه بیر و نیدعصر او اجتما عی سحیط پر دو و درو ټکو اشاره کوم:

په افغانستان او لوی خراسان کی دعلاسه بیرونی د ژوند درې سعیطونه دیادولو و پدی: خوارزم ، گرگان او غزنی ..خوارزم دبیرونی دو دی لوسپی سعیط و ،چی د آل عراق د کورنی داسارت سر کزو ، او څنگه چی د آل عراق کورنی یوه علم دوسته او هنر پروره کورنی و ه نو ځکه ئی د بیرونی د علمی زده کړی په بشپرتیاکی لوی لاس در لود ، په تېره بیاابو نصر منصور دعلی زوی او دعراق نسسی چی د څلرسی هجری پېړی دریاضی علوسو ستر پوهاندو ، او پخپله ئی، بیر و نی هم د «استاذ» په لقبیادوی او دی هم پر استاذ دونی گران و ، چی خپل ځینی تصنیفونه ئی د بیرونی په نامه نوسړی دی .

په ه ۱۸ ما ما کی چی د آل عراق د کورنی و روستی اسیر ،ابو عبد الله محمد دماً مون په لاس و و ژل شو ،او دهغه دو ژلو سرد د آل عراق و کهاله دامارت کمبله هم ټوله شوه نوعلامه بیرونی هم له خوار زمسه گرگان ته و لاړ ، او د خپل ژوند په دو هم سحیط کی میشته شو ، چی هلته ئی دشمس المعالی قابوس په دربار کی هم لو پالمی نجا ی و سوند ، او خپل مشهو ر کتاب «آثار الباقیه »ئی همهلته په (. ۹ م ه) کال دقابوس په نا سه و لیکله ، او قابوس چی پخپله هم عالم ، فاضل او علمد وسته امیرو ، وغوښته چی علامه بیرونی دنجان خاص سصاحب و تیا کی او حتی دخپل امارت زیاتی چاری ده ته وسپاری او زیات اختیارات و رکی،خو څنگه چی دبیرونی په قول قا بوس سره له هغو ټولو فضائلو خورا په زړه چی دبیرونی په قول قا بوس سره له هغو ټولو فضائلو خورا په زړه سخت او ستمگر امیرو ،نوبیرونی په زړه کی نحینی کر که درلودله او د د هغو بتنه ییونه منلای شوه اودعلی بن مأسون خوارزم شاه په بلنه بیر ته

خوا رز م ته و لا ر، او هلته دسأسونیانو دد ولت تر پا یه د نورو ستر و پو هانو لکه علاسه ابن سینا ، ابو سهل سسیحی ، ابو الخیر خمار او نو رو سره په ډیر عزت او احتر ام او سېد، څو چی سلطان سحمود غزنوی خوا رزم د غزنی په دوات پو ری و تاړه او علا سه بیر و نی غزنی ته راغی او د ده د و ند د ریم سحیط و .

د علاسه بیرونی د ژونددې د روسعیطو نو که څه هم هریوه مخانته نمسر کزد ولود چی خوار زم د سأ سونیا نو د گها له د ا سا ر ت سر کز ، گرگا ن د زیار د کها له دامارت سر کز او غزنی د سبکتگین د کهاله دسلطنت سرکز و ، خو په حقیقت کی ا ساسی سر کز غزنی و ، خوار زم او گرگان دو اړه دغزنی ترمستقیمی ا غیز ې لاندی و ه ، او دغزنی سلطنت په ډېره چتکی دامپر اتو ری خواته روان و ، چی دامپر اطوری په غسر ب کسی دسیستان ا و ، ری او اصفهان او بیاد خر اسان او په شرق کی د هند تر نیولو وروسته بشپره شوه دغزنی سرکز دخوار زم او گرگا ن سره نه یو ازی سیا سسی او اداری ارتباط در لو د بلکه دغزنی سلطان دخوار زم او گرگا ن دا میر انوسره دغینی پر اساس هم دوستانه رو ابط درلودله.

دمأمون دخوار زمشاه دزوی علی ماندینه د سلطان سحمو د غزنوی خوروه ، چی دعلی تر سرینی و روسته بیادهغه ورو رابوالعبا س سأسون خوار زمشا ه په نکاح کړه ، او دی خیښی دغزنی او خوارزم ددربار و دوستی دونی تینگه کړی وه چی پخپله علاسه بیرونی دابوا لفضل بیهقی په حواله پخپل کتاب «المساسره فی اخبار خوارزم» ، کی د اسی لیکی: «خوار ز مشاه بو العباس مأسون بن سأسون بازپسین امیری بود که خا ندان وی پس از کشتن وی برا فتاد ، و د ولت سأسونیان بیا یان رسید ، و او سردی بو دفاضل و کاری و در کارسخت مثبت ... میان او و امیر محمود

د و ستی محکم شدو عهد کر دندو حرهٔ کالجی دختر اسیر سبکتگین را آنجا آورد نه و در پر دهٔ امیر ابو العباس قر از گرفت و کاتبات و سلاطفات و مهادات پیوسته گشت. ابوالعباس دل امیر محمود با همه چیزهانگاه داشتی و از حدگذشته تو اضع نمو دی تابدان جایگاه که چون بشر اب نشستی آنر و ز بانامتر او لیاء و حشم و ندیما ن و فر زندان امیر ان که بر درگاه بو دند از ساما نیان و صفار یان و دیگر ان بخو ا ند ندی و فر مو دی تارسو لان که از طرف و لا یات آمده بو دند باحتر ام بخو ا ند ندی و بنشاندی چون قدح سوم بدست گرفتی بر پای با خاستی بر یا د ا میر محمو د واپس نشستی و همه قوم بر پای می بو دندی ... و نیز جانب امیر محمو د تابدان جایگاه داشتی که امیر المؤمنین القاد ربالله و یر اخلعت عهد و او او لقب عین الد و له وزین المله بدست حسین سا لار

و نیز جانب اسیر محمود تابدان جایداه داشتی که امیر المؤمنین القادربالله و یر اخلعت عهد و او او لقب عین الد و له وزین المله بدست حسین سا لار حاجبان فرستاد، و خو ارزسشاه اندیشید که نبا ید ادیر محمود بیا زار د وگوید چر ایی و ساطت و شفاعت من او خلعت ستاندسر ا پیش رسول فرستا دت نیمه بیا با ن و آن کر است ا زوی خو استد م و بخو ارزم آوردم و بدو سپر دم و فرسود تاآنهار ا پنهان کر دند تالطفحال بر جای بو د آشکار ا نکر د»

همدا رنگه هغه و خت چی په گرگان کی اسیر منو چهر دقا بوس زوی د پلار تر سړینی و روسته دامارت پر کرسی کښینوست او دا لقا د ر با تش عباسی خلیفه له خوا دطبرستان ، دامغان او گرگان د امارت لوا اوفر ما ن دده په نامه را و رسیداو په «فلک المعالی» سلقب شو ، نو د مشر ا نو او سالار انو یوه لو یه جرگه ئی د ډېر و نفیسو سو غاتو سره سلطان محمود غزنوی ته ر اولیږله او دسلطان اطاعت ئی و مانه ، سلطان محمو د هم د هغه ښه نیت او صلح غوښتنی په مقا بل کی یومینه ناك لیک دخپل د ربار دنا ستو غړی ابو محمد حسن بن مهر ان په لاس گرگان ته ورولېره او د هغوښار و حكومت

ئی چی عباسی خلیفه سنو چهر ته سپا رلی و ، په دیشر طده ته و سانه چــــی خطبه اوسکه دسلط، ن په نا سه کړی ، اسير سنو چهر هم هغه شرط و سانه او په ټولو ښا روکۍ ئی خطبه دسلطا ن په نامه جاری کړه ،او هم ئیپه کالی کی پنځو ساز ره دیناره دخر اج په ناسه دغز نی خز انی ته و سنل ،اوبیائی د د و ستی دلاتهینگښت د پاره د سلطان سحمود غزنوی لور وغو ښتله ا وسلطان هم خپله لور ور پهنکاح کړه .له دی دو ومثالو څخه ښکا ره شوه چې دعلامه بيروني د ژو ند دوه لو سرنی سحیطو نهخو ار زم او گرگان دغز نی تر سستقیمی اغیزی لاندیوه نو محکه ددی سحیطو دخلکو اجتماعی ، سیاسی او اقتصادی ژو ند هم نه څه يو بل ته .سره و رته و ، چې او س به و رباندې لږ شانته رونها وا چوو: علاسه بیرونی په عیسوی سنځینو پیړیوکښی ژوند کاوه چه د شرق په تاریخی ا صطلاح ورته «قرونوسطی»و ایی، اودادتاریخ هغه دو ره و ه چی په غرب کۍ دفئو داليز م نظام دسريتوب د د و ری له کنډو الو څخه سر ر اایستلی او پرخپلو پښو درېدلی و، شا ته ئی د سریتوب داجتما عی او اقتصادی زاره نظام کندو الی و لاری و ی او سخ ته ئی دفئو دالیز م دجادی په پای کی دسر سایه دا ر ۍ د را تلونکی نوی نظام دزیږیدو سندری اروید لی کېدلی۔نو ځکه دعلامه بیرو نی داجتماعی محیط په سیمو کی هم د شرقسی ډو ل د سریتوب دنظام له بقایا و و سره سره دفئو ډالۍ ناوې پر و د ېدو وه حتى چى ځينې ز يرك سريان له سريتو به اسارت او پاچهي ته هم رسيدلي و و . دغه و خت ددې ځای دخلکو اجتما عی ټولنه له درو سهمو طبقو څخه جو ړه وه ، لو سړۍ حاکمه طبقه چې په هغه کې اشر اف ، لوی ملا کا ن او ر و حانیون سره سلگری و و ؛ دو همه سنځنۍ طبقه چې له کا سبانو ، کو چنیو تا جرانو او ماسورا نو څخه تشکیلد لـه ، ا و دریمه طبقه بـز گـران او دهقانا*ن و و* .

لو سری طبقه دخلکو سمتاز مطبقه و ه چی په ناز او نعمت کی او سېد ل ، هر څه ددوی د پاره وه، خو دوی له هره تکلیفه سعاف وه ؛ سره له د ې چی دسریتوب دوره پرتیریدو وه خوبیا هم هر یوه له لسو ترسلو. پـوری سینځی او سریان در لو ده ، داسیر انو اوپاچاهانو سینځی او سریا ن خو تر څلورو زرو پوري هم رسيدل ، دسلطا ن محمود يـووزيـر شپږ سـوه سر یا ن درلو ده دالاڅه چې دسریانو تجارت هم زیاتره په حاکمي طبقي پورې اړهدر لو دله، او له دې تجار ته ئې ډير هگټه هم اخيستله . دهغه و خــت دو لتو هم ددې متاع ډيرښه هر کلي کاوه ، حتي ددر بار و دساتنۍ دپاره هم زیاتره دسریانو له گار ډڅخه کار اخیستل کېده ، او هم کله چې به یوه دربار بل در بارته سوغاتو نه لیبل دنورونفسیو سالو او محارو یو په سرکی به د ا شریف جنسهم سوجو د و و ا و کله کله به دد ی شریف جنس قیمت دو سره ټیټ شو، چې دیوه سریي قیمت به پنځو سوپیسو تـه هــم ر او رسیده لکه هندته دسلطان محمو د دیر غلونو په و خت کی . دو همه طبقه خلک که څه هم په ښارو کې څهنه څه په اسا ن او سېد ل شو دوی هم. جبو ره وه چیما کمی طبقی ته *دا لیه و رکړی او دلو* سری طبقی له او اسر و څخه سرو نه غـړو ی داطبقه په کليو کې لږ او سيدله يو ازی محینی صنعت کار آن او کاسبان و مچی دفئو ډالا نو او سلا کانو دپارهبه ئی دهغود ضرورت سا سا نو نه جوړول لکه پښان ، خېټکران ، سوچیان ا و نورد خلکو د ریمه طبقه بزگران او د هقا نان و ه ، چی د ټولني زيا ته برخه هم د وي وه ، او زيا تر ه تر ښارو د با ندي اوسيد ل د ز سکې په کرنه ا و د څا ر و يو پهڅرنه بوخت وو . د ې طبقي كه شه هم دولت ته ماليه او سورسات ، فئو ډال ته بيگار او اشر او ملاته زكات او سرمايه و ركول او دخانانو تربيرغ لاندى بې ارادې رو ان

و و ، خو بياهم كله كله به دحاكمه طبقى او فئو ډالانو پر ضد پاڅيد ل ، او چی دوی به پاشیدل نو دو همه سنځنیطبقه یعنی کاسبان او صنعتکار ان به هم و رسره سلگری شوه ، خود ا هڅی او جنبشونه به عموسا ډ فئوډ ا لانــو او حاکمی طبقی له خوا په بیرحمانه توگه و هل کېدل ، او پهدې تــوگــه به لو يو سلاكانو ددهقانانو له زحمته ډېره گټه اخيستله ، او دهقا نــان سجبور وه چې د لويو زسيند ا را نو د ا طا عت تر جوغ لا ند ي ولاړ شي؛ سيرا ثيفيو ډا لان خود دولت لهخواهم تقويه کيدل ، او هم لو يو روحانيونو دفئو ډالانو په څېر لوی و اك درلود ، حتى دخلا فــت ر و حانی مقام هم هغه وخت په خراسان او ساور اء النهر کی زیاتره خپلی سادی استفادی تدستو جه ؤاو دهمدې استفادې دتا ٔ سین دپاره ئی اسیر ان گما رل او اسیر انو به هم دخلافت دلو ا تر سیو ری لاندی دخلکو سالونه او کو رو نه چو رول . هم ئی محانو نه سړول او هم ئی دخلافت کند و ډکا وه ، او هر اسير چېبه خلافت ته ډېر څه و لېږل هغه به دخلافت رحمت ته ډېر نژ دې کېده دربارو زيا ر يوست چې دا سيرا نو او لويو کـورنيو تـر سنځ نفاق او اختلاف سوجود او یوله بله سره اخته وی ، ا و هم ئی کوشش کاوه چی دحکوستونو او خلکو ترسنځ دبیلتون واټن زبات شی ، څو چی خلک ددوی پر خلاف د حکوستو ملا و نه تړی د ا محکه چې د خر ا سا ن او ساو راء النهر خلک که څه هم ټینگ سسلمانان و و ، خو دمحینو امیر انو له ناوړ و کارو او زیاتو ستمو څخه ئی بدی خاطری د رلو دلــی حتی پخپله علاسه بیر و نی چی لوی جهان بینی نظر ئی در لو د بیاهم مجبو ر شوی د ی چې له خپل عجميت څخه دفاع وکي .

امیر انو دخلکو په باب ډېر سخت درباری سیاستونه چلول ،سرونه او لاسونه پرېکول ، په دارول ، تورو کو هیو ته ا چول یوعا دی کارو ا و دېسیاستو هیڅ قانون نه درلود ، یو ازی په نحینو لویو ښارو کی په یو قاضی ددولت له خوا ټاکلی شوی ناستو ، چی حکم ئی سطلق نا فذ و ، استیناف او نقض ئی نه سانه ، او څنگه چی دقاضیانو نصب او عزل دحکوست په لاس کی و ، نوطبعاً قاضی هم دحکوست دلاس آله و یو ازی د حکوست رضائی غوښته او دخلکو رضاته ئی چندانی اهمیت نه و رکاوه.

خوسره له دې ټولو بد سرغيو بياهم دعلاسه بيرونی په عصرکی هغه څه چی دربارو اهميت و رکاوه علم او ادب ، او دعا لما نو او اد يبانــو ساتنه او روزنه وه ، او هر دربار که غزنی ؤ، که خوار زم او کــه گرگان دازيار يوست چی نوميالی پوهان او ليکوال او اديبا ن پرځا ن راغو ند کړی ـمثلا دخوار زم دمأسونيانو په دربا رکی علاسه ييرو نی ، علاسه ابن سينا ، ابوسهل سسيحی ، او ابوالخير خمار په ډېر عزت ژوند کاوه حتی پخپله دابوالعباس خوار زمشاه و راره ابونصر عراق دريا ضی نامتو عالم ق.

همدار از دغزنی پددر با رکی د ا بو الفتح بستی ، ا بو نصر مشکان ، ابوالفضل بیهقی ، ابو منصور ثعا لبی ، سلک الشعراء عنصری ، امیر فرخی په شان شخصیتونه دوو ؛

په غزنی، بلخ ، سرو ، هرات ، نیشا پو ر ، گرگان ، گرگانج ، بست او زرنگ کی لوئی کتبخانی او لویی سدرسی و ی چیپه هغو سد رسو کسی لوسړی دینی علوم لکه فقه، حدیث، تفسیر و یل کېده ، خو دعلاسه بیر و نی په و خت کی یونانی علوم لکه منطق ، فلسفه ، ریا ضیات ا و هیئت هم پری زیات شوه .

خراسان داسلامی تمدن ، علم او فلسفی ستر سرکز و و ، او لکه پــه نوره نړۍ کی دلته هم ستر علمی نوابغ منځ ته راغله چی دبشر سغزو ته ئی دعلم نوی رونها وی و رایله کړېد وی نه یـوازی د خپلو ملتو لرغونی تمدن او تاریخی زده کړی په نظر کی نیولی بلکه دخپلی پوهی او نوی فلسفی د بنهټ تینگولو د پاره ئی دیونان او روم او هنداو کله هم د چین د تمدن او پوهنی اوفلسفی څخه استفا ده کړې ده چی یو له هغو څخه پخپله علما مه بیرونی دی چی علاوه پردری، عربی ، سغدی ، زابلی او خوار زسی ژبو په عبری پو نانی لا تینی سنسگر یټهم ، پوهېده او تر یو سلو او یا کتابو او رسالو ئی زیات تصنیف ، تألیف او ترجمه کړی دی . د علا سه بیرو نسی دعلم دنوی رونها په باب همدایوه نکته بس ده چی دمذ هبی تعصب پـه هغه زسا نه کی ده د منځکی پـر حرکت عقیده د رلود له او دهندی پوها ند بر اهما گو پتا نظریه ئی تائیدو له، او پخپل کتاب «مقالید علم الهئیت» کی ثمی دخپلی دې عقید ې د اثبات د پاره د لائل راوړه ، او دا هغه نظریه وه چی تربیرونی تقریباً پنځه سوه کا له و روسته د اینالیاناستو پوهاند گالیله څرگنده کړه ، خو کلیسا د هغه نظریه و نه سنله او هغه ئی مجبو ر کی چی څرگنده کړه ، خو کلیسا د هغه نظریه و نه سنله او هغه ئی مجبو ر کی چی

محترمو حاضرینو! ددی د پاره چی ترخپل تا کلی وخت زیا تی خبری و نه کوم خپله و ینا دفر انسوی لیکو ال بارون کا رد و په هغه ستا ینه ختموم چی د خپل هغه کتاب په پنځم ټوك کی چی «داسلام مفكرین» نومیږی دعلامه بیرونی د دشخصیت په باب لیکلی ده.

دى ليكى:

«اوس دلومړۍ درجیله فضلاو څخه دیوه تن د ژوند پیښی لیکم چی د منځیو پیړ یو په علم او ادب کیڅرگند مقام لری ، او دا پو هاند ابور یحان بیر و نی دیچی سره له دی چی دده له و خته ډېره زمانه تیره شوی د ه ،

خو بیا هم د فکر له لحاظ زلمی ښکاری ، او داسی بریښی لکه چی زمو ډد عصر له فاضانو څخه وی .

په علوسو او ادبیاتو کی ددهد تحقیق او تتبع لاره او فکر د او سنــیو پو هانو دغیرنیسبک او تفکر تهورتهدی.

ابو ریحان په انتقاد، ذهانت، دپېښو د علتو په تحلیل ، او د هېړنی او تجسس سره په زیا ته مینه کی سمتاز مقام لری، او د لیؤنار د دووینچی او لا یپ نیتز په شان دی ، او په حکمت او تاریخ او ریاضیاتو او نجوم او جغر افیا او په شعر او شاعری او د سختلفو ژبو په پوهیدلوکی سلی استاد و ، اودده د تألیفاتو له کتنی څخه داثا بتیږی چی د ځیـړنـی حس او د فلسفی ذ وق ئی سره گه کړی دی، دا پوهاند په سنځنیو پېېړ یو کـیهم د لوېدېز و هیو ادو پوهانو پیژاند او دده نوم دهر پوهاند په خوله کیو.

د کتور محمد انس

رياضيات ونجوم البيروني

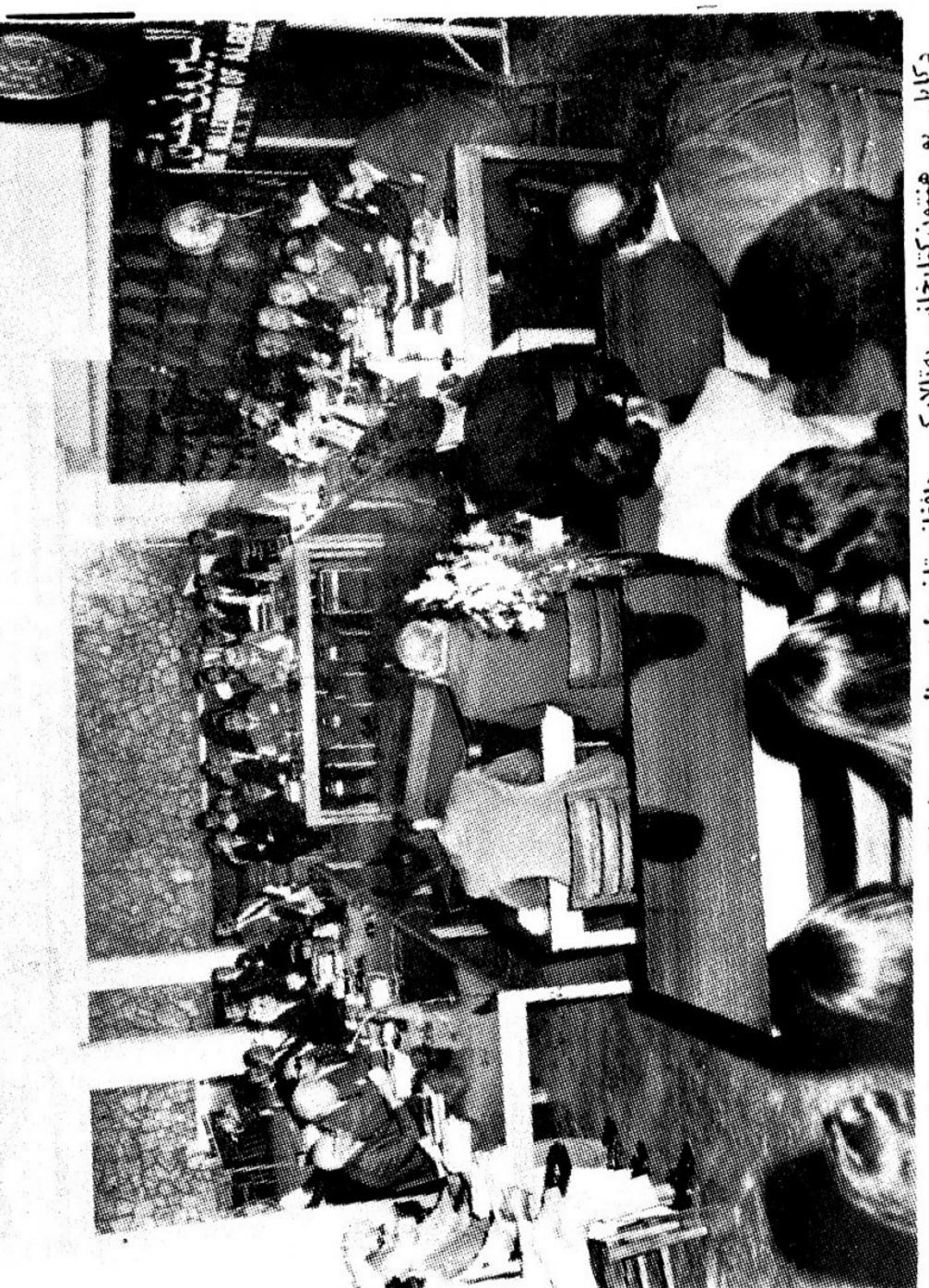
9 X X

هزاره تو لد البير و نی بحساب قمری سال (۱۳۹۲) بو دکه سوقع جنگ عمو می دوم تصادف سیکرد .

از آن روچند سال بعد در بعضی ازبلادسالگره قمری او را تسعید کر دند. اکنو نباردو م بمقیاس جهانی سالگر دتو لدابو ریحان بیرونی بحساب شمسی تجلیل سیگر ددو فرصت از دست رفته بعد. سسال بار دو م بدست سی آید سی بینیم جنگ و ناراسی چگو نه بالای فعالیت های علمی تاثیر دارد و آنراسختنق سیساز د.

و ازطرف دیگر تجار بی که حو ادث بحکم اجبار و ارد سیکند چه نقش هائی در انکشاف آیندهٔ علوم سی باز د .

البیر و نی هزار سال قبل بدنیا آمد . اگر طرز دید علمی او را باوضع سو جوده مقایسه کنیم سی بینیم که تتبعات و آثار بیرونی در حالات حضر نبو ده بلکه با گر داب حو ادث و طوفا ن و قایع همز سان و هم دوش حر کت سیکر د اسو اج حو ادث عوض اینکه بیر و نی رااز تحقیق وریسر ج باز دارد با لعکس

دكابل يو هنتونكتابخاني يمتالاركي دافغانستان دلوى عالم ابوريحا ناتبيروني تلين دغونهي يــو

باو جر أت و فر صت سطالعات تما س ها و باز د ید ها ی بیشتر ی بخشید . تو آباد کر دی شبستا ن خو یش . سرا حکمت سعر فت گشت پیش .

ابور یحان عوض اینکه ما یوس شو دو میدان را تر ک کنداز حو اد شهرای رو شن ساختن معلو مات و تو سعدافی نظر خو دبصو رت فعال استفاده های سر شاری سینمود . جنگ جها نی دو م علمای زبده یو رو پ را مجبو ر به سها جرت گر دانید وبسه سحیط ساکن فرار نمو د ند بیر و نی با لعکس بقرارگاه سوق الجیشی حضو ر بهم رساند و با سفر های فاتحانه محمودی مثل ارسطو که در خد ست سکندر بو د همر کاب سلطان محمود غز نوی سفر می نمو د . تالیف آثار و کسب معلو سات و سسافرت های او بدون حمایه محمود اسکان پزیر نبود . افسا نه های که راجع بوی گفته شده ما هیت روسان و فکاهی را دار د و نه میتو ان سلطان محمود راباین عظمت و تدبیر و قدر و کشور کشائی شخص متلون المز اجو تنگ راباین عظمت و تدبیر و قدر و کشور کشائی شخص متلون المز اجو تنگ و احد و پر تاب حکیم از برج و نجات او روی پنبه افراشته درطو ر و تنها مجروح و احد و پر تاب حکیم از برج و نجات او روی پنبه افراشته درطو ر و تنها مجروح عوام را آرام می سازد و قطعاً قابل قبول اهل خبره نیست .

همز مان باهزاره ابو ریحان بیرونی سراکز علمی جهان پا نصد سالسه نیکو لای کو پرنیك رانیز بر گزار سیگنند بعقیده ایشان کو پرنیك آفتاب رابجایش نشاندو زسین راچون فلاخن بدو رش بچر خ اند اخست و انقلاب عظیمی در منظو مه شمسی انداخت که یکی ازقدم های اساسی تر قیات علو م معاصر راازنگاه سحتوی و اصول تشکیل سید هد و راه رابرای کپلرونیوتن باز سیکند این فکر تصادفی بدساغ کو پرنیك نیا مد بستن نقش نظام شمسی از نظر نجوم کاری نبو دبلکه جاد و و طلسم ذکای و احد آنر ا دریا بسد و بکر سی نشاند این انقلاب در نتیجهٔ زحمات ریاضیون وستاره شنا سان سلف

کهبرای تصحیح جداول افلاکی و اصلاح خطایای رصدی بصورت سداو م سی کشیدند بو جو د آسد که کو پرنیك بخو بی بآن خو درا وارد سا خته بود . تاریخ یك زلز له سلیون سال قبل شروع سیشو د فشار هاو كشش های ز سین باهم در پیچ و تاب سی افتند تاکه سو قع شکست سیر سد و خسته به نفقطـــه سی شکند و زسین را به لر زه سی آو رد همچنین است انقلا بات عظیم نظریات علمی . زحمات اشتبا هات شکوك علمای سلف وچاره جو ئسی برا ی حـــل غو امض و اظهار عدم قناعت شان به نظر یات که عاجز از تفسیر پد یده ها هستند زسینه آبستن تغیر ات اساسی را آساده سیسا ز د که یکی ا زجمله سعما راحل سیکند و سحیط و شر ایط سو قتاً یا نسبتاً سساعد زسانی و سکانی اجتماعی و کلتوری مساعد سی یا بـدوآ نرا بجهان سعر فی و سی قبو لا ند کو پر نیك به سطالعه آثار سنجمین سلف با غایت اهتمام سی پر دا خت و بـــر ◄ حسابات و جداول نمو رو سنجش سيكر د و از شكايات شان و خو د را آگاه سي ساخت و به آنها همدر د بو ده در اثر اقر ار خو د کو پر نیك نفظر یات وى قبلا هم بخاطر گذ اشتگا ن خطو ر کر ده ولی از اظهاران خو د داری کر ده اند و از رسو ائی خو د در قبال پیر اسون سکتب سکو لاستیك ار سطو تر سیده اند. الحق كسى جرأت قد علم كـردن را سقا بـل سعلم ا و ل يعنى ارسطو نداشت و اگر چنین فکری هم نز د علما خطو ر سیکر د نقص را د ر خود سی پنداشتندو سر ام شان مقابله با ارسطو نبو ده بلکه این بو د که از ر وی حکمت ارسطو قناعت خویش را بارآو رند و شبهه خو د رارفع کنند باین اندازه مکتب ارسطو بالای د ماغ حکماً حکمفر سا ئی سیکر د .

بیر و نی از سلاحظه اسطر لاب سجزی در یافت که زسین باید مثل سیارات حرکت کندو سر کز ثابت کائنات نباشد تاسهو های رصدات سیارات تصحیح و توضیح گردد. و تضاد و حرکت اصلی و قشری از بین برود در ناسه خود بیر و نی

به همکارش ابن سینا معلم دوم و جانشین ارسطو از شبهه که برا**یش**حا صل شده بو د نو شت که اگر زسین ستحرك تصورشو د علا و ه بر اینکه کدام نقص علمی بو جو د نمی آید بسا خطا های رصدات تو ضیح سی شود بیر ونی به ابن سینا نو شت که نمی تو اند طریقه بجیزی را از روی سنطق رد کندازین رو از شیخ الرئیس استشاره نمو ده اگر ابن سینا که مقام علمی رفیعه دا شت و حکمت ارسطوكه سعتقد بهبهاء علما وفلاسفه بود البيروني رااز سخا لفت شمد يسد هم كارانش نمى تر ساند وبالعكس بانگاه وسيع تقو يهو تشجيع مى شد همين كشف پانصد سال پیش تر نه در پولند بلکه در افغا نستان صورت سیگر فت تمام زسينه نز د البير و نئ فر اهم بو د فقط عدم مسا عدت وهمفكرى علماى عصر وى كه سخت تحت تاثير حكمت ارسطو رفته بودند ابوريحان را از تعقيب وتكميل این نظر یه سرکز شمسی منصرف گر دانید . جداول البیر ونی و حسابات او بدقت بعمل آمده بو د و خطایای حسا بی جد او لفلکی راتصحیح نمو ده بو د و بااین هم در رصدات تفاوت به سشا هده سی پیوست از آن برسیآید که سیستم بطلیموس برای پیش بینی رصدات کفایت نکرده د ر پدیده های نجوسی کسوفوخسوف اعتد ال ربیعی استتار کو اکب و غیره اختلافات برو زسی نمو د . بميدان كشيد ن همين اختلافات و روشن ساختن ازطرف البيروني وطرح

بمیدان کشید ن همین اختلافات و روشن ساختن ازطرف البیر و نی وطرح جدا ول دقیق قدماکه بدست کو پرنیک افتاد بوی فرصت رجوع با صل نظر یه رابخشود فلهذا کو پرنیک مد یون احسان منجم ها ئی است که جداول دقیق و مطالعات عمیق و نظر انستادی خود را برسیستم بطلیموس و حکمت ارسطو ابر از نموده اند که ابو ریحان بیرونی از اکابر شان سی باشد.

از سو الاتی که درباره خلای سرعت حرکت خطاستو ای فلک ثو ابت و تولید حرا رت متناسب به سرعت و تو هم بیضی و عدسی بجای کر ات فلکی بیر و نی ا زشیخ الرئیس نمو ده و عدم قناعت خو در ا توضیح داده تمامدلایل متذکره او به نظام کو پر نیک و قو انین کپلر اشاره سیک د اگرفضاسساعد می بو دو فشار سکو لا ستیک افکار علمای زبده را د رپنجه آهنین خو د نمی گرفت تبحر و ذکای بیر و نی کاملاً بر ای کشف و بکر سی نشاندن نظریات سرکز شمسی سساعد بو د سکتب ار سطو با سوفقیت های شایسانسی د را دب ، فسلسفه و صنعت چنا ن سر دم را گرویده خو د ساخت که حکمت اور اسعجونی سرکب از فلسفه سیانس و ستافیز یک بدون چون و چر ا قبول کر دند. نظریات اشتباه آمیز سکتب ار سطوم و قرن در علوم مثبته را در تنگنای منفی بافی سختنی گردانید و پیشرفت علوم را سانع شد.

الحال می بینیم چگونه افکارپیش آهنگ بیر و نی تحت فشارپیر وان حکمت ارسطو در حالت نطفه سختنق گردید .بیر و نی راجع به تصورشکل فلک بصورت بیضی و یاعدسی که هر د و قطع ناقص سجسمسی باشند به شیخ الرئیس مکا تبه نمو د که اگر تا ئید سی شد نز د یک بو د سد ا رهای الپنک (قطع ناقص) سیا رات رابیر و نی کشف نماید اساحکمت ا رسطوسد سحکمی مقا بل جو لا ن سخیله ! و و اقع شد که او را منصر ف گردانید چه ارسطو وجو د خلار استحیل می پنداشت بهترین و کامل ترین جسم را کره و بهترین خط را د ا ئره می شمر د بعقیدهٔ وی کائنات ناقص شده نمی تو انست بایدا کل می بو د اگر بیضی یا عدسی با طراف دو سحو ر بچر خند سطوح دو رانی شان جای اضافگی رانمی گیرند . اما اگر مانند کره به حرکات گوناگون باطراف مرکز بیر دا زند علاوه بر حجم خو د به حجم خارجی بر سی خو ر ندو جای اجسام د یگر رامیگیرند چه خلا مستحیل است پس نظام عالم بز عم ارسط و خراب و کون به فساد مبدل میگر دید. نظر یات جدید بیر و نی درباره و جو د خلاو بیضاوی بو دن افلاك سیار اتباین حکمت اشتباه آمیزو لی سعتقد بهای مکتب خلاو بیضاوی بو دن افلاك سیار اتباین حکمت اشتباه آمیزو لی سعتقد بهای مکتب خلاو بیضاوی بو دن افلاك سیار اتباین حکمت اشتباه آمیزو لی سعتقد بهای مکتب خلاو بیضاوی بو دن افلاك سیار اتباین حکمت اشتباه آمیزو لی سعتقد بهای مکتب ارسطوتصا دم کر دبیر و نی محیط ساعدی برای قبول و تائید قول خود نیافت .

مشغولیت های متبحرانه بیرونی دررشته های دیگروکمی فرصت و طبع ملایمی که د اشت او را باصرارو پا فشاری و ادارنساخت و سوضوع را گذا شت تاپا نصد سال بعد کو پرنیک با صد ترس و لرزو اصرارشاگر دانش آنرا تکمیل و شایع نماید در عصر بیرونی سطبعه نبود و صدایش بجائی نمی رسید محیط هم بجذ ب آن آماده نبود.

کو پر نیک نیز نظریات و حسابات خود را مقفول و سحفوظ نگه سیداشت و از خوف ستعصبین و رسوائی نزد پیروان سکتب ارسطوجرات نشر آنرا نداشت یکی ا زشاگردان پیش تازوجسور که ثانیا اسیستان اوشددر نشر جد اول و نظریه اش پا فشاری نمود و او راق سسوده او را تنظیم و برای طبع که درآن زسان جدید اختراع شدهبود آماده ساخت. باوجود آن هم کو پر نیک تنها به طبع یکقسمت آن که چندان جنجالی نبودسو افقه نمود قسمت اول طبعشده عکسالعملی بظهورنه پیوست. این وضع و اصرار مکر ر اسیستا نش به کو پر نیک جر أت بخشید که کتا ب Revolution خود ر ابصورت کامل بچاپ بدهد اسیستان به نور مبرگ در پیچاپ آنشد خود ر ابصورت کامل بچاپ بدهد اسیستان به نور مبرگ در پیچاپ آنشد نسخه مطبوع کتاب در حال نزع به کو پر نیک رسید گویا کتا ب ر اندید متعصبین و کلیسا خطرات عقیده وی آنرا دیر تر فهمید ند آتش تعصب شان بعد از یک قرن دامن ز دن شعله و رگر دید و بمب با لای گالیله که دو ر ان

چنانچه گالیله راتو به گارساختند کلیسا دیکار د رابعد از سرگش تکفیسر کر دند بنابر سحد و دیت و سایل اطلاعاتی همه چیز دیر تر فهمیده سی شد . اعتراض دیگر بیر و نی در نظام بطلیموس و حکمت ارسطوشدت سرسام آو ر دو را ن رو زسره کره سما باطراف زسین بو د بیر و نسی سیگفت خط استوای کره فلک ثو ابت در سرعت دو را ن خو د بدو ر زسین در حالیک استوای کره فلک ثو ابت در سرعت دو را ن خو د بدو ر زسین در حالیک با جسم (اثیر) به تماس است و خلاهم وجو د ندار د و مثل دو سنگ آسیاباهم

می سا یند چرا زین آتش نمی جهد اگر فرضیه خلا سستعیل با شد این آتش چه سیشود! درین جاهم پیروان حکمت ارسطو باوشدت سخالفت سی کنند و رنه این شکهبیرونی به نظریه دو ران کرهٔ زمین سنتج سیشد که گالیله شش صدسا ل بعد آنرا کشف کرد و نیز سوضوع خلا درسیان می آسد بیرونی باذکاءودانش عالی که داشت بزودی بکشف اسرار نهفته ایسن رسز سیر سید حیف که سوید ند اشت و سعاصرین اوسخت در پنجه حکمت ارسطو اسیر بود ند و قول سخالف آنرا نمی شنود ند این ها باز حکمت ارسطو را بروی بیرونی کشید ند باین د لیل که آتش یکی از چار عنصر سستقل است که به ترکیب اجسام می د رآید و از حرکت تولیدنمی شود حکمت ارسطوخواص ا جسام راسولود استنراج چار عنصر و چار حالت خشک تسر سرد و گرم می د انست این طرز دید ترقیات کیمیا راهم چا رده قرن مثل استرونومی و فیزیک عقب اند اخت فیزیک ارسطو تابع فلسفه ساوراء استرونومی و فیزیک عقب اند اخت فیزیک ارسطو تابع فلسفه ساوراء الطبعة بوده اشیا و طبیعت را سجبور به ستابعت از نظریات فلسفی و اشکال اطلوبه می ساخت حالانکه و اقعیت چیز دیگر بود .

از کو پر نیک از ین جهت قدر دانی سیشو د که بار اول از رخنه خو در ا از سر پنجه حکمت مشائین بیر و ن کشید رنسانس ،سسافرت ها، کشف اسر یکا تحو لات دیگر تا اندازه افکار عده از علماً را بر ای پذیر فتن نظریات جدید آماده ساخته بو دحالانکه این و قایع پا نصد سال قبل از کو پر نیک یعنی در زمان بیر و نی و جو د نداشت یعنی علوم هنو زحر کات تشنجی خو در ا بر ای رهائی از پنجه سکو لاستیزم می پیمو د بیر و نی وا مثا لسش دانه را بمز رع فلک پاشیدند و کو پر نیک از آن حاصل بر داشت.

سز رع سبز فلک دیدم و داس سه نو یادم از کشته خویش آسد و هنگام در و

بعد از هزار سال البيرونی و بعد از پنجصد سال کو پرنيک را اسسال ياد سيکنيم درضمن تجليل البيرونی از همه او لتر بايد از اشخاص و سو سساتی

که د ر طبع و نشر آثار ش بذل مجاهدت کرده اند یاد آوری کنیم در راس همه پروفیسر زا خاوفقید آلمانی سی آیدکه ساللهند او را بــه د و زبان انگلیسی و آلمانی ترجمه و نشر نمو د و آثار الباقیه عن قرون الخالیــه راشر حو نشر نمو ده در ز سان بیر و نی کتاب هار ا او ر اق ها استنساخ سیکر دند استنساخ كتب رياضي وجداول نجوسي توسط اوراق هاپرازاغلاط بو د بیر و نی سجبو ر بو د حین سطالعه یک تعب ذهنی دیگری ر استحمل شو د و از سیاق کلام اصل سطلب را تخمین کندو چون سعما آنر احل و تصحیح کند و سطا لعه خو د راباین اشکال پیش بر د بیرونی از سستنسخ غیرفنی رنسج سیکشید خصوصاً که درآثا رشحین نقل اغلاط دا خل سیشد پریشا ن بو د ا بن مشكلات راحين سطالعه كتب فني اكنون حسنمي كنم با يد ازحال علمای وقت غافل نباشیم علمای ایران چون استاد جلال همائی اکبر دانــا سرشت بعضی ا زکتب بیرونی تحشیه و نشر نمو د ه اند که خیلی قا بل قدر است. البته یاد آو ری از ده خداو لغت ناسه اش نه تنها در ین سو ر د بلکه در هر سورد با لای مستشرقین فرض ذ سه سی باشد. در ابتد ای آزا د ی هند ودر حوالی و صد سال و فات بیر و نی بحساب شمسی و هز ار مولادتش به تقویسم قمری سولانا ابوالکلام آزاد و زیر سعارف هند طی پروگرام و سیعیبرا طبع و نشر آثار بیر و نیخصو صا قانون سسعودی وی تسهیلات لازسه فر اهم آورد . اکنون این کتاب که خزینه گرا نبهای علمی است بدسترس سا گذاشته شده قانون سسعودی که درسه جلد چاپ شد یک دائـر ةالسعار ف ریاضیات و نجوم و قت راتشکیل سیدهد ناشر آن دائر ة المعارف هند سی باشد مو جو دیت نسخه صحتشده و سطبوع این کتاب به حلقه هاو اشخاص علمی فرصت غوروتعمق رابریاضیات بیرونی سی بخشد این کتاب تاحال شرح و تحلیل نشده که محتاج شرحو بسط و تو ضیح ا ست د رصو رتیکه کتاب تحلیل

شود و سقا صد آن توضیح شود و به تعبیرات و الگور یتم جد ید تحویل گردد و جداول آن از حساب جمل باعداد سبدل شود کتاب قابل فهم محصلین میگر دد البته تر جمه آن بفارسی یا انگلیسی از زبان عربی شرط است. مستشرقین چون بمطلب و ارد نبودند آنر ا تحلیل نکرده اند و ریاضیون چون از عربیت بهره نداشتند از فهم آن عاجز ما نده اند پر وگرام ریسر ج پسب و هنتون باشتر اك مساعی چند محقق که جنبه های عربیت ریاضی و نجوم را دار آبا شند باین گار باید متوجه گردد، باساس فول كلورسلطان نبوم مرا دار آبا شند باین گار باید متوجه گردد، باساس فول كلورسلطان آنر ا مستود به تقریب تا لیف قا نون مسعودی یک بار فیل نقره صله داد واستا آنر ا مسترد نمود عوام تا لیفات اورایک بار اشتر و خواص مهم رکتاب تخمین نموده اند به تعبیرعوام و مقیاس فیل و شترقیمت آثا اورامیی تو انیم در ك كنیم و لی باید قیمت معنوی او در یافت گردد هنو ز هم آثاربیر و نی گنجیست نهفته تدقیق مطالعه نفیمیدن نهماندن و ترجمه نشر وطب ع آن ها ضروریست .

بیرونی در رشته های مختلفه از قبیل فلسفه ماوراه الطبیعیه ادیان تاریخ مدنیت ها کرو نولوژی صنعت ادبیات جیولوجی جیودیزی تو پوگرافسی خریطه فیزیولوژی معدنیات طب فزیک کیمیا و ریاضیات و نجوم تبحر داشت و کتب تالیف کرد او نه تنها بحیث عالم متبحرو عبقری زمان خودش بلکه نابغه هر عصرسی باشد باید دانست که نبوغ خلاقه بیش از همه در ریاضی و نجوم تظاهر کرد چنانچه خودش در دیباچه قانون مسعودی گفته (چون بایکی از شعب ریاضی علاقه دارم و عمری بدان اشتغال و تعمی و رزیده ام بهتردانستم از طریق تالیف علم نجوم بدربارسلطان مسعود پید اگوگ هاو معلمین ریاضی ازین کتاب چنانچه گفته آمد به تحقیق مشترك محتاج است پید اگوگ هاو معلمین ریاضی ازین کتاب با مسایل تاریخی د لچسسپ ریاضی برای کتب مدارس می تو انند استخراج نمایند. مطالعه مثال های تاریخ ریاضی تو جه شاگردان را به کتب قدیمه مبذول میدارد وازمقایسه

آن باهمیتوضرورت ریاضیات مدرن (جدید)خوب ترسلتفت سی شو ند علمای پیو هنتون کابل از پو هنتون (دانشگاه) هز ارسال پیش غزنی که سر کز ریا ضیو نجهان بو ده و ابنسینا بآن اعتراف سی نمو دبا ید اگاه باشند و آثا ری که از طوفان حوادث تاریخ جان بسلا ست بر ده دریابند و بسه از نظر قد و نگر ند و از غزنی به بی اعتنائی نگذرند.

زخاك ما قدم آ هسته بسرد ار مبا دابشكنی در زیر پسسا دل در باره ابتكا رات ابوریحا ن بیرونی به تذكار چند مثالی اكتفاءسیكنیم مقصد ما جلب توجه ویاضیون به مطالعه عمیق آثار شو خصوصاً قانون مسعو دی است .

بیر و نی اسطر لاب استو ائی ر ااختر اع کر دکه ارتفاع و از یموت ر ا ا ز ا ن در سی یافت و آنر انه تنها در نجو مبلکه بر ای اندازه گیری های زسینی هم بکار بر د.

علم حساب هنودر ابعا لم اسلام معرفی نمو دطرق مخصوص در استخراج جذر سکعب نسبت و تناسب سنجس ارتفاع و بعد سسافت طرح کرد استقاست قبله یعنی قوس دائره عظیمه بین غزنی و کعبه شریفه را تعین نمو داز کار های او اصلاح او زان و ترازو استخراج او تاروظ ل، ساختن و بکار بردن اسطر لاب فهو م زسان او قهات شب و رو زصفحات قمر ، شفق خسوف کسوف ذو ات الذنا ب احجار سماوی ، زایچه ، استر الو ژی هندسنجس ابعاد زسین بوسیله انحطاط افق اصول ارتسام اجسام و کر ات پر و جکیون مخر وطی و استوایی که بنام inercator

یاد میشود و بیرونی. ۵۵سال قبل آنر ا بکاربرده در حقیقت جغر ا فیه ریاضی را بیر و نی و ضعنموده و حق تقدم برسر کاتو ردار دبیرونی کتاب تفهیم لاوایل صناعة التنجیم راحسب الخو اهش ریحانه بنت حسن خو ارزمی تالیف کردکه تاحال قیمت آن پاید اراست ازین برسی آید که مانندریحانه از دار العلوم غزنی و از ابو ریحان نه تنها شاگردان ذکو ربلکه اناث هم استفاده میکردند علاوتاً

کتب درسیداشتند بیرونیدر تدوین کتب درسیوطر ز ارائهمقا صد طریقه های سهل الفهم بکارسیر د یعنی پیداگو ژی مراعات سیگر دید پس سیتوان جامعه غز نیر اپیش آهنگیونیو رسیته های عصری محسوب نمو ددر همین آو ان ابن سیناهم بر ای دختر شیخ المعالی قابوس رساله در علم نجوم و ریاضی نو شت که آنهم تو جه علمای هز ارسال قبل افغا نستان را به تعلیم و تر بیه نسوان نشان میدهد از سکاتبه بیرونی به شیخ الرئس بر می آید که بیرونی چه تدردرموضوع پیدا گوژی تو جه می نمود چه کتاب مؤلفه ابن سینا راازسویه فهم یك دختر بلند میدانست حالانکه در کتاب تفهیم موضو عات به سوید مبتدی شرح گر دیده خلاصه اینکه هزارسال پیش در سدارس افغا نستان خصو صا غزنی علوم و آداب بدر جه اعلی رسیده بود علمای چون بیر ونی و ادبای چون فر دوسی ستاره های علم و ادب را در منظومه هیأت در سی تشکیل می دادند محصلین و محصلات از فیو ضات علم وعر فان بهر ه می بر دند تحقیقات دادند محصلین و محصلات از فیو ضات علم وعر فان بهر ه می بر دند تحقیقات علمی و کشفیات بدر جه اعلی و مقیاس و سیم وی کار بود غزنی نظر جهان را بسوی خود متل جه ساخته بو د و مشعل عر فانش بسا چراغها محافل علی و مدارس را رو شن میساخته

ازسطا لعد دقیق قانون سعو دی و اضع سیگر دد که واضع حقیقی علم مثلثات مستوی و کروی البیرونی می باشدگر چهجیب یعنی سینو سرا البتانی (Al-Battani ۸۷۷-۹۲۹) کشف نمو دو فا رمول نسبت جیب و تجیب های ظل یالماس ر اابو الو فا پیدا کرد (۹۸ ۹-۰۰۸ و سناسبات بین توابسع مثلثاتی ر ادریافت اماییرونی ایسن علم را بصورت سیستماتیک انکشاف داد و علم مثلثات راستقل از استرونومی احداث نمو د باب مثلثات او مشتمل برده فصل است (قانون مسعودی)

 اعداد معلو م حساب شده نميتو اند و رياضيون رااز زحمت بيهوده استناع ميكند زير ااين عدديست اصم درقسمت مابعد بيروني طريقه تعين ضلعي منتظم راسيدهد وي و تر رادو چندجيب نصف زاو يه تعريف سيكند بجنس و احد شعاع دائر ه بيروني فارسول هار ابدون استعمال الگوريتم به الفاظ ذكر دد و كر ده كه فهميدن آن سشكل است اگر الفاظ با سمبول و اعدا دافا ده گردد و حساب جمل بحسا باعداد تبديل شود كتاب آسان تر فهميده ميشود ايس قدم اوليست براي تحليل آثار بيروني در نجوم و رياضي كه علماي مابايد در نظر داشته باشند مثلافار سول ضلع مثمن منظم رابجنس شعاع ...

باین عبارتطویل افاده شده ترجمه فارسی آن اینست اگر بخوا هیم ضلع مشمن رابیابیم شعاع راباتفاوت شعاع از و ترمر بعضرب سی کنیم و حاصل آنر ااز سر بعشعاع طرح سیکنیم و بعد جذر آنر اسیگیریم یعنی د را ن و قست هر فارسول باید باعبارات افاده سیشد چه سمبول تثبیت نشده بوده کسه همه بآن اتفاق کنند.

ونیز در فصل دوم (قانون مسعودی) او تارقوس های متمم قوس های مضا عف و جیب مجموع دو قوس موضوع بعث است و فارمول های مجموع و تفا ضل تو ابع مثلثاتی داده شده در فصل سوم سعی شده تا طول قوس یک در جهبه صورت دقیق حساب شو دبیر و نسی به تعین و ضلعی بوسیله مثلث مرسوم متساوی الا ضلاع شروع بکار نموده و قوس ر ابه سه قسمت خواسته تقسیم نماید که این امر با خط کش پر کار امکان ندار دبیر و نی ر اه تقریبی ر ایموده مسئله ر ابه حل معادله درجه سوم $1 = 1 + x_0$ ارجاع نموده وی طریقه تبدیل از قاعد مستنی به عشا ری، راوض عو تطبیق نموده تبدیل از یک قاعده به قاعد هٔ دیگر امر و ز درمبادی ریاضیات جدید به شاگر دان تدریس می شود. و نیز قاعد هٔ دیگر امر و ز درمبادی ریاضیات جدید به شاگر دان تدریس می شود. و نیز البیر و نی شعاع دائره مثلثاتی ر او احد قیاسی گرفته و تسهیلات در حسا بات و ارد کر ده از حل معادله در جه سوم مذکور بیر و نی طول قوس یک

درجهدرابجنسشعاع وبالنتیجهعدد را استخراج نمو ده اگر از طریق شیما ی هار نر Horner بسنجیم دیده می شود که بیر و نیعدد IT را تا خانه ششم اعشار یه صحیح حساب کرده بیر و نی در جدا و ل خو د توا بع سئلاتی را بسه قو سچهلو پنج درجه ارجاع نمو ده چنا نچه اکنون در جداول عصری لوگار تم این طریقه تطبیق و کار را آسان میکند بیر و نی بسرای حساب دقیق تفاوت و تعدیل جداول تو ابع را هزار سال پیش از ماوشما هفت صد سال پیش از تایلور Taylor به فارسول که اکنون بنام تایلور را سال پیش دعاوی را مشهور است انگشاف نمو د. بیر و نسی هزار سال پیش دعاوی ریاضی را به طریقه کسه اسر و ز نظریات توا بع گفته سسی شود Inhory of Tunction افا ده نمو ده در فصل نهم و دهم (قانون مسعودی) فارمولهای نسبت جیب به ضلع مقابل و همچنین فو رسول های معادل آن برای مثلثات کروی داده شده.

اصل كتاب مستقل مثلثات بيرونى بنام مقاليد العلم ماحد ث فسى بسيط الكره ناپيداست اگر كتاب بدست بيايد بساخارقه هاى علمى او معلوم خواهد گشت.

محصول ذکا ی بیرونی و کشفیات بگر او باین مقدار و درا ن زمان باو جو دمو انع ارتباط وفقدان و سایل کار یاضیون راستعجب سیساز د طو ریکه با و ر نخو اهد کرد این و ظیفه علمای افغانستان و بیرونسی شناسان است که از حقایق امر خود را کاملاً و اقف ساخته توجه دیگر ان جلب نماید و بانها قناعت بدهند.

نیو تن سیگو ید اگر قدری دور تر را دیده امبرشانه بزرگان ایستادم شانه های ابو ریحان بیرونی و قاست علمی رفیع او بسیاری را بمقاسی ر ساند تاما ورای دانش اوافق های جدید را کشف کنند . آفرین برنیو تن که بااینشهر تعلمی حق بزرگان رافر اسوش نکرد فراموشی بزرگان دو راز جا ده علم و پا یه ادب است تجلیل محض حق آنها رادا نمیکند آثار و افکار شان ر اباید اهل بصیرت تقدیر و تحقیق کنند و در و قایه و انتشار و معرفی آن اقدامات موثر بگیرندور نه تاهزاره دوم باز بیرونی به طاق نسیان بارواق نسیان یارواق نسیان یازیر خاك نسیان خواهد خوابید.

. .

** ••••••••

the second of the second

محمداسما عیل مبلغ «حقیت را از هر سرچشمه ای که پیدا کنم میپذ بریم»

سيياى فلفى لبيروني

طرحمساله

استاد بزرگ ابوریحان محمد بن احمد بیرونی درحوزههای دانش جهان به عناوین : ریاضی دان ، منجم ، زمین شناس ، کان شناس ، جغر افیا د ان ، تاریخ نگار ملتها و دینها ، هند شناس و بنیاد گذار مطالعه و بر رسسی مقا یسه ای ادیان و فلسفه ها، معروف و مشهو راست . پژوهشها یی نه اندك د راین موار د بوسیله بیرونی شناسان خاوری و باختری انجام یافته است . اسا د ربا ره سیمای فلسفیی او تا كنو ن تحقیقی که مبتد یا ن را بكارآید و منتهیان را معرفت افز اید ، بعمل نیامده و آ نچه که در این زمینه تا هنوزگفته شده ، حق مطلب راداء نمیکند .

پیشینیان مانند علی بیهقی و شهر زو ری استاد را از جمله «مشاهیر ، مهندسان» بشمار آورده اند (۱) ابن ابی اصیبعه اورا به عنو ان مشتغل درعلوم حکمیه

⁽۱)درة الاخبار ولمعة لانوار (ترجمه تتمه صوان الحكمه) ص٧٣٠ مصحيح محمد شفيع چاپ دوم، لاهور ١٣٥٧ه، الشهر زورى بحواله ساخا تودر مقدمه الاثار الباقيه

فاضل درعلم هیئت و نجوم و دارای نظر جید درطب شنا خته است . (۲)
یاقوت و سیوطی بیرونی رادرصف ادیبان و لغویا ن جای داده اند (۳)
اینا ن با و جود آن همه ا قر ار بدا نش و فضیلت استا د ازدرك مقا م فلسفسی
او نحافل مانده اند تاآنجا كه بیهقی دها ن به یا وه گویی كشود ه و گفته
: «فامادر بحار معقو لات خوضی و تعمقی نداشت» (۸)

بعضی از تاریخ نویسان فلسفه در زمان مانیز به مقام فلسفی استاد، چنانکه باید توجه و اعتنانکر ده اند. فی المثل بر تر اندر اسل بااستادماکا ملا نا آشنا بو ده است .وی در کتاب (تاریخ فلسفه غرب) د ر فصلی که از فر هنگ و فلسفه اسلامی گفتگو میکند و در آن با کما ل ایجاز از الکندی ، عمر خیا م ، ابن سینا ، غزالی ، ابن رشد و محمد بن موسی خوا رزمی سخن میگوید یادی از بیرونی نمیکند (۵)در کتاب ارزشمند (تاریخ فلسفه مسلمان)(۲) که بمثابه نخستین اثر جامع در بارهٔ فلسفه اسلامی شناخته شده و پنجاه و شش دانشمند از تمام جهان در تهیه و تالیف آن سهم گرفته انسد ، د ر فصل « علوم »مکر ر از بیرونی به عنوان دا نشمند (Scientist) تذکر بعمل آمد ه ولی در فصل (فیلسوفان »محلی بر ای او قایل نشده اند. آقای احسا ن طبری در اثر معروف خود ضمنا از بیرونی یاد مینماید و عبا رتی از شا دروا ن دمیخدا در باره او نقل میکند (۷)حالانکه در پیرا مون فلسفه مهرور دی ،

⁽۲)عيون الانباء في طبقات الاطباءج ٢٫ص، ٢٠٠ چمطبعه و هيبه ١٨٨٢ (٣)معجم الادباء بقيته الوعاة ص ٢٠٠ چمصر ١٣٢٦ ه

⁽س)درةالاخبارس٧٠

^{5—}History of Western Philosophy, P. 440 (۱۹۵۳) مالندن (۱۹۵۳) 6—A History of Muslim Philosop (۱۹۳۳) جاپ جرسنی (۱۹۳۳) (۱۹۳۳) اورون جنبشهای اجتماعی د ر ایر ان ص۱۹۷۰ سال (۷) جها ن بینی ها و جنبشهای اجتماعی د ر ایر ان ص۱۹۷۰ سال (۷)

که شاهر اه علم رابیکسوهشته و از روزنه «اشراق» جها ن پیر اسون را نگر یسته ، به اشباع سخن گفته است.

رویهمرفته ، این عدم توجه به سکا نت فلسفی بیرونسی این پرسش را در اذهان پدید میاورد که آیا بیرونی فیلسوف هست یا نه ؟ و اگر فیلسوف هست سکتب فلسفی ا و چیست ؟

بر مبنای آن مایه اطلاعی که در بین ز سینه کسب کر ده بر ای تشخیص
سیمای فلسفی او بیک بر ر سی احتیاط آمیز دست ز ده است . اگر نبشته حاضر بحث
جدی و سو ال در خور تامل ر ادر این باب بر انگیز د، به هدف خو دنایل آمده است

فيلسوف بمعناى قديم آن

چنانکه سیدانیم مفهوم فیلسوف از آن زمان تا روزگار ما تحول کرده و دگرگونی دیده است .بیرونی به هر دو مفهوم قدیم و جدید کلمه ، درصف نخستین قر از گرفته است سپستر خواهم دید که استاد د رحوزه تفکر فلسفی خویشتن رابه فیلسوفان دو ران جدید ارو پا نز دیک کر ده و بعبارت دیگر قرن ها قبل از ز مان خود ظهو رکر ده و در تاریک خانه قرون و سطی که تقلید و پیروی از متقدمان بر اندیشه ها تسلط کا سل دا شت و نشا نسه فضلیت و دانشمندی محسوب سیشد ، بسیوه عالمانه افکار گذشتکا نراسورد استفاده قرار داده بود.

در عصر بیرونی کسی را فیلسوف و حکیم میگفتند که به هر دو ساحه فلسفه نظری و عملی تبحر و اطلاع کامل داشت. برای توضیح این مطلب مرجع قابل اعتماد ابن سینا «بلخی» است. وی فلسفه را چنین تعریف کر ده «حکمت صناعتی است نظری که آدمی بوسیله آن به آشیائی که و جو د ش از تحت قدرت و اختیار او بیرون است و به اسوری که باید کر د ارش بدانها آراسته باشد ، معرفت حاصل میکند تابدین سبب روانش به شرافت و کمال نایل آید ، جهان معقول و علمی همانند جهان عینی و خارجی گر د د

و برای در یافت سعادت قصو ی در جهان پسین آماده شود. و تحصیل آن امور باندازهٔ تو آن انسانی است» (۸)

بنابر این تعریف فلسفه عبا رت است از علم بهاحو ال سو جو دات انسان که هستند.

آدسی سیتو اندازطریق آن از احو ال سوجو داتی آگاه شو دکه هستی آنها سوقوف بر اختیار و ار اده او نیست سانند طبیعت و جهان فلسفهٔ نظری ایست گونه اشیاء راسور در بحث قر ارسید هد همچنان انسان از راه تعمق و بر رسی در فلسفه سیتو اند بکارهای شایسته و اعمال ناپسندیده و آنچه که بسروی فعل و یاتر کشلازم است، علم بهمرساند. اینگونه اسو رسوضوع بحث فلسفه عملی را تشکیل سیدهد.

متقدمان بر ای پیدایش موجو دات سلسلهٔ سر اتب قایل بو دند و این سلسله از عقل اول آغاز سیبافت و به عقل د هم، عناصر ار بعه ، سو الید سه گانه و سر انجام انسان منتهی سیشد.

در و چوننفس ناطقه پدیدآمد تر تیب و جو دجو اهر عقلی باز ایستاد (۹).

بر ای شناخت و اجب و سمکن احوال همه سوجو دات دانشهای خاصی پدیدآمده

بو د که تمام آنها از اجز اه و اقسام فلسفه بشمار سیر فتند همانندی جها ن معقول

باجهان عینی و قتی دست میداد که انسان احاطه کامل به فلسفه حاصل سسی

کر د . در این هنگام جهانی بو د عقلی سو ازی باجهان عینی (۱۰)

⁽۸)تسع ر سائل فی الحکمته و الطبیعات : رسالة فی اقسام العلوم العقلیة ص

⁽۹)اشار اتوتنبیهات (ترجمه فارسی) ص۲۱۵ چ تهران ۱۳۳۲ شمسی .

⁽١٠) النجاة، نجس الهيات ص٠٨٠ چ سصر١٣٣١ ه

روا ن چون زدانش شد آراسته (جها نی) بود پرزهر خسوا سته پسبنابه عقیدهٔ پیشینیان هر کسی کهباندازه تسو انبشری علم بسه ا حسوا ل موجو دات حاصل میکرد و خویشتن رابه اخلاق نیکو میآ راست و بعبا رت دیگر فلسفه رابا تمام اقسام آن میدانست «فیلسوف» بود ابن سینا گویسد: کسی که نفسخو در ابوسیله این دو نوع فلسفه بحد کما ل رسا نید و بیکی از آندو عمل کر دبه نیکی بسیار نا یل آمد)(۱۱)

از مطالعه آثاری که از ابو ریحان بجای سانده میتو ان د ریا فت که استاد در فلسفه معمول زمان خو دو در هر دو ساحه نظری و عملی آن،اطلاعات کا سل و معلومات و سیع کسب کر ده بو د.وی در ریاضی،حساب ، هیئات ، نجوم و جز آنها که در آن روزگار از اقسام فلسفه نظری محسوب میشدند ، دارا ی آثار ار زنده و جاویدان است بیر و نی در اثر فنا ناپذیر خو د (فی تحقیق ماللهند..) آراء و عقاید هندیان را در همه ابو اب حکمت و دانش اعم از الاهیات ، طبعیات رو انشناسی ، نجوم، ریاضی ، تصوف و عرفان با افکار فیلسوف ان یونان و عارفان مسلمان مقایسه کر ده است و ساسیدانیم که مطا لعه مقایسه ای د ر سیان نظریات گوناگون مستلزم آنست که شخصی دار ای احاطه واطلاع و سیع باشد. و این اسر میرساند که ابو ریحان در فلسفه یونانی، اند یشه اسلامی و عقاید هندی استاد کامل بوه داست.

درساحه فلسفه عملی (بنابه تعبیر قدماء) تاآنجا که از گفتار تا ریخ نگار ان و آثار خو داستادبر میآید، فیلسوف سابه فضایل و سکار م انسا نی آر استه بو ده و خاصه در راستگویی و رعایت اسانت در نقل عقاید دیگر ان و دو ری جستن از تعصب در هنگام داو ری و سناعت طبع در سیان سعاصر انش، اگر بی همتا نباشد سسلما همانندش کمتر به نظر میرسد. بیر و نی عقیده داشت که سا بر ای استفاده از زندگی بچنان (فلسفه عملی) نیاز سند هستیم که سارا در زمینه فرق

١١ -تسعرسائل: الطبيعيات سنعيون الحكمة ص

گذاشتن درمیان دوست ودشمن توانائی بخشدو کمک کند وی بد و ن شک ، مدعی نبو د که خو د ش همه مطالبی راکه در این سوضوع سیتو ان گفت ، گفته است (۱۲)

پساگر بیرونیدرحوزه تفکر فلسفی نبوغ و استقلال رائی از خود نشان نمیداد و مانند بسااز متفلسفان آنعهد در همان محدوده تتبعدر افکار فیلسوفا ن یونان تو تفسیکرد و همچون فار ابی در بر ابر افلاطون و ارسطوسر تعظیم خم مینمود، باز هم نظر به و سعت اطلاع خود در فلسفه معمول زمان و طبق تعریف رائج کلمه فیلسوف، فیلسوف بود ازینرواین گفته بیهقی که (در بحار معقولات خوضی و تعمقی نداشت) عاری از حقیقت و بیگانه از معنی است.

اسا جان مطلب در اینجاست که استاداز راه و رسم فیلسو فان نظری و تاملی (Speculatine) که در برج عاج تفکر سخض سینشستند و در باره آفرینش سی اندیشیدند و بدون استنادبچشم و گوش مشکلات گیتی را از قعر گل سیاه تااو ج زحل بیکدم حل سیکر دند وبد ون سر اجعه مستقیم به طبیعت پیراسون ، کتابها در علوم طبیعی سیپر د اختند ، عد ول کر د و راه د یگر در پیش گرفتو « به تجر به طبیعت ، به مشاهده ، به اندازه گیری ، به تحقیق و اقعیات » (۱۳) همت گماشت و افکار قدما را مورد انتقاد قر ار دا د . خصوصیت عمده متفکر آن دو ران جدید ار و پا ، علی الرغم تفا و ت سکتبها ی فلسفی آنها، آنست که همه کمابیش اهمیت تجر به را در نظر گرفته انسد و افدیشده های گذشته را از نظر گاه انتقادی بر رسی کر ده اند . بیرونی و ا جد

^{12—}Dr.T.J.Deboer, The Historyof Philosophy in Islam, p. 146, London 1961

⁽۱۳)طبری ص۱۸۷

این خصوصیت بو د لذا سیتو آن او را فیلسوف بمعنای جد ید کلمه، د انست و در همین سحدو ده خطوط سیمای فلسفی او را بازشناخت .

فيلسوف نقاد

بیرونی در هنگام بررسی یک سوضوع یامسألـــه علمی دقیقا از رو ش (method) علمی پیر و ی سیکر د. ذهنوی از هر گونه پیشد ا و ری کلاسی یا اساطیری سبر ا بو د . متقدسان یونانی را بمثابه سر اجع نهایسی نمیدانست و نظریات آنان رابمثابه آخرین کلما ت محسوب نمیکرد. (۱۸) پروفیسر سارتن درباره او سینو یسد : «سیاح ، فیلسوف ،ریاضی د ان ،جغر افیا دان ، جاسع العلوم (Encyclopaedist) ، یکی از بزرگترین د انشمند ا ن ا سلام ، بعقید ه همه ، یکی ا زبزرگترین علما ی همه د و ر انها . رو ح انتقادی او ، بر دباری و شکیبایی او ، عشقش به حقیقت و شها ست فکری او در روزگاران سیانه بی نظیر بود « ۱۵ » زاخاوسیگوید: «وی کورکورا نه سنتهای قرون گذشته را نمی پذیرفت ،اوسیخواست که آنهارابفهمد وانتقاد نماید بیرونی خواست که گندم رااز کاه جدا نماید . وی هر چیزی راک ه سخالف ومنافی قو انین طبیعت و عقل بو در د سیکر د و بدو رسیانداخت » (۱۹) بنابر این ، بیر و نی ر استو آن فیلسوف نقاد و فلسفه آش ر ا « فلسفه انتقادی» Critical Philosophy ناسيد . روحيه ناقد انه او در د و جهت تجلي میکند یکی بکاربر دن روش انتقاد ی در زمینه بر رسی افکاروعقا یــد فلسفی و د یگری بکا ربرد ن بینش نا قد ا نه د رحو زهٔ نظریه سعر فت .

^{16.} Al-Beruni's India, preface, p. XXXII (۱۹۷۲) چاپلاهور

نقد فلسفه يوناك

بیر و نی عقیده دار د که فلسفه یو نان در منظره کلی خود آمیخته باخر افات و آئین عوام است . وی این حکم اساسی را بدینگونه بیان میکند: «.. فیلسوفان یو نان اگر چه در پی تحقیق و در جستجوی حقیقت بو دند و لی از حد ودر مو ز آیین و اصول قانون عوام خویش بیر ون نر فته اند » (۱۷)

آیا این حکم درمورد فلسفه یونان که درعهد بیرونی بمثا به سرجع نهایی تلقی میشد ، صحیح است ؟

نفوذ اساطیر در اندیشه یو نانی تا دو ران جدید باندازه کافی مو ر دبعث قر ارنگرفته بود سرانجام سحققا ن ارو پائی سعی کر دند که نفوذ ا ساطیر و آئین یو نانی رادرافکار فیلسوفان یو نان نشان دهند . ف . م کو رنفو ر د طلاب فلسفه یو نانی رااز تأثیر اساطیر برفیلسوفان آگاه ساخت وگفت : «انواع تفکر و اندیشه که درفلسفه به تعریف و بیان روشن خو دنایل آمدند ، قبلا در در یا فتهای نامعقول اساطیر Weythology مضمر و پنها ن بودند » در در یا فتهای نامعقول اساطیر و نظر یه ضرورت در اندیشه فلاسفه یو نان راه یافت . نظر به جاودانگی از اساطیر یو نانی در فلسفه نفوذ کر د کیش او رفسوسی بر فیساغورس تأثیر گذاشت و از طریق او در فلسفه افلاطون و ارد گردید (۱۹) . فیساغورس ، سقراط و افلاطون عقاید او رفسوسی را بمنز له اصول پنداشتند و آنهار ابه قضا یای عقلی تبدیل کر دند و سپس در اثبات آنهابه اقامه بر هان پر داختند . (۲۰)

⁽١٧) في تحقيق ماللهند ص ٥: چحيدرآباد ١٩٥٨

^{18.} F.M. Cornford, from Religin to philosophy, P. 3

⁽٩١)داكتر فوادالاهواني : فجرالفلسفة اليونانية ص ٢٠٠٥،٠٠٠ چ قاهر ١٩٥٨٥

⁽٠٠) يوسف كرم: تاريخ الفلسفة اليونانية ص ٨ ج قا هره ١٩٥٨

بیرونی باتوجه بدین سطلب که فلسفه یو نا نی آسیخته باخرا فا تعوام است ، درعین حال از توجه به جنبه تعقلی آن غافل نمانده و بر تری دانشهای یونا نی را نسبت به دا نستنی های هندی ستو ده و نقش یو نانیان را در تکاسل علم و فلسفه در نظرگر فته است. وی در این سور د سیگوید: « ....یو نانیان از فیاسو فانی بر خور دار بو دند که در کشورشان سیزیس تند ،آنان عناصر و اصول علم را که ویژه خواص است نه عوام تنقیح و کشف کر دند در ایرا خواص در پی تحقیق و نظر هستند و عوام را ه تهو رو لجاج راد ر پیش میگیرند » (۲۱)

در اینجاسی بینیم که فیلسوف ما قرنهاپیش از دو ران معاصر با بر رسی عمیقی که در فلسفه یونان انجام داده بو د وبدین حکم درست دست یافته بو د که اندیشمندان یونانی اگر از یکسو در حدو د خرافات عوام ،بطور کلی ،گرفتار بو دند از سوی دیگر اصول علم و حکمت راتهذیب و تنقیح کر دند. آری نقش یونانیان در تکامل علم و فلسفه نه آنچنان اندك است که بتو ان از بخشم پوشید و نه آنچنان مصفااز کدر او هام و خرافات است که بتو ان بدون چون و چرا دربر ابرش تسلیم شد .

مشهور چنان است که فیلسوفان مسلمان ، رویهمرفته ، پیرو و مقلدار سطو بو دند . شهرستانی میگوید: « متا خران که عبارتند از فلاسفه اسلام در همه افکار خو د براه ارسطورفته اند . با ستثنای سخنا ن اند ك که در آن از نظر افلاطون و متقدمان پیروی کرده اند » . (۲۲) پیوند ژرف فلسفه اسلامی با فلسفه معلم اول و همچنان تأثیر شگفت انگیز فلسفه افلاطون بر آن چنان روشن است که بر بر هان و دلیل نیاز مند نیست . فارا بی عقیده داشت

١ ٢-في تحقيق ماللهندص ١

٢٢ - الملل و النحل ج ٢ ص ١٥٩ چ مصر ١٩٦١

که ارسطو و افلاطون دو پیشو ای مبر زفلسفه هستند (۲۳) د ر افکار ابن سینا اندیشه های آن دو استاد یو نانی بهم گره خو ر ده است .در حقیقت فلسفه سلامی زمان در ازی در سیان افلاطون و ارسطو دست بدست گشت ود ر دو ره ابن رشد به آغوش ارسطو پناه بر د ۲۰۰۰)

دراین میان بیرونی نه پیروافلاطون است و نه مقلد ارسطو.وی آنجا که عقیده افلاطون را راجع به تناسخ نفس ناطقه دراجسام چهار پایان ،نقل میکند میگوید: «افلاطون دراین موضوع از خرافات فیساغورس پیروی کر ده است » (۲۵). بیکن ،فیلسوف دو ران جدید انگلیسی ،درقضاو تخو د به استاد ما شباهت میر ساند آنجا که گوید: «مثال جالب این طرزفکر در یونانستان شخص فیساغورس است که عقاید او باخرافات خشنی تو أم بود. یونانستان شخص فیساغورس است که عقاید او باخرافات خشنی تو آم بود. بیرونی درافکار ارسطونیز اعتراضاتی داشت .وی برخی از آنها رابسه عنوان پرسش به ابن سینافرستاد (۲۷). فرزا نه بلخ بمثا به مدافع معلم اول عنوان پرسشهای او پاسخ داذ. آنگاه که با زار مباحثه و مجادله در میان آ مدو اندیشمندهمو طن گرم شد ، بیرونی در اعتراض خود بر جواب دوم بوعلی در باره ارسطو چنین اظهار عقیده کرد: «حاشا که یحیی و ا به تمویه نسبت تو ان کرد و اگر کسی سز اوار این نسبت باشد شا ید خود ار سطو است که تو ان کرد و اگر کسی سز اوار این نسبت باشد شا ید خود ار سطو است که نیرات خویش را بز خارف و تمویهات آر استه است و گمان میکنم کتا ب

۳۳ — الجمع بینرایی الحکیمین ۳۰ پروت ۱۳۰ — داکتر جمیل صلیبا: سن افلاطون الی ابن سینا ص ۲۰ پروت ۲۵ فی تحقیق ما للهند ص ۲۹

۲۷ – فلسفه علمی: نوار نحنون ص ۱۱۷ ترجمه رضاز اده شفق تهر ان۱۳۸۸ ۲۷ – علی اکبر دهخدا: شرح حال ابوریحان ص۲۹ – ۳۳ چ تهر ان۱۳۲۸

یحی را درردقول برقلس درسرمدیت عالم ندیده باشی و هم بر کتا ب وی در نقض و ابطال مزخرفات ارسطو و قوف نیافته و تفاسیر او را بر کتا ب ارسطو نخو اندهٔ .... » (۲۸) . بر تر اندر اسل را جعبه تسلط بیچون و چر ای ارسطو دردر ازای زمان مینویسد: «ارسطو در پایان دوره خلاق فلسفه بونان ظهور کرد و پس از سرگش دو هز ارسال گذشت تاجهان توانست فیلسوفی پدید آورد که بتوان او را ،به تقریب عمسنگ ارسطو دانست. تاپایان این دوره در از ، مقام و منزلت ارسطو کماییش همچون مقام و منزلت تاپایان این دوره در از ، مقام و منزلت ارسطو کماییش همچون مقام و منزلت مانع مهمی در راه پیشرفت در آمد . از آغاز قرن هفدهم تاکنون کما بیش مانع مهمی در راه پیشرفت در آمد . از آغاز قرن هفدهم تاکنون کما بیش هر پیشرفت فکری سهمی ناچار حرکت خود را باحمله به یکی از نظریا ت ارسطویی آغاز کرده است » (۲۹) پس اگر در باختر از آغاز قرن هفد هسم ارسطویی آغاز کرده است ، در خاور و خر اسان در سده یا زد هم بیرونسی مر جعیت مسلم ارسطو را سورد انتقاد قر ارداد و نقد نظریا ت ارسطویی را بر بنیاد استدلال و تجر به بنا نهاد .

نقد فلسفه ها

ابوریحان عقیده دارد که دانستنی هاو اندیشه های هندی ، بطورکلی ، آسیخته با خرافات عوام است . وی در این سور د سیگوید : « هندیان فاقد متفکر انی بودند که به تهذیب و تنقیح علوم بذل سساعی کنند . ازینرو ، تقریبا ،سخنی را در آنجا نمی یابید مگرآنگه در غایت اضطراب و آشفتگسی و عماری از هسرگو نه نظم منطقی و در نهایت آلوده با خرافات عوام است ، از قبیل تکثیر اعداد ، تمدید مدتها و زمانه ها و کلیه اقسام جزمیا ت

۲۸ - همانجا ص ۸۸

۲۹- تاریخ فلسفه غرب ج اص ۳۱۱ ترجمه نجف در یابندری چ تهر ان ۱۳۳۷

مذهب هنو دکه عقیده عوام مخالفت باآنهارا اجا زه نمید هد (.س)
قضاوت استاد درباره افکار هندی ،شاید در نظر آشیفتگا ن فلسفه هندناپسند
افتد و حتی ستمگر انه تلقی شود. بنابر این ، بر ای درك درست بو دنداو ری
او، به قضاوت یکی از فیلسو فان معاصر و محقق هندی سر اجعه میکینم تاصحت
گفتار بیرونی کا ملا روشن شود.

ديبر ا ساد چاتو پده يا يا سينو يسد :

«...از آنجا که سر چشمه سکاتب و سیستمهای فلسفه هندی به دو ر آن کِهن برسیگر دد برای این فلسفه ناگزیر بو د که لنگر گاه نیرو سند خـو د رادر گذشته بیابد و آثارو بقایای باستان و حتی عقاید و افکار بدوی را د رخو د حفظ کند .این امر ،آز ادی ناتمام و ناقص اندیشه های فلسفی سار ا از بندهمه اقسام زود با و ری دینی ،تخیل اساطیری و حتی اعتقاد به شعایر و اعسال خشن مذهبی ، تبیین و توضیح سیکند . بقدر کافی شگفت ا نگیز سینما ید ک همه اینهابا برجسته ترین باریک بینی های منطقی و استعد اد دیا لک تسیکی همز یستی مسالمت آمیز داشته اند .فهم این خصوصیت و اقعاً بر ای کسی که تنها باسنت ارو پایی آشناست ، مشکل است . آز ادی از بند افسانه های کهن ، چنانکه مشهور است، سرآغاز فلسفه ارو پائی را باظهور طالس ، نخستین فيلسوف يو نان قديم ،مشخص مينمايد. در جهان شناسي بابليان قديم رب النوع ماردوك جهان رااز آب پديد آو رده است ـ آنچه ر اكبه طالس انجام د اداين یؤدکه ساردوك را بیرون راند و چنان اندیشید که زسینو هر چیز د یگر بوسیله یک عملیه طبیعی از آب تشکیل شده است (۳۱) اما حا د ثه ای بدین تیزی و تندی در فلسفه هندی رخ نداد .بطور کلی ، فیلسو فان سا در تکا ن دادنسار دو کهای خود و سست کر دن دنیای عقاید عنعنوی و او ها مخویش

[.] ٣ - في تحقيق ما للهند ص ٩ ١

^{31.} Fairington, B. Greek Science, 132

آنگوندشو رو شوق از خود نشان ندادند . فقط کتب لوکایاتار امیتو ان استثناکرد چه این مکتب بر تقدم ادر اکات حسی بمشابه منبع درست شناخت اصرار داشت وهرگونه سر جعیت عنعنوی (و داها) رار د سیکر د و سیتو انست خرافات را مورد ریشخند و استهزاء قرار دهند باو جود این اکثریت قاطع فیلسوفان هندی ا شتیاق آ شفتن جهان عقاید نیاکان خو د را در سر نداشتند ... در اینجا یک همزیستی خاص در میان فلسفه و عقاید بدوی و جو د داشت » (۲۰)

ازمقایسه درسیان گفتا رچاتو پده یایا که بر فرآورد آخرین پر و هشهای محققانه در تاریخ فلسفه هندی استوار است با گفته ناقد انه بیر و نسی معلوم میشو د که نویسنده معاصر هند در مجموع با استا د ما سوا فق و هسم آو از است .منتهانویسنده هندی مکتب لوکا یا تا و بر خی از نکته سنجی های منطقی را از این حکم کلی مستثنی قر ار داده است .باید گفت که این و اقعیت از نظر صائب و ذهن نقاد بیر و نی که مسایل را همه جا نبه بر رسی سیکر ده ، دو ر نمانده است .عنوان کتاب او در با ره هند (۳۳) شهاد ت مید هد کسه در نظام تفکر هندی ، گفته های مقبول و سر د و د در نسز د خسر د در کنا ر یگدیگر میزیسته اند ، ابو ریحان از پونجالا Punjala به نیکی یسا د میکند و او را بمثا به دانشمندی که یاخودش دقیق ترین و محتاط ترین شاهد علمی بو ده یا آنکه مشاهد ایستاره شناسان سابق را که در اختیار خود داشته ،بشایستگی مورد آزمایش قر ارداده ، سی ستاید (۳۳) وی غالباً ، بلاب هدرا Balabhadra را مورد انتقاد قر ار مید هد و میگوید که وی عنعنه را بر با صره و چشم دید تر جیح

^{32.} Delhiprasad Chattopadhyaya, Indian Philosophy, P. 6 چاپدهای ۱۹۹۳

سس – عنو ان كامل كتاب چنين است : كتا ب البير و نى فى تحقيق ما المهند من مقولة مقبولة فى العقل او سر ذو لة

^{34.} Dr. Ajag Mitra Shastri, Sans kritis. Sources of Al-Beruni. P. 52

چاپ اکادیمی ملی علمی هند ، دهلی جدید ۱۹۷۱

سیدهد (۲۵) . استاد از خصلت غیر علمی پور ا ناس Puranas شکایت میکند و شاگر دان آنر ا اشخاص و اقعا دانشمند نمیداند (۳۶) . وی در بار ه بر اهماگو پتا اظهار عقیده سینماید که باو جو د دانش سرشا رو هوس تند ،در زسینه ریشخند کر دن برهمنان وتو ده های نادان سعتادبه خر افات ، بهشیادی و تزویر پر داخته است شاید سیخو ا ست به سر نوشت فجیعی که سقر اط بدان · دچار شده ستلا نگر دد (۳۷) . قر ارسعلوم ، بیرونی در با ره نظام فلسفی لو کایاتا سعلوسات قابل اعتماد کسب کر ده بو د و نظر یه اساسی آنر ا در حوزه شناخت شناسی Epistemology نقل سیکند: « در تمام بر رسی هاماباید منخصر آ بر ادر اکات حسی اعتماد نمائیم » (۳۸) بنابگفته دیبوربیرونی تعالیم آرجبهد (آریابها تا Aryabhatta) راسی پسندد (۳۹) و چنین نقل سیکند : «شناخت سوضعی که پر توخور شید بدان سیر سدسار ا بسنده است . و سار ابه شناخت آنچه که پر تو خو رشید بدان نر سد، هر چند در ذات خود بزرگ باشد ، نیا زی نیست . پس آ نچه ر ا که پر تو خو رشیدد ر نیابداحساس نمی شو د و آنچه که سحسو س نباشددانسته نیست» (٠٠) درسورد دقت و امانت و عدم تعصب بیر و نی د رزسینه سطالعه افکار هندی کافی است که گفتار دا کتراجی سیتراشاستری، سورخ هندی رادرا ینجا نقل کنیم: بعضی از را نران چینی نسبت بهبیرونی سالیان بیشتری در هندبسربر د ند نصوص ستعدد بو دائی را بر رسی و استنساخ کر دند و بنابر آن ،فرصت های

٥٧ - همانجا ص ٥٣

٣٦ - همانجا صه

٣٧ - همانجا ص ٢٨

٣٨ همانجا ص ٣٨

وسيد ديبور صوم ١٠٠٠

^{. -} في تحقيق ما للهند ص ١٨٣٠

سشاهده و مطالعه زندگی سعاصر هندی را از جهات نز دیک بدست آو ر ده بو دند سعذالک مشاهدات و مطالعات آنها از تعصب نیر و مند دینی زیان دیده است. بر ای آنها همه چیز با دین شان ، بو دائیزم ، ا ر تباط داشت و اعجاز آ میز و نهایت بز رگ سینمو د . آنها نتو انستند مسایل غیر بو دائی را دقیقا ارزیا بی کنند . در مقابل این زمینه ، بیر و نی بر ای د رك و ارزیا بی میر اث عظیم و با شکوه هند خو بتر آماده و مجهز بو د . و ی کو شید هند را بدا نگونمه بیند که یک هندی مینگر د » (۱، م)

خصلت عمده ناقد آنست که از تعصب و پیش داو ری بر کنار باشد . ناقد بصیر و دانشمند نمیتو اند در نقد سا یل بی نظر با شد اما میتو اند از اغر ا ض جاهلانه دو ری جوید . استادما از تعصب بیز ار و از اغر اض کو د کانه مبر ا بود . وی عقیده داشت که تعصب چشم بینا را کو روگوش شنو ا را کر میکند و آدمی ر ابه ار تکاب امو ر نادرستی و امیدار د که خر د از آن بیز ار است (۲۳)وی میگفت : «گفتگو با کسی که عمداً بر عقیده خو د اصر ارمیو ر زد و راه نادانی ر ادر پیش میگیر دبر ای قاصدو مقصو د هر دو ، بیهو ده است» (۳۳) خلاصه ، ابو ریحان در نقد افکار و عقاید ، کاملا روش عینی objectivity ر ابکار بر ده و از هرگو نه تعصب دو ری جسته است . (۵۳)

نظر يەمعر فت

نظریه شناخت ـ که از آن به اپستمو لوجی epistemology نیسز تعبیر میکنند در باره ساهیت شناخت انسانی ، اندیشه ها ،سنشا ، آنها و در باره اینکه چگونه افکار و اقعیت را انعکاس میدهند و طریق آز سو دن آنها بحث

• . . .

٣٨- الا تا را لبا قيد ص ٣ ، ١٥

٣٣ – همانجا ص ٨٦

ه س – تا ریخ فلسفة فی الاسلام تالیف دیبو ر ترجمعه عربی تعلیق سحمد عبد الهادی ابوریده ص ۲۳۱ چ قاهره ۱۹۵۳

⁴¹⁻Sanskritie-sources of Al'beruni

میکند. نظریه شناخت جایگاه نخستین رادر فلسفه اشغال کر دهاست زیر ا انسان متفکر قبل از آن که د ربارهٔ پدیده هابه نتائج فلسفی نایل آید ، باید سوقف خود را در زمینه شالو ده و ابز ار سعرفت تعیین کند . از این نظر گاه مکاتب فلسفی را به مکتب جداگانه و متمایز تقسیم کر ده اند

ر مکتب اصالت تجربه Empiricism عقیده دارد که تجر به حسی یگانه منشأ و ابراز سعرفت است ، و تا کید سیکند که همه شنا ختها بر تجر به حسی استو از بوده و درخلال آن بدست سیا ید .

ب - مکتب اصالت عقل Rattonalism بر آنست که خرد انسانی سر چشمهٔ و و سیله ای است که از آن سعر فت درست حاصل سیشو د .

٣- سكتب اصالت نقد Criticism در حوزه سعرفت، حس وعقلی را در حساب سيگير د و سعتقد است كه سعرفت از هر دو عاسل حسی و عقلی نتيجه سيشو د . هر گاه یكی از ين دو عاسل ناپدید گر د د اسكان حصول شناخت درست و حقیقی از سيان سير و د . از ينر و ، از نگاه نقد گر ايان سحال است كه انسان از طريق عقل سحض به حقايقی دست يابد كه واجد ار زش علمي باشد بد انگو نه كه خرد گر ايان ادعاسيكنند (٣-٣) . پس نقطه آغاز اين در سراحل شناخت . سر حله اد را كات حسى است و سپس نو بت شناخت عقلی و سنطقی فرا سير سد و در همين سر حله است كه ذهسنانسان به تجر يد ، انتزاع ، ايجاد مفاهيم كلی ، قضايا و نظر ياث سيپر دازد .

وقتیکه ما سو قف فلسفی بیرونی رادرحوزه نظریه معرفت سو رد توجه قرارمیدهیم بدین نتیجه میر سیم که فیلسوف ما ، بادرنظر گرفتن پارهٔ خصوصیات ، یکی از بنیاد گذار آن مکتب اصالت نقد سیباشد.

از نگاه ابو ریحان شناخت از سر حله احساس آغاز سیشو در حوا س فقط

٣- ١- از و الدكو لهد: المدخل الى الفلسفة ص ٢٧٠ ، تر جمه ابو العلاء عفيفي ، چ قاهره ١٩٥٥

چیز های حاضر رادرك بیكنند. « عیان » یاگو اهی چشمی ... Eve-witness ... آنست كه چشم بیننده ، پدیده هارا در زمان و سكا ن سعینی . كه د ر همان زمان و سكان و جو د د ار ند و حاضر هستند ، سی بیند و سشاهده سیكند (سی بنا بر آن ، ادر ا كات حسی در سحدو دهٔ ز سان و سكا ن كه ظر و ف حضو ر اشیا هستند ، رخ سیدهند . آنگاه كه اداراكات حسی فر ا هم آمدند ، ذهن در سر حله شناخت عقلی و منطقی وار د سیشو د . عقل ، كه در نز دوی گذشته و آینده یكسان است ، ماهیت پدیده ها را درك سیكند ، اندیشه شناختهای جز ئی رااز اغلاط حسی پاك سینما ید و عقل از آن ادراكات حسی ، مفاهیم كلی می سازد از ینر و ادرا كات عقلی در بند زما ن و مكان محدود و بقید نیست (۸۸) .

(بیر و نی به تجر به حسی اهمیت بسزا قایل است . و ی باستناد تجر به برخی از نظر یات ارسطویی رارد و نقد میکند (. چنانکه درا ثبات «خلاء» که سساله نفی و اثبات آن در علم کلام وفلسفه اسلاسی یکی از مسایل حادو سور د نز اع را تشکیل داده است (۹ م) به تجر به مستقیم دست میز ند و میگوید:

« اگر مقر راست در نز دماکه و جود خلاء در خاه ج و دا خل عالم محالست پس چر اشیشه معصوصه راکه بشدت مکیده شود سر از یر بر روی آبگذاریم آبر امتصاعداً بطرف بالا میکشد » (۵۰) و قتی که ابن سینا این پرسش ا و را پاسخ میگوید ، بار دیگر بر آن چنین اعتراض میکند : «... تجر به سن به خلاف آن است چه در نه قار و ره من کسه د رآب جیحون شکست دیدم کسه هو ابا صوت از شیشه بیر و ن شد و آبی وار د شیشه نگشت » . (۵۱) اصحاب

٧٨ - في تحقيق ماللهندس

مرم سے همانجا ص م ۵

ارسطو عقیده داشتند که هر یک از عناصر دا رای سعل طبیعی خاص سیبا شد. استادما این عقیده را سلم و قابل پذیرش نمیدانست لذا د رو د این مطلب که سکانطبیعی آب بالای خاك است ، تجر به را شاهد سیگر فست و سیگفت : « اگر آب را رها کنیم و ساذع از پیش آ ن بر گیر یم بی شبهه به سر کز خو اهد رسید پس دعوی اینکه سکان طبعیی آب بالا ی خاك است بر اساسسی نخو اهد بو د و بالتیجه برای هیچیك از اجسام سکان طبیعی خاصی نیست» ۲ بیرونی دراین اسر که بایستی طبیعت رااز ر اه تجر به مشاهده ، اند ازه گیری و بر رسی و اقعیات بازشناخت ، فیلسو فان تجر بی شباهت سیر ساند . اما اشتباه سکتب اصالت تجر به در اینجاست که در سور د اثرتجر به حسی د رساحه شنا خت سبالغه و اغراق سیکند و به تاثیر تجرید و انتزاع علمی و سنطقی کم بها میدهد و از عمل فعال ذهن و اندیشه انکارسیـورزد (۵۳) روش تحقیق بیر و نی از این عیب مبر است و تو قف در حد احساس را کار « عوام » سیداند. وی در این سو ر د سیگو ید : « اعتقاد خاص و عام در هر سلتسی تفاوت دارد . زیرا طبیعت خو اص بسوی سعقو ل تمایل سیکند و در جستجوی اصو ل است حالاکه عو ام در نز د سحسوس سیبا شند و به فر و ع قا نع سیشو ند (س۵) بیرونی بر آنست که با ید د رسیان « عیان » و « بر هان » و تعـقل و تجر به ، پیو ستگی نز دیک و همکاری خالصانه تحقق یابد آنگاه که این پیوندآید پدید ،آدسی به قله دانش صعو د میکند .استاد آنجا که گفته یکی از دانشمندان هندی رانقل سیکند ،سیگوید : «بروی رحجان دادن خبروشا یعه برعیان

A. Dictionary of Philosophy p. 138. همانجا ص ۵۸ همانجا (چاپ مسکو ۱۹۹۸)

سه - في تحقيق ماللهند ص ٢٠

و مشاهده آسان است چنانکه بر مامقدم شمر دن شبهه بر بر هان مشکل است هم ابو ریحان در طریق صعود به قلل شامخ علم از خستگی نهر اسید و بسا استفاده از دو نیروی عیان و بر هان ،خرد و آزمایش د ر زمان خود بدانجا رسید که کستفکرتیز بین و را هر و صدیق و بر دباری چون ا و متیو انست بر سد .

از آنچه که گفته آسد سیتو ان «فلسفه انتقادی » بیرو نی راچنین خلاصه کر د دانش یقینی فقط از طریق ادر اکات حسی که بو سیله خر د به یکدیگـــر پیوستگی پیدا میکنند ، حاصل میشو د (۵٦)

پس در آخرین تحلیل، بیرونی فیلسو فی است نقاد ومسلمان که تا آخرین لحظات زندگی به اصول دین اسلام و فادار ماند مسلمان زیست و بستا به یک اندیشمند مسلمان از جها ن رفت و میراث عظیمی از خود بجا نهاد.

the same of the sa

the second and the second of the second

3 * 2

٥٥ في تحقيق ماللهند ص ١٨٨

۵۹ – دیپور (ستن انگلیسی) ص ۱۳۹

دا کتر حسین علی محفوظ استاذ دا نشگاه بغداد

كتاب الجاهرآئية عقايد وافكار وروشس علمي بيروني

علاسهٔ محقق ،دانشمند یگانه ،استاد دانا ،نابغهٔ بزرگ شرق، ابوریحان بیرونی که در آسمان دانش و فضل درروزگار خویش و دراعصا ربعد خورشیدی تابا ن و آفتابی درخشان بود، دراقطارسمالک شرق و غرب شهرت عالمگیر دارد . صیت دا نش پزوهی ،وژرف بینی ،و تحقیق علمی بیرونی بخصوص در کتاب (تحقیق ساللهند) و (الاثار الباقیة) و (القاندون المسعودی) و (التفهیم) و (الجماهر) وی جهانگیر و سعر و فیت او و رد زبان علماء و دانشمندان عصر است ، و اکابر فضلا و محققین را بآثار و افکاروی اهتماسی سیباشد .

علامه بیرو نی بخو اهش بعضی از هم عصر ان خویش سر گذشت رازی را بر شتهٔ تحریر کشید ، و در ذیل این شرح حال بتقاضای همان شخص فهرست کتب خود را تاسال ۲۰۸ هجری قمری ثبت کر ده است .

آن صورت ۱۱۳ کتاب دربردارد که ۲۹ از آنها (یعنی در حدود نصف عدهٔ کتب بیرونی تقریبا سیباشد) س۱۲۲۲ صفحه دا رد .

بیلقوت هم پنج کتاب دیگر از آثار بیر و نیرا در ادبیات و تاریخ و شعر شمرد. بیر و نی د ا نشمند بز ر گو ا ر ، سنجم د ا نا، سهندس بیعدیل، ریا ضی دان استاد، سترجم ساهر، وسور خد حقق، ادیب اریب، و زبان شناس بلندس تبه بود.
این کنجکاو اعجو بهٔ سشرق هماره چشم و چراغ رجال علم و اهلدانش و بینش بشمار آید و او را از او ائل پیشقدسان راه علمی صحیح در تحقیق و کاوش و پژوهش و نگارش علوم سیتو ان ذکر کرد و کتا ب (الجماهیر) بیر و نی راسیتو ان آئینه عقائد و افکار وی و نمو دار اصول و ضو ا بططر ز تحقیق و تتبع و روش سطالعه و بحث علمی او شمر د که سقایسه و سنجش و استحان و تجر به و انتقاد سسمو عات ، و آزادی از افکار خرافی و حکا یات عاسی چهارر کن آنست .

آن سردیگانه علاوه برسقا م بلندوی د رسنطق و حکمت و تا ریخ جغرافیا و سردم شناسی و هیئت و نجوم، و علوم ریاضی و هندسی ، و جواهر شناسی ، و ادب و زبان شناسی و سطابینات و هزل و شوخی چند زبا نه بو ده، و بر عربی و فارسی و هندی و سانسکریت بخصوص عربی و فا رسی احاطه کاسل داشته است بلکه او را از بزرگان سؤلفین بزبان عربی و از نویسندگانو زبان آو رانباید شناخت، و از فحول ذوی اللسانین بشما رآورد. بیرونی زبان عربی رابسیار دوست سی داشت او کلیه آثار خود رابدان زبان نوشت و بعربی نثری شیوا و نظمی بدیع دا رد و دوچشم از سخاسین عالی و بینظیر، و سعانی پر سغز و عمیق آدسیت و حقبقت تر و یحات پا نزده گانهٔ دبیا چه الجما هر پر بهای خود خیر مساند.

اطلاعات و تبحرعلامه بیر و نی واحاطهٔ کاسل وی بر ادبیات عربی ، و معانی شعر ، و رسو ز نظم ، و نگت نثر ، و حقائق تفسیر ، ولطائف تأویل ، و دقائق لغت سحتاج تعریف نیست . بنابرین او را در آسمان تحقیق و تدقیق ، و تصنیف و تألیف ستارهٔ قد راول بشمار آوریم ، و شخصیت علمی و ادبیش در تمام تاریخ تمدن اسلاسی از بر جسته ترین شخصیتهای سشرق ، و از بزرگترین رجال عالم علم و د ا نسش سراسر جهان تشخیص سیکنیم .

غودخيبري

علامهالبيروني دہنددا وسنو یو ہا نویہ نظر کی

افغانستان او هنددایشیا دتاریخ دو هستر بابو نه دی او دهند په تا ریخ او نیچه لیک کښی (افغان) یو سهم او لوی ارټیکل او فصل شمیرل کیږی چه بی له دغه فصل اوباب دلیکلوڅخه دهند دلوی هیواد تاریخ ناسکمل اوباقص کڼل کیږی. پسه هند و ستان کښی د افغیان د سپیڅلی او طا فتوری کو رنی د څو سوه کلنی دوری دحکوستونو او اقتدا ر پاتی سیراث ، هغه قیمتی او دار زښت و رسا دی او معنوی آثار اوشواهد دی چه دهندیانو په کلتو ر او ثقافت کښی ئی ژوری ریښی او جرړی غزولی او ننو تلی دی. طبیعت نه یو ازی دافغانستان دهسکو او د نگو غرونو د واورو ډ کو سلسلو او لړ یو څخه دهند دسیمی له پاره دسستو او شپانده سمند رونو په تشکیل کښی دفیاضی لاس غزولی بلکه په هغه خاو ره کښی ئی داسلام د مقدس دین روڼاو څلانده سشعل هم دافغانی باشهاسته کهول د سجاهد ا نو په همت او روڼاو څلانده سشعل هم دافغانی باشهاسته کهول د سجاهد ا نو په همت او سیړ ا نه رو ښا نه کړ یدی اونن د سلو سیلیونو څخه زیا تو سسلما نا نو

او دمحمدی دین پیر و انودافغانستان دغښتلی نسل دغه اما نــت په در ناو ی او افتخار سره ساتلیدی.داسی ښکاری لکه چه لوی پر و ر دگار د افغا نستا ن ظاهرا و ړو کی او کو چنۍ و جو د د لوی او پر اخه هنددپاره دابد ی فیض او برکت سرچینه او سنبع گر محولی او دی هیو اد ته ئی تر هر څه و رتیر سعنوی عظیمی او ستری هستی و ربخښلی دی. له دیجملی څخه د دری ، عربی، عبر انی، سریانی او سنسکرت زبو استاد او د طبیعا تو ، منطق ، ریا ضی هيئت ، مساحت، سهندسي، علم المناظر ، ارضياتو ، علم الا ثار ، كيميا ، تاریخ مذهبونو اوجغرانیئ لوی پوهان او علامه ساگر ابو ریحان ابیر و نی دی چه دهندسعاصر سحققين او فاضلان ئي و جو ددهند دخاو ري هوسر هعظيم او ستر بولي. لیکن دهند په ار ته او پر اخه سیمه کښی یو ازی ابو ریحان ا لبیرو نسی دعلم او پوهی ښکلی جاو يدانه بو ټه او نيا لکي نه دی ايښو دی بلکه گنهو او بیشمارو افغانی النسل ژنیانو او عبقر یانو هم د هـندوستا ن په شمله کښی دعلو سو، فنو نو (ادب، هنر، تاریخ، منطق ، کیمیا ، ریا ضی) ښايسته او خو شبو يه گلان ټو سېلي دې چه هر يو يې په خپل و اراو خپل محاي کښي یوه بیبها او قیمتی خز انه حسابیری او مثال یی ددنیا په نو رو هیو اد و نو

دهندوستان سعاصر او سوجو ده پوهان ، لیکو ال ، او تحقیق کو و نسکی دغه عقیده او نظر یه لری چه ابو ریحان البیر و نی، دهند د شهرت ا و نوم او چتو لو په لاره کښی دو سره ستر او عظیم خدستو نه کړیدی چه پخپله هندی عالمان او پوهان دهغی سره دسقایسی او سقابلی په صورت کښی ډیر ناچیزه او کو چنی ښکاری (۱)

په دی سلسله کښی دډیلی دالجمعیت دار دو و رخپانی د ۱۹۷۲ع کال دجنسو ری دسیساشتی ددریمی نیټی پیسه کنهسه کیسی

⁽۱) د ښاغلی قر یشی ددهلی پو هنتون د تاریخ داستاد یادداشتوند.

داسر تسر دو کیل اخبار د۱۹۱۷ عیسوی کالی په حواله د (ایک برا سوضوع) تر سرخط لاندی ایکلی شویدی:

دتاریخ یوه لویه موضوع:

علاسه ابوریحان البیرونی د سحمود غز نوی سره هندو ستان ته راغسی او دلته ئی دسنسکرت اعلی تعلیم حاصل کړاو دهندو انو د سذهب ډیرو ژورو برخو ته و رور سید. البیرونی د هند ستعلق یو شاهکارد (کتاب الهند) یا تحقیق سالمهنه په ناسه و ایکلو او د هغی په لیکلو سره ئی هند و ستان نړی والو ته په حقیقی ر نک کښی و رو پیژاند او د باندنی دنیاته ئی هندی علوم ورسعرفی کړل . کسه چیر ته البیرونی هند و ستان ته نه و ای ر ا غلی او د کتاب الهند) د لیکلو دپا ره یی سوتع نه وه سوندلی او په دی و سیلسه یی د کتاب الهند) د لیکلو دپا ره یی سوتع نه وه سوندلی او په دی و سیلسه یی په هندو ستان کښی یو نوی انقلاب سنځ ته نه و ای را وستی، داسی انقلاب چه د دغه ځای د ار غونو او سیدو نکو جمود او بی حر کتی ئی له سنځه یو ړ له او د ژوند په هره څانگهاو هره برخه کښی یی نویاحساس او حرارت یو ړ له او د ژوند په هره څانگهاو هره برخه کښی یی نویاحساس او حرارت کړی وای ؟ ؟

قدرت د هندوستان د بیداری کار د کوسوکسانو څخه اخستیدی دا د تاریخ یوه ډیره لویه سوضوع ده . (۱)

د سعاصر هند پوهانو اود علم خاو ند انو په حقیقت کښی لر غونی افغانستان د لر غونی هند د پار. د علوسو او فنونو سر چشمه گڼلی د ه پهدی سلسله کښی سو نبر د ضر و رت لهٔ سخی او د علاسه البیرونی د زرم تلین په سناسبت د کڼو او بیشمار و پوها نو د جملی څخه په سختصر ډ و ل د یسو څو تنو نظریات او عقاید په افغانی د ربا رو نو کښی ددغه رو ز ل شهوی

⁽۱) الجمعیت ار د و و ر محپانه د ۱۹۷۲ ع کال د جنو ری گڼه

نا بغه او عالم البيرونی په باره کښی ذکر کوو چاچه دهنديانو د سذ هب فلسفی، ادب، جغرافیی، هیئت، نجوم او رسم و رواج د قو ا نینو شرح پخپل شاهکار (کتاب الهندیا تحقیق سالله د)کښی کړیده. دلکنهو د پو هنتون دسیاسی علوسو استاد او ددغه نحای دعالی لیسی د تاریخ سا بقه لـرو نـکې ښوونکې اکتربی، ام شرمادخپل کتاب (Glimpses from Indian History) بوونکې د اد د ادیشن ۱۸ سخ کښی چه کله دغزنی دلوی سلطان سحمو د غـز نوی په سیرت بحث کوی نووایی ؛

سلطان محمود پخپله پوهاند نه ؤ لیکن دعلم او پوهی سره چه د هغه کوسه سینه او ژور اخلاص ؤ او دپوهی او فضیلت دخاوند ا نوچه هغست کومه سینه او ژور اخلاص ؤ او دپوهی او فضیلت دخاوند ا نوچه هغست کوماحترام اوقد ر د ا نسی کوله هغه پخپله د د غه سلطا ن د عظمت او لو یوالی یو بهترین ثبوت او دنیل دی . دهغی په دربار کښی د ټولی ایشیاستر او زبر دست عالمان موجود و و او سلطا ن د هر یو د کا ر او علمی خدست د پاره ټول و سایل برا بر کړی وو چه د هغو په جمله کښی تر ټولو عظیم او ستر پوه ، فلسفه دان ، حساب دان او دسنسکرت د ژبی عالم ا بو ریحان البیرو نی ؤ .

البيرونی دهمدغه سلطان سره هندو ستان ته راغی او حتی د هغهٔ په رضائيت او هدايت ، په هند کښی دعلوسو د ز ده کړی د پا ره پا تی شو او البيرونی چه دهند کوم حال پخپل ا ثر کښی وليکلو هغه د علمی تحقيق کو نکو له خوا د لــرغونی هندو ستان دتار يخ ، ادب، مذ هب اقتصاد ، فلسفی، جغر ا فی ، نجو م او نو ر و سعلو سو لو د پا ر ه يو ستر اطمينانی ، صحيح ، پوخ او کاسل سند دی چه د رکناب الهند يا تحقيق ماللهند ، په نوم ياديری .

البيروني دعلم او پوهي يوسمندرؤ. د غه سمندر، دهند سعنوي سيمه

خیر ازه او شا دابه کړه (۱) دهندو ستان زلمی محقق او پو خ ادیب او سؤر خ ډاکتر محمد یاسین د خپل کتا ب(تاریخی جائزی) په یو سلو اتم سخ کښی د یو قوي ، گڼو ر او استادانه تحقیق په رڼا کښی د (قد یم هندو ستان البیرونی کی نظر سین) په نامه یوه مقاله خپره کړیده چه هغه کښی ئی د ابو ریحان البیرونی او هندو ستان ته د هغه د راتللو ا و ستر خدست په باب د توجه و ړ او په زړه پوري سطالب څیړ لی دی

ډاکتر سحمد يا سين په (تاريخۍ جائزي) نو سی خپل کتاب کښی ليکې چه:

دهندوستاندلید و کتو د پاره خو هسی په زر گو نواوسونو گر زندوی اوسیلانیان راغلی دی چهله هو انگ تسانگ ، فاهیا ن ، میگ تهنیز څخه یی را و اخلی د بر نیر ، تیو رنیر ، سنو چی ا و سلیمین پو ر ی ټو لو د خپل خپل استعداد ، پو هی ، لید نو او کتنو سره سم د هندوستا ن د حا لا تو متعلق لیکنی کړی او اثاریی خپاره کړیدی ایکن دهندو ستانیانو په نظر یه په دغو ټولو سیاحینو او سیلانیانو کیبی ابو ریحان تر ټولو سمتا ز ، لو په دغو ټولو او عالم او ستر دی.دی یصو رو بانه او رون ستوری وُلکه په ذرو کښی چه لمر اوسی .البیر و نی دخپل عمر یوه زیاته بر خه په هندوستان په ذرو کښی چه لمر اوسی .البیر و نی دخپل عمر یوه زیاته بر خه په هندوستان کمنی تسیره کړه . پنجا ب اوسند ته یسی سفسر و کسړ او پخپلو سترگویی دحالاتو او او ضاع کتنه و کړ . ه سنسکسرت ژبه یی ز ده کړه اودهند و انو دعلم او ، فسن عقاید و، رسوسو ، سعا شرت او اخلاقو ستعلق یی د تساریخ الهند یا کتاب الهند غوندی لوی او او چت کتاب تصنیف او تخلیق کړ .

ابوریحان د سنسکسرت نسه علا وه دخمو نمو رو ژبو لکه عربی ، عبرانی او سریانی استاد او سکها لرؤاو پوره احاطه یمی پری لرله لیکن دژبو څخه زیات دهغه علوم زده و و ډیرکم کو زد اسی علم

⁽۱) گلیمپس فر ام آنډین هستری ار د و اډیشن لو سړی چــاپ کال ۱۹۳۷ ع

ؤچه البير و ني پکښي کافي قدرت نه در لو د.

دابو ریحان البیر و نی تصنیفو نه پیر او بی شماره دی و ایی هغه په بیلو بیلو علو سو او فنو نو کښی د یـوسلو اتیاو څخه زیات کتابو نه ایکلی دی چه په دی ځه کی کښی سو نږ یو ازی د کتاب الهند په باب یو څوټکی عرض کو ل غو اړو. (کتاب الهند) چه نحینی یی (تاریخ الهند) یا (تحقیق سا للهند) هم بولی دهندو انو د سـذهب ، فلسفی ادب جغر افیائی، هیئت، نجوم او دو دو دستور د قو ا نینو شرح او بیان دی . د دغو دایکلو په حقله البیر و نی ، د پو ره صداقت ایمانداری او حقیقت پسنـدی څخه کار اخستی دی او په حق و یلو کښی کله هم نه دی تیر وتی .

دالبیرو نی نظر حکیم نه او دتعصب څخه بلکل پاك دی.چیر تـه چه هغه دهند و انوعیبو نو ته گو ته نیسی نو هلته دهغـوی خو بیو او صفاتو ته هم اشدا ره کوی.

دهغه و خت دهندوستان داجتماع چه ابو ریحان البیر و نی کو م تصویر کښلی هغه ډیر ژوندی او جاندار دی . هغوی دهندو انو د څلو رو ابتدایی طبقو یعنی (بر همن، کشتری، ویش او شودر) سره سره د ټیټو او ښکته د ر جو دو گړ ود کسب او کار او پیشی داعتبار له سخی پوره او جام تفصیل هم و رکری دی.

تل به نړی و ال دلر غونۍ هند او هند یانو په باب د دغه عظیم انسا ن او علامی داثار و ، نظر یاتو ، لیکنو ا و تحقیق څخه کټه ا و چتوی او د البیر و نی دبل کړی چر اغ په رڼا او شغلو کښی به دخپلی آ رزو او هیلی سره بر ا بر قیمتی جو ا هر لاسته را وړی .

د اردوژبی پوخ لیکو ال او استا دلوی محقق او دنظر خاو نداو دهند دانجمن تر قی اردو علمی غړی ښاغلی عبد الحق دالبیرونی دستر شهکار (کتاب الهند) دلو سری ټوك په سریزه او مقدسه کښی وائی:

علاسه البیرونی د . ۱ م ه کال پوری په غزنه کنې ؤاو هلته یسی پوره سجهنزه رصد خانه جوړه کنړی وه چه خپل نجوسی مشاهدات او کتنی به ئی پکښی سر ته رسولی . دی غالباً په کال . ۲ مه کښی په هندوستان کښی د تحقیق او علوسوپه ز ده کړه بو خت ؤ. رښتیا خبره داده چه علاسه ابو ریحان البیرونی په یو ډیر سخت و خت کښی هندته سفر و کړ او هلته پاتی شو لیکن داخو د ده همت او سیړانه وه چه سره د د و ســره گر انتیاو او مشکلاتو بیا هم دعلوسو او ژبو په ز ده کړه کښی بریا لی شو او د خپل خدا داد عقل او پوهی په برکت ئی دهندیانو د پاره عظیم او جاویدان معنوی خدست و کړ چه د کتاب الهند لیکــل دهغی یوه غوره او تر ټولو بر جسته او غټه نمو نه کیدی شی .

البیرونی دطبیعیا تو، منطق، ریاضی، هیئت، سساحت هندسه ارضیات، کیمیا، تا ریخ ، مذا هبو تاریخ ، مذا هبو تاریخ ، جغر افیئی او فلسفی یو منل شوی او کر ه عالم

او ما هرؤ خصوصاً په جغرافیئی کښی خو یی تبحر او نبوغ د رلود. کوم تحقیقات او اصلاحات کښی چه په دغو علو سو کښی ابو ریحان البیرونی سرته ورسول هغه به دالبیرونی نوم او شهرت په نړی کښی دتل دپاره ژوندی او روښا نه و ساتی .

د هند و ستان د سو جو ده عصر او دو ران لوی محقق سؤرخ او پر وفیسور د اکترتار اچند په خپل سهم او قیمتی کتاب داسلام کا هندو سنانی تهذیب پر اثر) کښی د ا بوریهان البیرونی په حقله خوند و راو دار زښت و رحقایق وړاندی کړیدی.

داکتر تاراچند چه په هند او منځنی ختیز کښی د علم ا و پوهی خا و ند پیژندل شو یدی په خپل کتاب(اسلام کاهندو ستانی تهذیب پر ا ثر)یاده:دپه فلسفه داسلام اثر کښی لیکی:

علامه ابوریحا ن البیر و نی د یولسمی پیړی په سنځ کښی، هغه و خت هندو ستان ته راغلی ؤ چه د اسلامی حکوست ابتداء په هند و سنا ن کښی شوی ؤه. ابوریحان چه دفضل او کما ل خا و ند ، دعلم او پوهی څښتن ، دصد ق او صفا لرونکی او یو با تقوی او با فضیلت انسان ؤ دهغه ز مان دهندو ستان

دتهذیب ، رسم و رواج، فلسفی، سذ هب علوسو او فنونسو او نو رو په باب یوعالمانه او فاضلانه غټ کتاب ولیکلو چه دا همیت له کبله زسو نږ دپاره دلوړ قیمت او ارزښت و ړپیژند لی کیږی. ډاکتر تاراچندوائسی:

په حقیقت کښی دهندو انو دمذهب او عقاید و ستعلق په خلکو کمنهی نحینی غلط فهمی دپخوا څخه ترا و سه رارو انیدی لیکن دایو ازی ستر پوه او علاسه ابوریحان البیرونی ؤچه دهندیانو دفلسفی ، مذهب عقیدی ،او علوسو معرفی یی په ډیر ښه شان سره و کمړله او د علم سمند ریی هری خواته دفیض لښتی روان کړل .

پروفیسور تاراچند وائسی:

علامه البیرونی ، دلوی شبتن په باره کښی د هدو انوعقده دا سی بیانوی . هندو ان خدایی یو ، د ایم بی ابتد ا او بی انتها او قاد ر مطلق کنی او عقیده یی داده چه الله تعالی ، لوی حکیم ، فر سانروا ، ژو ندو ر کوونکی ا و ساتونکی او اخستونکی ا و همیشه جاویدا نا و ژو ندی دی د پر و ردگار په و اك او اختیار قدرت او پادشا هی کښی هیڅ شریک نشته دی.

تشبه څخه پوره بی نیا زه دی نه پخپله د چاسره مشابه دی او نه بل دده دذات سره مشابهت لرلیشی.

لوی محقق داکتر تاراچند په خپل کتاب (اسلام کاهند و ستانی تهذیب پر اثر)کښی په ښکلو الفاظو او عباراتو داذکر هم راوډی چه: محمود غزنوی که دمخانه سره دعلومو سمندر علامه ابوریحان البیرونی هند وستا نتهراوست نو سلطان مسعود هم دخپل سلف په شان دهندیانو دپاره دفیض اوبرکت چینه او د معنوی سترقدرت خاو ندلوی صوفی (شیخ علی هجویری) چهد (خو اجه داتا کنج بخش) پهنو م دهندو ستان په خاو ره کښی د زیات شهرت خاو ند ؤ .له غزنی څخه هندته راوست او دی عظیم انسان او سهر بان صوفی، دخپل عمر زیاته بر خه په هندو ستان کښی تیره کړه.

په هندکښي دعلامه ابو ریحان البیرونی دستایش کو نکو عقیدت سندانو له جملی څخه یو د (صنادیدعجم) سؤلف او سر تب کونکی ښا غلی سهدی حسین ناصری هم دی چه پخپل فاضلا نه تحقیقی کتاب کښی ئی دابو ریحا ن البیرونی ستعلق محنی غورهاو د پام و رسطالب در ج کړیدی چه د لته سونږ د هغی خلاصه او نچوړ را اخلو.

تحقیق کونکی ښا غلی (مهد ی حسین ناصر ی) دخپل کتاب (صنادیدعجم) چه پدار د و ژ به یی تالیف او سر تب کړیدی په یو اویا اوم سخ کښی د علامه ابوریحان البیرونی په با ره کښی خپله نظریه او عقیده په د ی ډول وړاندی کوی:

ابوریجان البیرونی یو ز بردست ، کاسل او پوخ سنجم او سؤرخ ؤ چه دغزنه په در بارکښی په علمی خدست گمارل شویؤ.

دالبیرونی دعلم او فضیلت مقام د و سره او چت ؤ چه پخپل و خت ا و دوران کښی غیرله حکیم ابوعلی سینا څخه نور هیڅوك د هغه محای ته نشور سیدی . .

ابو ریحان چه په نجوم یعنی فلکیاتو ، ریاضی، منطق ، فلسفه خصوصا د هند یانود علو سو اوفنو نوا و مذ هب او د و دو نو په حقله کو م معلومات ا و علمی قدرت او طاقت در لود دنړی په تاریخ کښی به ډیر کم کو ز د هغی مثال و سوند لیشی.

دعهد اسلامی کا هندوستان مؤلف او لیکونکی (سیدریاستعلیند وی) دخپل کتاب په (اته نوی اوم) مخ کښی دپنجاب په خاو ره د غزنویا نو د تسلط دذکر په لړ کښی لیکی چه:

په پنجاب باندی دافغانانو دپنځوس شپیتو کالو د حکمر انی خـود و مره بر کت ؤ چه هلته په پنجاب کښی ددری ژبی لوی شاعر ان پیدا شول لکه چه عونی پخپله تذکره کښی هغوی ته مستقل با پ و رکریدی.

شنگه چه داسلام مشعل دسلطان محمود غزنوی په لاس دا فغانستان څخه هندوستان ته راوړل شو دغه شان دريژبه هم دافغانستا ن يو ه ښكلسی او ښايسته تحفه ده چه هند ته و ر کړي شويده چه په سوو نموشا عمر ان اديبان ، محققين او ليكو ال په دغه ژبه کښی په هند کښی سنځ ته را غلل . (سيد رياست علی ندوي) و ائی په دغو کښی ابو الفرج بن مسعود رونی متوفی په مهمه ه کښی او مسعو د سعد بن سلمان ا و رو زبه بن عبد الله لاهوري په خاص ډول دذكروړدي او ابو العلاء عطاء بن يعقوب متوفی په ۱۹۳ کښی هم ددغه و خت سمتاز او لوي شا عران تير شويدي .دغمه شان دافغانستان دخا و ري نه هندته لوی بز رگان ، صوفيان ، او پو ها ن هم راغلل چه بهترين مثال يی شيخ ابو سنصو ربن علی غزنوی د ي چه سلطان مسعو د په كال ۲۰ م ه كښی هند وستان ته راولير و ا و په هند د (لاهور) كښی يې دديوان الانشاء دافسر په حيثمفر ر كړ .

دعهد اسلاسی کاهندو ستان سؤلف دخپل کتاب په نهه نوی یمسخ کښی د افغانستان دخاو ری څخه هندته در اغلو عالمانو، فلاسفه ؤ،سحد ثینو، قضاتو، او بزرگانو په جمله کښی دابوریحان البیرونی ذکرهم راو ډیدی .

(سید ریاست علی ندوي) پوخ محقق او فاضل لیکی:

ابو ریحان سحمد بن احمد البیرونی چه په هندسه ،هیئت، نجوم او د هندو انو په فلسفه کښی لـوي استا د او علا سه سنل شو یدي هم د دغه دو ري یو ستر شخصیت دي چه دهند په باب یی قیمتی لیکنی کړي او دابدي یادکار او شهکار په تو که یی سونږ ته پریښو دي دي.

(سید ریاست علی ندو ي) و ړاندي په (عهداسلاسی کاهند و ستان) کښی لیکې چ ــ ه :

دغزنوي سلاطينود علم پرورۍ فيض او برکت هندته همډ يرزيات ر ار سيدلی دي او په هندکښی شيخ ابو الحسن علی بن عمر لاهو ر ي ستو نی ۹ ۲۵ شیخ ابوجعفر عمر بن اسحق لاهو ري شیخ عمر و بن سعید لاهو ري ستو في (۵۸۱) شیخ ابوالعسن سخلص بن عبدالله هندي حضرت فخر الدین حسین زنجانی لاهو ري . حضرتابو الحسن علی بن عثما ن هجویري او نور ډیر زیات نا ستو محدثین ، اد یبا ن ، شاعر ان ،عالمان ، فقهان ،سشا یخ ،صوفیان ، په هند کښی د د غه پر فیضه دو ري نمایندگان شمیر ل کیږي چه دعلم او پوهی دریاب یی ټول هند سیر ابه ساتلی دي .

دغه شان دهند معاصر لوي سؤرخ او سحقق ډاکتر شر ي بادي لا ل شري و استا و ادآگري دپوهنځی دتاریخ پرو فیسر دخپل کتاب (دي سلطنت اف دیلی)کښی دسلطان محمود غزنوي دسیرت او کرکټر او حکومت ددکر په لړکښی پهډیرو او چتو الفاظو او عبار اتو لیکی :

سلطان محمو دغز نوی دساهر انو ، پوهانو ، شاعر انو او ادیبانو در اغو ند و او او پخپل در بار کښی هغوي ته دځا ي و رکولو لوي شو قمن او حا می ؤ .
کوم پوهان ، فاضلان ، ادیبان او فلسفیا ن چه دسلطان محمو د په د ربار کښی راغو نډشوي و ؤ تر ټولو څخه مشهور او دار زښت او پاملرنی و ډ او مهم ابو ریحان البیرونی ؤالبته فرد و سی ، عنصری ا و فرخی هم موجو د و ولیکن ابوریحان جاسع العلوم ؤځکه چه هغه نه یو ازی د ژ بو ماهر او عالم ؤ بلکه دی سره سره هغه په منطق ، ریاضی هنه سه ، فلکیاتو ، فلسفی ، تا ویخ , کیمیا، نجو م ، او نورکښی تبحراو لوی قدرت درلود.

دهندو ستان یوبل لوی سؤر خ اود علم او فضیلت شبتن (پر وفیسر سکر جی) دخپل جاسع کتاب (دی هستری اف ا ندیا) لو سړی ټوك کښی نظر یه ښکاره کوی چه: د محمو د ددربارد کڼواوییشما روپوهانو، ادیبانو، شاعرانو، سؤرخانو، فلسفیانو، حکیمانو نجو میانو کیمیاکر انو او صوفیا نوله جملی څخه یو هم علا مه ابو ریحان البیر و نی و چه دهند په باره کښی یی دبشری طاقت نه او چت عظیم ا و مهم

کارسرته و رسوواو هغه دهندي علومو، فلسفی ،مذ هب ،رسم و روا ج دزده کړي او په هغی کښی د تحقیق او پلټنی څخه پس د (تحقیق ما للهند) لیکل ؤ چه هیڅ یو عالم ، سؤر خ ، محقق ، فلسفی او مذهبی پوه نه دهغه نه پخوا او نه دهغه نه و روسته تر دي اندا زي پوري جاسعه اولو ډ تحقیق نه خو کړ یدي او نه به یی و کړ اي شی .له دي کبله خو باید د غزنی د لوی سلطان محمود زیات قدر او احترام و کړ اي شی (۱)

د غه شان د (آب کو ټر) سؤلف او لیکو ال شیخ سحمد اکر ام په خپل کتاب کښی دسلطان سحمو د کبیر دسو انحو دو ړ اندي کو لو په و خت دهغه په سلطنت کښی دعلم او ادب ذکر کوي او و ا ئی :

غا لباً دټولی غزنوي دوري دعالمانو، فاضلانو ، ادیبانو، شاعرا نوا و مؤرخینو په جمله کښی ابوریحان البیرونی ترټولوسترا ولوي عالم او فاضل ؤ چا چه د(کتاب الهند) په شان یوعالمی شهکارمنځ ته راو ړ. البیرونی دغه کتاب دمحمود غزنوي دوفات څخه لږه سوده پس سرتب کړاوبل کتاب (قانون سعودي) یی دمحمود دجانشین (مسعود) په نو م

د (آ ب کو ثر) مؤلف د خپل کتا بب په څلو را و یا و م سخ کښی دعلامه ابو یحان البیرونی په باب داسی نظر یه قا یموي :

د سلطان محمود غزنوي په زمانه کښي (البيرونی) هند ته (چه اوسنـي هاکستان هم پکښي شامل دي) راغلی او دهندي علومود ژوري کتنی او سطالعی څخه و روسته ییدهند و انو دمذهب ،عقیدي، فنو نو او دو د دستو ر په باره کښی یو نهایت اهم جامع او کامل اثر تاءلیف کړ .

⁽۱) هستري اف انډيا دجلند رچاپ لومړي ټوك كال ١٩٦٠ ع

د (آب کو ثر) مؤلف کتاب په پنځه او يا يم سخ کښې دبيهقې د تا ريخ الحکما په حو اله ليکې چه:

ابو ریحان البیر و نی د شلو پیښتو کا لو شخه زیا ت دعلم په ز ده کړه کښی تیر کړل او دهو اوښ د بار څخه زیات کتابونه یی ولیکل، سؤ لف په آ ب کو ثر کښی وړ اندی لیکی.

البهروني په تاریخ دریاضي، هیئت ، جغرافیه ، طبیعیا تو ، کیمیا او معد نیا تو کښی غو کتا بونه تصنیف کړل.

ابوریحان له عربی ،دری،ترکی او خوارز سی ژبو محخه علاوه په عبر انی ا و یونانی (۱) هم پوهیده او پهسنسکرت کښی خوهغوی څو عربی کتا بو نه ترجمه کړل.

اکرچه دا لبیر و نیدژ و ندزیاته برخه دهندوستان شخهبهرتیرمشو یده لیکن چونکده هغی یو سشهور کتاب ،ددیخاوری پوری تعلق لر ی لد ی کبله ددی سیمی په تناریخ کبی دغه افغانی عالم ته په ډیر احتر ام قا نمل دیسر بیره پرد ی دالبیرونی آثار ده هه دبی تعصبی ،انصاف پسندی،اخلاقی جر آت او عالمانه تبحر بهترین مثالونه دی.

البیرونی دهندوانودمقدس کتاب (به گوت گیتا) او او په نشد و نوفلسفه بیانه کړ پده او دهندوانو نرم دلی ئی دعیسو یانو د نرم دلی سره مقایسه کړیده البیرونی دهندوانو د هلور وطبقو د د کر کولو به ضمن کښی وائی ز سونږ او دهندوانو ترمنځه دعقیدی لوی اختلاف دادی چه سو نږیعنی مسلمانان یوتر بله نمان یوبرابر او مساوی کڼو او یوازی د تقوا پر بنا یو پربل با ندی فضیلت لرلی شو لیکن په هند وا نو کښی د هه مساو ات نشته دی ځکه خو هغوی په محلور وطبقو باندی ویشل شویدی د ابو ریحان البیرونی په باب دهند د مختلفو او بیلو بیلو پو هانودنظر یا تو

⁽۱) په محینو کتابو نو کښي يو ناني هم راغلي ده .

په سلسله کښی د ښاغلی سیدحسنبر نی عقیده او نظریه هم دذکر او یاد و لـو و ړ بولو. سید حسن برنی عقیده ښکاره کوی چه .

علامه البير و نی چه د محمکی د کری د مساحت او پيمايش په بر خه کی کو م نبوغ ښکاره کړی او کوم اصول یی منځ ته راو ډی دی هغه په پخو انيو ز مانو کښی د يو نانيانو ، هنديانو او مسلمانانو د اصولو څخه خور الو ډ معياری، صحيح او کامل دی او حتی چه دالبير و نی دغه اصول او قاعدې بيخی يو نوی څيز دی .

برنی پخپل کتاب کښی وړاندی لیکی ،

ابو ریحان البیر و نی په جمله علو مو کښی د فلکیاتو خو اته زیاته تو جه کړی او د دغه علم سره یی ژورهٔ مینه در لو ده د همدی کبله په د غه علم کښی دغه بناغلی د تبحر او تخصص خا و ند ؤ . د هیئت یا فلکیا تو سره د البیر و نی مینه ا و علاقه د ژوند تر و ر وستی شیبی پوری پاتی وه او پهنړې کی لا تر اوسه هیڅو ك ندی پاتی شوی چه پدیلاره کښی د هغیسیال وپیژ ندل شی . د هند د کلکتی د پو هنتون د تار یخ او مد نیت د څا نگی استاددا کټر مکن لال ر ای چه څو کاله پخو ا افغانستان ته ر اغلی ؤ نظر یه بنکا ره کوی چه هند و ستان ته د افغان پا د شاه سلطا ن محمو د غزنوی ډیره لو یه تحف اپوریحان البیر و نی دی .

نو سوړې په هند باندې د سلطان سحمو د په ځینو حملو کښی له هغه سره ؤ. د سلطان سحمو د د و فات په وخت کښی الییر ونی په غز نی کښی ؤ او د خپل مشهو رکتا ب ساللهند په لیکلو بو خت ؤ.

دغه کتاب د هند د خلکو دروا یاتو او عقایدو پهباب یو عظیم شهکار دې . د لیکو ال عقیده:

ز ما شخصی نظر یه دا ده چه ابو ریحان البیر و نی کسه افسغا نسی شهنشا ه محمو د غزنوی له خوا رزم څخه . راوست نو هغه ابوريحا ن نه ؤ كوم چه بيا وروسته دد غه پا د شاه پسه عالمانه لارښوونه او رهنمائي كښي البيروني شو او د علامه ،سا كر ا و بحرالعلوم درجي ته و رسيد لكه چه ابو القاسم هم دمحمود غزنوي دعظمت تر تاثير لاندي دفر دوسي په ستر نامه دشهرت پر پو ډ يو باندي و خوت ا و د افغاني شهنشاه په تشويق او لارښوونه يې د شهنا سي په ليكلو ابدي نوم و كټلو كه نه نومخكښي له دى خو نه هغه فر دوسي ؤ او نه د هوسره شهرت او عظمت شبتن ا بو ريحان ا لبير و ني د غز نوي سلا طينو په د ر با ركښي عممي ابو ريحان ا لبير و ني د غز نوي سلا طينو په د ر با ركښي عممي خدمت و كړ په غزني كښي و فات او په غزني كښي دفن شو. د افغا نستا ن د پاكې خاو ري دسينې څخه خو د معنوى فيض او بركت ډير دا سي سيندو نه اوويالي بهيدلي او د ختيز و اولو يديز و سر حدو نو له لاري نو رو هيو اد و نو اوملكو نو ته رسيدلي دي ليكن د حيرانتياا و تعجب ځاي خو دا د ي چه د افغانستان دغه معنوى هستي او نو ابغ ځينو هيو ادو نو په پو ر ه جر ئتسره په ځان پو ر ي منسوب كړي د ي .

د لته ز سو نبر هیله ا و ا سید د ا د ي چه د ا ف خا نمی عظیمو معنوی هستیو د ژوندي ساتلو د پاره یو قوی کوشش و شی ا و نه یو ا زي داچه دالبیر و نی سز ار په غزنی کښی و دان کړي شی بلکه د ټولو افغا نی نو ابغو، شاعر انو، ادیبانو، عالمانو او پو هانو د ژوندی ساتلو په سقصد، د آثار و لیکلو ا و تبلیغ نه پر ته د هغو ي د شا نه سره سم یا د کا ری و د ا نی د هغو پر قبر و نوبا ندی جوړي کړی شي څود همیشه د پاره د هیو اد و الو او خار جی عقیدت سندانو زیا رت ځاي ا و سی او زمو نږ زلمیان د دغو زیار تو نوله علمی او سعنوی تاثیر څخه د خپلی لاری د رڼاکو لو د پاره مدد او کوسک و اخلی . (پاي)

د کتور جعفر شهیدی استاد دانشگاه تهران

د استان سوختن كتا بخانه خوارزم درا ثارالبيروني

بیر و نی قطع نظر از مقام شاسخ علمی و گذشته از دقت اندیشه و باریک بینی در بحث، استیاز دیگری دار د. استیازی خاص که شاید جز از تنسی چند (معدو د) از دانشمندان اسلام و اجد آن بو ده اند . این استیاز در آسیختن روش علمی با تجر به عملی است، در بحث از مسایل.

درطول هز ارسال و اندی کم، از عصر شیخ الرئیس ابو اعلی بن سینا ۱۰ تازمان فیلسوف ستأخر حاجملاها دی سبز و اری ،عموم دانشمندان اسلام بر ای شناخت حقائق عالم از قیاس بر هانی استفاده سیکر دند. سخصول قیاس بر هانی چنانکه سیدانیم تر تیب متقدمین است بر ای گرفتن نتیجه و حاصل آن استخر اج حکم کلی عقلی است که بر سصداق های خارجی منطبق شود (در گذشته ، حال و یا آینده)

این دانشمنداندر روش تحقیقخویش بآنچه ستقیما باخار ج سر بوط سیشد تجر به اعتماد نمیکر دند. سیگفتند تجر به آزمودن حقیقت خار جی است و بحکم «شیمالم ستشخصلم یوجد »در خارج آنچه هست جزئیات است و حکم جزئی

درطریق اثبات حکم بر ای جزئی دیگر قرار نمیگــــیرد. و بقــول سعـــروف «الجزئی لایکون کاسباً و لامکتسباً»

در این سلسله در ازو در این قلمر و و سیع بیر و نی و رازی و یک دو دانشمند دیگر رامیشناسیم که بر ای شناخت و اقعیات قیاس بر هانی را کا فی نمیدانستند بلکه آنر ابا تجر به و یااستقر اه همراه میکر دند. وگاه تجر به و استقر اه رابربر ها ن مقدم می شمر دند. همین فر ق اجتماع امتیاز آنانر ا بر دیگر آن و نبوغ خاص ایشان رامدلل میساز د.

چه روش استد لال منطقی کهنوعی درون نگری است، که در انطبا ق با مصداق های خارجی نتیجه عکس میدهد.

در باره شخصیت استثنائی ابو ریحان چیزی نمی گوئیم. بر ای نبوغ خارق العاده دا نشمند ی چه د لیل از این بهتر که در هز ارسال پیش بابکار بردن و سائل ساده و ابتدائی بحقیقتی رسد که اخلاف او از پی این سدت در از با استعمال د قیق ترین ابز ار علمی بدان رسیده اند.

آنچه در اینجا میخو اهم بگویم اینست که ابو ریحان این روش دقیق علمی رادر تمام سر احل مختلف آثار خود بکار برده است و حوزهٔ اعمال آن سسا ئل معقول است یا محسوس. اما آنجا که نو بت بمسمو عات سیر سد، قسمت تا ریخی آثار بیرونی که البته بخشی ناچیز از کار های او ست طریق دیگری را پیش گرفته است.

اصو لادر زمینه تاریخ نظیر چنین ترك اولی رادرآثا رجز بیرونی نیز سی بینیم. مثلاً ابن خلدون كه در مقدمهٔ تاریخ خود، رعایت اصولی چنان علمی را برای تاریخ نویسی لا زم میداند. هنگا میكه و اردمتن تا ریخ میشو د بشیوه پیشنیا نراپیش میگیرد. مسلم است كه اینان در چنان عصر راهی جزآنچه رفته اندنداشته اند.

اسروزپسازگذشت ده قرن و پساز آنکه صد هادانشمندا زملل مختلف بسا یکدیگر همکاری کر ده اندساسیدانیم آنچه را بیرونی دربارهٔ گذشته خوا رزم سینویسد که سیا وش و کیخسر و بدین سر زسین آمدند، جنبه اساطیری دارد، ولی در عصر وی جز ، سسلمات تاریخ بو ده است. این گونه داستانها یعنی آنچه در کتاب بیرونی با تاریخ سر بوط سیشو د با زبر دو دسته است. یکی حوادث که در عصر وی رخ داده است و او آنر ااز بازگوینده ای سعین نقل سیکند، چون دقت علمی بیرونی بر مامسلم است، بدرستی این و قایع میتوان اعتماد بیشتری داشت امادر بیرونی بر مامسلم است، بدرستی این و قایع میتوان اعتماد بیشتری داشت امادر باره بازگوئی حوادثی که قرنها پیش از زمان وی رخ داده است و ابوریحان برای این حوادث سدر کی جزرو ایات سلف نداشته است چنین و قایعی را فقط به صرف اینکه بیرونی بازگوینده و ثبت کننده آن حوادث است نمیتوان بسسا قطعیتی تلقی کرد که اظهار نظر در مسائل سعقول و یا محسوس را از این عالم بزرگشیپذیریم.

درصفحهٔ ۱۳۹ کتاب آثار الباقیه چاپ لایپز یک عبار اتی آمده که تر جمه آن چنین است:

قتیبةبن مسلمباهلی کسانی راکه خط خوار زسی نیک مینو شتندو اخبار آنان را میدانستندو علوم آنان رادر سسیگفتند هلاك کر دو آنان رابیکبار نا بو د ساخت و نیز در صفحه (۸۸) ضمن بحث از ساههائی که در تاریخ قدیم بکا رسسی رفت و اینکه سر دم خوار زم در تاریخ خود بمر دم سغداقتدا میکنند چنین آمده است:

چون قتیبةبن مسلمباهلی نویسندگانخو ارزم ر اکشت و کتابها و ناسه های آنانر اسو زاندسر دم خو ارزم امی ساندند و در آنچه بدان محتاج بو دند به حافظه اعتماد میکر دندچون روزگاری بر آسد آنچه در آن اختلاف داشتند فر اسو ششان شد و آنچه را بر آن متفق بو دندحفظ کر دندو الله اعلم.

تاآنجاکه سیدانیمسخن از کتابسوزی فاتحان عرب در دو جاآمده است یکجا

در بار هٔ کتا بخا نه اسکند ریه و د یگری د ربا ره کتابهای علمی خو ارزم. علمای اسلام و دانشمندان غرب داستـان کتابسو زی راچه در اسکندریه و چه در خوارزمبادیدهٔانکارویاتر دیدنگریستهاند.بی اساسبودن داستان کتابخا نـهٔ اسكندريه بخوبي روشن شده استو كوشش سحققان غربي وشرح ونتيجه تحقیقات آنان بدانجا رسید که مأخذ داستان کتاب سو زی مسلمانان در اسکندریه بر قر ن ششم هجری مقدم نیست ؟و جز نوشتهٔ عبدا للطیف یهودی بغد ادى (٥٥٥-٩٦٩ه .ق)دركتاب او الافادة والا عتبارچنين حكايتي در هیچ سندی نیامده است و قفطی و حاج خلیفه و دیگر ا ن از نـــو شته البغداد ی ستاثر اند. و سعلوم کر دند که این کتابخانه سا لها پیش از و رو د عمر و بن عاص به سر زمین مصرطعمه آتش شده است. اما کتاب سوزی و عالم کشی قتیبة بن مسلم در خو ارزم چنانکه می بینیم در آئار الباقیه آمده است. نو شته دانشمندی محقق چون ابو ریحان بیرونی خودبراساس منطقی است علمی که بیشتر با تجربه شخص توأم است پس آنچه ر ااین سرد در کتاب خود یآو رد به آسانی وسرسری از آن نمیتوان گذشت. آ یا ر ا ست که قتیبه کتاب های نجوسی خوا رزسیا ن را سوزا نده و علمای خو ا رزم را کشته است سندی راکه ابو ریحان بدان تکیه دا رد چیست ؟ این بندهدر بیست و چندسال پیش کهبر ای او لین بار این داستان ر ادر آثار البا قیة خواندم تابا مروزدرحدود توانـــا یی خود درباره مأخذ آنبه جستجو پر داختـم و بقدر اسکـان اسناد قدیم و آرای دانشمندا ن جدیدر ااز شرق و غرب بررسی کر دم . حاصل این کوشش آنست کهبر ای این داست ان نیز در کتب متقد مان سندی جز آ نـچه بیرونی نوشته است درد ست نیست . سحققان غرب چه آنانکه مستقیماً درباره بیرونی تحقیقاتی دارند و چه آنان كهدر باره خوارزم سطا لبي نوشتهاند اين قسمت ازنوشته بيروني را با تر دیدتلقی کر دهاند چون آناننیز بر ای آن هیچ گونه سندی یامؤدی نیافته اند. کتاب های فتوح یاتاریخ ، که تحریر و تالیف آن مقدم بر عصر بیرونی

است ، و باآنان که جزئیات بی ارزشی را استقصا کرد و است اشار تی ازکشته شدن عالمانخوارزم و سوختن کتابهای علمی این سرز سین بسه دست قتیبة بن سلم رادربرندارد .

همچنین به گفته سستشرق فقید بارتو لدهیچ سندی در دست نیست که نشان دهد در فتو حات اسلامی مخالفتی از طرف عالمان دینی در مقابل فا تحمان عرب به عمل آمده است نه در خوار زم و نه درجای دیگر. بنا برین احتمال آنکه حس انتقام جوئی قتیبة بن مسلم محرك او بر ارتكاب چنین كماری بوده است منفی است. طرز تربیت قتیبة نیز چنان نبو ده است که او را مسلمان متعصب بار آورد. وی در سال ۹ م هجری متولد شده و در سال ۹ و کشته شده است د و را ن زندگی او در شام و دستگاه معاویه گذشته است. او نه در شمار تا بعین است و نه تربیت تابعین را داشته نه حافظ قرآن است و نه راوی حدیث ، و قاعده (هیچگو نه تعصبی را نسبت به عموم مردم غیر مسلمان نداشته است) و بر عکس چنانکه نوشته اند مردی شعر دوست و شاعر بو ده است.

ازین گذشته فاتحان مسلمانان از آغاز تنها بدو چیز توجه داشتند: 1- نشر کلمه توحید اگرحقیقتاً مسلمان بوده اند.

۲- جمع آو ری سال و سکنت اگر بد ین قصد به غز وه سیر فتند و قتیبة ا زین
 دسته است.

در دوره فتو حات چون همه جا نیر وی نظامی سبب غلبه بود سجالی برای بحث و مناظره نمی ماند تا تصور کنند کتاب و کتابخانه در تربیت فکری سر دم برای مقابله و معارضه با دین تازه عامل مؤثر بشمار است. کتاب سوزی در سمالك اسلامی هنگامی آغاز میشود که در مدر سه ها از صلاح منطق بسر ضد دین استفاده میکر دند. یعنی از دو ره ای که مجادله های منطقی متداول گر دید و منا قشاتی فلسفی بین سر دم منتشر شد ، پس این پر سش پیش سی آید که ابو ریحان این حکایت را از کجا گر فته است زا خائو معتقد است وی داستان

آتش سوزی « تخت جمشید » را د رخاطر دا شته و سپس مطلب د ر ذ هن تخلیط شد ه و بد ین صورت در آمده است. بارتو لد نیز این نظریه را در حاشیه صفحهٔ اول کتاب تر کستان خود آور ده است اما چنین احتما لی در بارهٔ مردی مانند ابو ریحان بعید بلکه محال بنظر میر سد.

کسی که بر ای اطمینان از اثر زمر د در کوری چشم افعی بچنان آزمایشهای مکر رمییر دا زد (۱) چگو نه دو داستان جداگانه را که تاریخ و وقوع آن دو قر ن ،با هم فاصله دارد در هم می آمیزد و تقوای علمی بیر و نی نیز تا بدان در جت است که نمی توان گفت بخاطر تعصب محلی و کینه ای که از سپر مسلم در دل داشته داستانی را ساخته و بدو نسبت داده است . وی د رمقدمه کتاب آثار الباقیه دو ر بودند از تعصب کور کو رانه و پیر وی نکر دن از هو او هوس را از مختصا ت تحقیق در مسایل علمی می شمار د ، شك نیست که بیر و نی در نقل این داستان سندی دا شته است اما این سند د رشمار معظم اسناد و قطعی نیست. از نوع گفتاری است که بین عامه مر دم خو ار زم شیوع داشته است و وقطعی نیست. از نوع گفتاری است که بین عامه مر دم خو ار زم شیوع داشته است های دیگر در مو رد تاریخ پاد شاهان که ابو ریحان انر ا در کتاب خود های دیگر در مو رد تاریخ پاد شاهان که ابو ریحان انر ا در کتاب خود آور ده است .) بنظر میر سد که داستان کتاب سوزی در خو ارز م سالها پیش از تو لد ابو ریحان بین مر دم آ نجا شیوع داشته است و از نوعی حکایتهای از تو لد ابو ریحان بین مر دم آ نجا شیوع داشته است و از نوعی حکایتهای است که در بین بعضی اقوام و ملل هنو ز هم با قی است .

جعل این دا ستان شاید پیش ازیك قرن بر عصر ابو ر یحان سقدم نبا شد عصری كه استیلای خلفا بر سمالك فتح شده خاصه نواحی شرق ضعیف شده و استقلال های محلی پدید آمده است . ملت ها و سردم سر زمین های رها شده بفكر احیا و سفاخر گذشته و تهیه سندبرای گذشته خود می افتاد ند

⁽۱) – الجماهر طبع حيد رآباد ص ١٦٨

پسبرای از بین بر دن سدار ك علمی خوار زمچه كسی را درخور توجه از قتیبه سی توانیافت.
قتیبه را بیشتر تا ریخ نو یسا ن بصو رت هیو لا ی سرگ و و یسرا نسی در آورده اند در حالیكه تا این اندازه خونخوار و درنده خو نبوده است.
آنچه گذارش نو یسان سخالف و سوافق یعنی روایت بنی باهله و بنی تمیم بر آن اتفاق دارد اینست كهوی سر دی بی باك و تند خو و سخت دل ، بوده است.
ا ساكشتا رو و یر انی هاو غارت هائی كه بدو نسبت داده اند خالی ا زسبا لغه نیست و سنشاه آن اختلاف سلیقهٔ تمیمیان و باهلیان در توجیه كارهای اوست.
بنی باهله كه قتیبه از آن تیره است، از تیره هسای قیس غیلان اندو به پستی و بی مقداری سشهور تا آنجاكه نوشته اند :

عربی سردی رادر راهدیدو از او پرسیداز کجائی گفت از با هله سرد بسر او رحمت آورد.

با هلی گفت تر ابگو یم که باهلی اصیل نیستم و از حو الی آنان باشم سر ددست و پای او را بو سیدو چون از وی سبب پر سیدگفت برای آنکه خداو ند ی که تـــر ا در دنیای بدین مصیبت مبتلاکر ده است حتماً در آخرت بتو عوض سیدهد.

رقیب این تیره تمیمیان هستند که کشندهٔ قتیبه و کیم بن حسان تمیمی از ایس تیره است این دو قبیله در دو ران اسارت قتیبه بااو در خرا سان بو ده انسد. و هر دو تیره کوشیده اندتا کشتار و خر ابکاری او رابیش از آنچه بو ده است نشان دهند. با هلیان بخاطر آنکه از او قهر سانی بساز ندو تمیمیان از آنجهت که او را دژ خیمی بنمایندو کیم در آغاز سر دار قتیبه و بفر سان او بو د از این گذشته فتح خو ار زم آنچنانکه در بلاذری و طبری دیده سیشو دبصو رت سطا لحدای انجام یا فته و مستلزم چنان کشتار آتش سو زی نبو ده است.

اکنون که دربسیاری از مجامع علمی شخصیت علمی ابو ریحان سورد تجلیل قرارسی گیرد و محققان شرق و غرب در باره کوشش علمی و ارزش آثـــا روی به تحقیق پر داخته انداسیداست بدین نکته توجه بیشتری کنندو تاریکی را که هنوز هم در این حکایت باقیست بر طرف گرد اند.

پوهندوی غلام سر و رهما یون

البيرو في وخيثخانه هراست

درباره علامه ابوریحانبیرونیدرقرن اخیرتحقیقات زیادی انجام شده و این تحقیقات از طرف علمای بزرگ به سویه جهانی صورت گرفته است. بنابران برای بنده سجالی نمانده که بتو انه حق این سرد بزرگ راچنانکه شایسته مقام او ست ادا کنم، ولی برای اینکه در محفل بزرگداشت آن دانشی سردسری بسه احترام خم کرده باشم برگ سبزی به نام او به پیشگ ساه دانشمندان سشعلدار ابوریحان پیشکشسیکنم. امید است این چند سطر مختصر بتو اندرو زنه کوچکی برای یک مساحه جدید دانش و سیع علامه بیرونی بگشاید.

چنانکه معلوم است علامه بیر و نی در سوم ذی الحجه از سال ۳۹۳ پابه عرصه و جو دگذاشته و در دوم رجب از سال . سه در سن قریبا هفتا دو هفت سالگی در شهر غزنه از دنیا چشم پوشیده است . مقارن این روزگار در همان شهر غزنه دانشمند و سؤرخ شهیر ، ابو الفضل بیه قی زندگی سینمود . در د یوان رسالت محمود و مسعود به انشاء میپر داخت . از قلم او نیز کتا بی بر آمده که

بخشی از آن از تصاریف زمانه جان بـه سلاست برده و چون حواد ث دوره سلطان مسعود را احتواسی کند به تاریخ مسعودشهر تیافته است .

بیهقی دریکجا ازین کتاب (۱) چنین سیگوید « ....در کوشک باغ عدنانی فرسود (اشاره به سلطان مسعود است ،درایاسی که شهزاده و والی هرا ت بوده است) تاخانه یی بر آوردند ،خواب قیلوله راو آنراسز مله ها سا ختند و خیش ها آویخته ،چنانکه آب از حوض روان شدی و به طلسم بر بام خانه شدی و درسزمله ها بگشتی و خیشهاتر کردی ...»

سقصد از نوشته بیهةی به عبارت جدید آنست که سعوددر هرات در کوشک باغ عدنانی بر ای خو اب ساعات ظهر خانه یی ساخته بو د که اطراف آنرا از خارج به خیش پوشانیده بو دند .بعد به وسیله طلسمیابه عبارت اسرو ز باید گفت به معاونت ساشین و نیر وی آب توسط چرخ و دو لاب ها آب بر با م خانه بر ده می شد، و ازین دو لاب ها که لاینقطع روی خیش اطراف خانه ، د رگردش بو د ،آب سیریخت و خیش هار اسر طوب سی ساخت وبالنتیجه اطاق خو اب در گرمای تابستان سر دسی شد و مساعدسی گردید برای قیلوله شهز اده مسعود .از همین مقوله است نو اره یی که در باغ بز رگ بلخ بر ای سلطان موصوف بسته بودند (۲)

درباره سعنی کلمه خیش باید گفت، ابو القاسم محمود بن عمر زمخشری درباره سعنی کرده است ،به (۲۰ ه. ۵۳۸ ه.) ، درمقدسة الادب آنرا کتان ستبر سعنی کرده است ،به تلفظ خیش (به فتح اول) ،جمع آن خیوش (به ضم اول و دوم) یا اخیاش در المنجدنیز همین طور است: نسیج خشن سن الکتان ولی در خر اسان و در رو زگار ابو الفضل بیهقی و البیرونی تلفظ آن به شهادت یک بیت فرخی سیستانی ،که

⁽۱) به تصحیح و تحشیه دکتورفیا ض ،چاپ دوم ، مشهد ، ۱۳۵۰ه. ، صهره ، مشهد ، ۱۳۵۰ه. ، صهره ، مشهد ، ۱۳۵۰ه. ، صهره ا

خیش را با نیش قا فیه قر ارداد ه ، بیگمان به کسر اول بوده است و اینک آن بیت فرخی

ولی را دردهن نوشی عدو را برجگرنیشی عدو خیش است و توچون ساهتابان آفت خیشی

فرخی سمدوح خودرا سوجب شاد کاسی یاران و دوستان و چون نیش برجگر دشمنان و صف سینماید ، و بعد در سصراع آینده او رابه ساه تابا ن و خصم رابه خیش و به کتان تشبیه سیکند ، و سیخو اهد بگوید همانگو نه که ساه تابان آفت خیش و پار چه کتانی است و آنر اسندر س سیکندتو نیز ،ای سمدوح س باعثز و ال او هستی توضیحاباید به عرض برسانم که قدساعقیده داشتند هرگاه پار چه کتان در شب در سعرض نورسهتاب گذاشته شود یا در چنین شبی لباس کتانی در تن کسی باشد ، سو راخ سو راخ سیگر دد . این سعنی خیش در قر و ن پس از دورهٔ غزنوی اندکی تو سعه یافته است بطور یکه محمد حسین در برهان قاطع گوید :

خیش بر و زن پیش خیمه یی باشد که به جهة هوای گرم ا زکتا ن سازند و درون آنر ا برگبید بگستر انند و بر اطراف آن آب سی پاشند واین به سنزله خس خانه هندو ستان است . البته معلوم است که بر ها ن قاطع در قرن یاز ده هجری (۱۰۹۰ه.) و در هندو ستان تألیف گر دیده و خیش ، خیمه ناسیده شده ،از مقوله تسمیه جزء به اسم کل ، یعنی خیش را که جزئی از و جو دخیمه است بر کل اطلاق نموده اند .

اصل سوضوع این است که سیخواهیم بدانیم این تخنیک بالا برد ن آب بسر اثر سحاسبه و به قول قدما استخراج عالم بزرگ قسرن چها رم و پنجم ه ابو ریحان بیر و نی صورت گرفته است ، زیر ا درطی سندی که ارائه خواهم داشت ابو ریحان بیر و نی کسی خوانده شده که این فن بالا بر دن آب رابه و سیله چرخ و دو لاب و به نیر وی خود آب استخراج نموده ا ست .یعنی

کشف این دقیقه علمی و بیرون آوردن آن از حالت نا سعلوم به سعلوم بسمه تأثید یکی از علمای سعاصروی کار او بوده است .

در رو زگاری که ابو ریحان در خر اسان سصر وف استخر اج این فن بو د ه و هنو زبدان دست نیافته بو ده بر ای تبرید و سر د سا ختن از و سایل بسیار ابتدایی دیگر استفاده سی شد ،سثلاًبه طوریکه باز به و سیله بیهقی سذ کو ر خبر داریم برای مشهو رترین سلطان این دو ره یعنی محمود ،درشهر غزنه، در ایام تابستان خار خانه برسی آو ر دند اما شاید ذکر این سطلب برای احتواء برسوضوع لازسی باشد که مقا رن این ایام د رکشورچین نیز فعالیتها ی علمی مشابه آن در جریان بو ده و از تخنیک استفاده از نیر وی آب به قصدسر د ساختن تالار دربارسلاطین خود و احیاناً درسو ارد د یگر استفاد ه شایان سی شد. مثلاً یکی اشاره یی است که ابو دلف مسعر بن المهلهل خز رجی ،سیاح عرب (١) که درنيمهٔ قرن چهارم هجری از را ه ماوراء النهر به چين ر فت و از طریق هندو ستان برگشت در رسالة الاولی ستعرض سی شو د و پر وفیسو ر مینو رسکی د رتعلیقات رسالة الثانیهٔ ابوداف مذکور سینو یسد: تاکنون کسی د ربا رهٔ ا شاره ا بو دلف راجع به و جو د تخنیک آبرسانی علمی که وی در پایتخت چین دیده بو د تو جه ننمو ده . ابو دلف واقعاً آنجار فته بو ده و د رست است که سیگو ید چینیان به طلسم آبر ابالای دیو ار های شهر صعو دداده ، از آنجا درشصت شاخه به کو چههای به همانشماره تقسیم نمو ده بو دند ،زیر ا

⁽۱) راجع به احوال واسفاراو دیده شود: یتیمة الدهـراسا م ثعالبی ؛ الفهرست ابن ندیم ؛ و دیباچه روسی رسالة الثانیه ،چاپ مسکو، ۱۹۶۰، به عنایت بولسبلغاکوف و انس خالدوف ، دارالنشر للاداب الشر قیة .

شانتان كه پايتخت چين شمالي بوده است تائيد ميكند(١)

از موارد عدیده یی که دکتور نیدهام ذکر میکند فقط یک مورد را نقل سینایم:
در سال ۱۰ مرسیلادی اسپراطوری ازسلاله تانگ سینگ هوانگ بود وی تالارسردی
بنانموده بود . در یکی از روز های بارکه درین تالار تشکیل شده بود فو اره یی
جریان داشت . آب فواره برچرخهای پکه یی سیرسیدو هوای سردرابه سروگردن هاضرین
می رسانید ، نوشته اند که از این فواره گاهی غرش خفیفی شنیده می شدو بعد نورآفتاب
ناپدید می گردید، زیرا در چار طرف پرده یی از آب تشکیل میشد ولحظه یی بعد
تر این پرده فرومی افتاد (۲) عبدالحی گردیزی نیز درتائید چنین وسائل تخنیکی
چین نکاتی دارد که قابل یادآوری است :

۱ - اندر ولایت ختن آسیاها بسیارباشدوهمه آسیا ها را سنگ زیر بن بگردد
 و سنگ زیرین ساکن باشد که هیچ نجنبد .

۲ - وا ند رخا نهٔ آ سیا غربیل ها با شد ا زحر پر چینی، و چنان سا خته که آن
 غربیل را آب جنباند تا آر د فرو ر ود و سبو س بما ند .

۳- و ایشان را آلتی با شد که آ نرا «ناو آسیاب، گویند و غله ا ندر وی ا فکنند آنرا پاک کند خاشاک بر یک جا نب شود ، و غله پاکیزه بر دیگر جانب، و ناو آن آسیاب را هم آب گردا ند. (۳)

⁽۱) طبع قاهره ، ۱۹۵۵ هجری ، ص ۱۲۳

^{2—}Science and Civilization in ina, Joseph Needham

Vol. 4: Physics and Physical Te-chnology, Part II:

Mechanical Engineering, 1965, C-ambridge University Press,
P. P. 132—134.

⁽۳) نا و د ر لغت به معنی آ نچه گند م بـدا ن ا ز دو ل به گلوی آ سیا ر یــز د (بر هان قا طع) . سنائی گو ید(حد یقه . ۲۰)

بسرای د و سیر۔ رو غن گاو معدہ چو ن آ سیا گلوچو ن نسلو د رین بیت ناو به معنی گلوی آسیا است.

و آلتی دیگر باشد ایشان را که بدان کرنج و گال کویند و آن چون معلف گرد ساخته باشدو چو بی قوی اندرو نها ده و سنگی قوی بران چوب بسته و بن آن چوب راطلسم کرده که آب گرداند او را (۱) پرواضح است که چار سور دفوق که عبد الحی گردیزی درباره تخنیک چینی سی نویسدار تباط دارد به استفاده از نیروی آب و به اصطلاح خاص آن روزگار به طلسم که آنرا اسرو زجز ماشین نتوان خواند.

گر دیزی د انستی های خو دراجع به هندو ستان وچین ر ااز کجافراهم آورده بود؟ این سوالیست که جو اب آن ر ادر نو بت اول در کتاب خود اوجستجو باید کرد. از سو ار دی که وی در تهیه مطالب کتاب زین الاخبار خو درامدیون آثار سؤ ر خین و جغر ا فیو ن قدیمتر میداند اگر بگذریم باقی میماند چند نو بتی که وی صریحا استماع خو د ر ا از سجلس ابو ریحان بیان میکند و اینکه گر دیز ی ابو ریحان ر ابه لقب خو اجه یادمی کند خو اه سخو اه این فکر دست میدهد که شاید ا و شاگر د ابو ریحان بیر و نی بو ده است پس اگر بین نوشته های دری ابو ریحان و گردیزی در مقام مقایسه بر ائیم ا لبته به استثنا ی سو ار دیکه گر دیز ی ا ز و طابق النعل نقل میکند ، مشلا منقو لات او از ابو ریحان دربارهٔ اعیادو ر و ز های مذهبی و غیر ه به و ضوح مشاهده میکنیم که از لحاظ سبک ، هر دو خیلی بهم شبیه اند ، مانند شباهتی که ناشی از قصد شاگر د به پیر و ی از سبک استاد ش شبیه اند ، مانند شباهتی که ناشی از قصد شاگر د به پیر و ی از سبک استاد ش با شد .

درین صورت باز ابو ریحان به سانشیر از ه، او راق نقافتسایـربلادر ابا صفحات فر هنگئسر زمین خر اسان به معنی عام کلمه بهم میپو ندد .و این فکر را

⁽۱) زین الاخبار، چاپ بنیاد فر هنگ به تصحیح و تحشیهٔ پو هاند عبدالحی حبیبی ،ص ۲۷۱، ولی متنی که در فو قانقل شده از نقدو تصحیح علی رو اقی بر آمده است، در مجله سخن (۱۸/۳) و نیز دیده شو د مجله دانشکده ادبیات تهر ان

استوار ترمیساز دکه هر چه در آثار این نابغه رو زگار بیشتر خوض شود نکته های تازه تر د ستگیر میشود و هر چه بر عمر د نیا بیفز اید اهل رو زگار بر بزرگی و عظمت او و اقف ترمیگر دد. پس اگر سند متقنی دا شته با شم که استخر اجاین فن را در خر اسان به ابو ریحان برسا ند دلیل میشود که وی بدون اطلاع قبلی از ترقی آن در چین به کشف این فن نائل گر دیده بود.

خوب حالاباید دید استخر اج این فن بالابر دن آب تو سط طلسم به چه سند تعلق به ابو ریحان بیر و نی دار د.

پیش از روشنساختن موضوع به نحو دقیق، در نظر باید داشت که ابو ریحا ن
به شهادت نوشته هاو آثاری که از و با قیما نده و در پر تو تصویری که از یسن
عالم جید در بار غز نویان در آثار دانشمندان آسده ، وی در عصر خود در
چندین رشتهٔ علوم تبحر داشته و با لای دست او دستی نبوده است . اغلب
دانایان معاصر ش از و نقل قول و بلکه بر سخنانش استناد مینمایند ، مخصوصا
در باره این فنی که از آن حرف داریم و درعلم فزیک کسی را نمی شناسیم
که به پایهٔ او بر جستگی داشته بوده باشد. گذشته ازین تصویر عموسی ببینهم
معاصرین موضوع چه میگویند .

میدانیم که یکی از سهمترین آثار علاسه ابو ریحان آثار الباقیه است که در فاصله سالهای . . سه سهر به در جر جان نوشته شده . مقصدازین ذکر آن است که بدانیم ابو ریحان قبل از اتصال به در بار سلاطین آل ناصر هم شخصیت بزرگ علمی بود ه و همین اسر خود دلیل آنست که سلطان سحمود اور ابه غزنه آورد ، زیر اصیت علمی و آوازه دانش او در اقطار رفته بود و دانشمندان زمانه او راشناخته بودنسسد.

باری، در رو زگار ابو ریحا ن، سؤرخی به نام الحاکم ابو عبدا تقسحمد بن عبداته بن سحمد بن عبداته بن سحمد بن نعیم الطهمانی النیسابو ری مشهو ربه ا بن بییع سی زیسته است. اصل این شخص به ابر ا هیم بن طهمان بن حمدو یه بن شعیب هر وی بر میگر دد که

درسال ۱۹۸ه ه.ق ازجها ن رفته است (۱). ابر اهیم موصوف اصلاً از وطن خو د هر اتبه نیشا پورمنتقل شده بود .سال تو لد الحاکم ۲۳۱ ه و سال و فسا تش ۵.۳۸ ه و با ابور یحان بیرونی معاصر بوده است.

بدین صورت اگر نیشـــاپورو هراتوخوارزمراکه ازاراضی اصلی غزنویان بوده وسلطان آن به اسم آلتون تاش خوارزم شاه از فرمان یمین الدوله محمود غزنوی مقررشده بود.

از لحاظ سو قعیت جغر افی و ار تباط ثقافی و اقتصادی آنها در نظر گیریم به این نتیجه میرسیم که اگر ابن بیع سوصوف سخنی در باره ابوریحان داشته باشد ثقه است و باو رکر دنی این دانشمند کتابی نوشته بو ده به نام تاریخ نیشاپو ر در هشت یادو از ده جلد در زبا نعربی هم چندازین کتاب امر و زاثری سوجو د نیست ولی حاجی خلیفه (۲) سؤلف کشف الظنون که در قرن یاز ده هجری میز یسته آن را دیده بو ده و شرحی در باره آن آو رده است، گذشته از آن قاضی تاج الاسلام ابو سعید سحمد السمعانی (۲۰۵ – ۵۹ می) سرو زی به هنگیام نوشتن کتاب الانساب، و ابو الفرج عبد الرحمن بن جو زی بغدادی (۵۱ م ۵۹ می ۵۹ می در تألیف المنتظم فی التاریخ الملوك و الاسم، وابو عبد الله یعقوب الحموی، مشهو ر به یاقوت الروسی (۵۷ م ۵۷ م ۵۰ مین نگیا رش سعجم البلدان و

⁽۱) رك فضائل بلخ از و اعظبلخى تأليف . ۲۱ ه. وترجمه عبدالله بلخى به سال ۱۷۲ ه ق پوهاند حبيبى ، بنياد فرهنگ، س۸۵، ابن خردادبه (متوفى . ۳ مه) در هفت فرسخى سوصل جايى را به نام طهمان و بنى طهمان ضبطنمو ده است (المالك و الممالك ، و خو يه ، بريل، س ۳۹، ۳۱۳) كه شايد اقطاع طهمان موصوف بو ده است. أگر براى هر نسل سي سال فرض كنيما براهيم بن طهمان بايد پدر نعيم بو ده باشد .

⁽۲) سطفی بن عبدالله ، سهوربه حاجی خلیفه (۲۰۸ سیلادی ۱۹۷۰ سیلادی)، وزیر الیه دو لت عثمانی .

تاجالدین ابو نصر السبکی (۱۰۷۷–۱۷۰۱ه) به هنگام تألیف طبقات الشافعیه از ان خیلی اقتباس نمو د هاند. غیر ازین ها از اصل تساریخ نیشاپوریک ذیل و دو خلاصه نیز دردست است. ذیل آن تاسال ۱۸۵۸ هجری سیر سدبه نسسام السیاق لتأریخ نیشاپور از ابو الحسن عبد النافر الفارسی (ستوفی ۱۵۹۹ ه.) و خلاصه اول از ابر اهیم بن محمد الصریفینی است ستوفی به سال ۱۳۸۱ ه. و خلاصه دوم از اصل کتا با بن بیع تعلق دار دبه خلیفه نیشاپوری که در قرن هفتم بر حیات بوده است (۱) و آنر ا به زبان دری و گاه گاه عربی پرداخته است.

خلیفه نیشاپوری سیگوید: اول کسیکه کاریز و بهندسه آب از زیر زسین بر روی زمین جار ی کر دپادشاه منو چهر بود و اجرای قنو ات نیشاپور از و شد و نیز بعضی از اوضاع کاریز کندن، و آبها بر بلندی ها بردن به دو لاب مشل آن ابی الریحان حکیم خوا ر زمی استخراج کرده است (۲)

پسبه تصریح سخنان فوق که از قول یکی از معاصرین ابوریحان نقل شده علامه بیرونی غیرا ز آنساحات علوم که تااکنون سیدانستیم درفن بالا بر دن آب به تو سط طدسم نیز مهارت و استادی داشته و انجنیر این شاخهٔ علم نیز بو ده است.

⁽¹⁾ The Ghaznavids, C.E. Bosworth, Edinburgh University Press. 1963, p.p. 15-15.

⁽۲) تاریخ نیشا پور، چاپ بهمن کریمی ، تهران، ص ۱۳۸.

يُوها ندصديق الله رستين

د البيرو ني ژب پوههنه

البيرونى دعلم او پوهى دآسمان يو ځلاند لمردي . دده دعلم او پوه سى رڼاد ټول سنځنى ختيځ په غاړو څنډو دا سى خپره شوي ده چه هر څوك و رځنى يوشان فايده اخلى اوهر يو يې دخپل ځان بولى . هو ! علم او پوهه دټولى نړى دو کړ و يوشريک دولتدي نوځکه پکښى ټول دبر خى حقدار کڼل کيږي .خوسره ددي هم ديو پوهاند زيات نسبت هغه ځاي ته کيږي چر ته چه يى دعلم او پوهى لوى نوم اوشهرت کټلى وي نوپه دي حساب البيرونى دنوم و يستلو او نوم کټلو اصلى هيو اد افغانستان دي .

البيرونی په ترويت او نجوم کښیلوي نوم درلود اودخپلوختيولوي عالم او پو هاند ؤ دي څو ځله دسلطان محمود سره هندته تللی دي چـه هلــه یی دسانسکریت ژبه پوره یاده کړه او دهند دخلکو دعادتونو ، خویونو ، اوعقیدو په باب یی ډیر سعلوسات راغونډ کړل .

ده دهندوانو دتمدن او فکري و دي په باب داسي کتاب و ليکه چـه ده کاله و روسته هم دهند دتمدن او علم په برخه کښي يـو ډ يـر قيمتي او غو ره اثر کڼل کيږي . : البير وني ليکي چه د سنکريت ژبه ډ يره لو يه ده . که څه هم زساډيره خو ښيږي او پري پو هيږم خو سره د د ي يي په ټولـو نکاتو باندي پو هيدل کر ان دي .

البيرونی و ایی څه چه ماپه کتاب الهند کښی اټول کړي دي که څوك دهند و انوسره په مذهبی ،علمی او ادبی چارو کښی خبرې کول غو اړي ؛ نو دهغوي دپاره کفا يت کوي .

ژب پوهنه

ابوريحان د ژبويوستر پوهاندؤ وايئ چهدې په عربی ،سغدي ، سريانی ، عبر انی ،سانسکريت اويونا نی ژبو پوهيده او خوار زسی او فارسی خويې وطنی ژبی وې . سربيره پر دې دده په اثارو کښی ډير پښتولغات هم راغلی دي نوځکه و ر ته د پښتو پوهيدو نکی هم و يلاي شـــــو.

دکتاب الهند له کتنی څخه څر ګندیږی چه البیرونی د لغا تو په څیړنه او پلتنه کسی هم پوری لاسدرلو د چه په دغه و جه یسی دهغه و خت ښه ژب پوهاندهم بللای شو. شلادسو سنات د څیړنی په بر خه کسی وائی:

چه دا کلمه له (سوم) او (نات) څخه سر کبه ده. سوم سپو ډسی ته وایی او (نات) دخاو ند په سعنی دی ـ نو ټو له سعنی ئی د سپو ډ سی خاو ند کیږی . دغه شان د (چکر سوام) نو سی بت په باره کسی و ایی چه دغه بت سحمو د غز نوی له (تا نیثر) نه ر او ډیؤ . چکر د جنگ یوه گر ده تیره و سله ده او (سوام) دخا و ند په سعنی دی یعنی دو سلی خاو ند . په دې ډول د سولتان د کلمی په څیړ نه کسی لیکی: چه اول کشپ پور نو سیده بیا هنس پور بیابکپور او و روسته سولتان شد و . (سول) اصل ته و ایی او (تان) ځای ته یعنی اصل ځای (۱) د تاشکند د سعنی په باره کښی (سول) اصل ته و ایی او (تان) ځای ته یعنی اصل ځای (۱) د تاشکند د سعنی په باره کښی

⁽¹⁾ كتابما المهند ص

داخوندرو یزه په سخزن کی هم دغه کسمه په لاندی شعرکی د سؤل گمای په شکل راغلی ده

هر چه دعشق له جام جمه گی و نه کمک خر اب شول هستم دغه سور و رشخه و لاړ شو دی بی شکه سول گمای وی دلته دسول گمای سعنی داده چه اصل و رک کړی وی.

لیکی چه تاشکند دتیر و کلی ته وایی البیرونی په اثارالباقیه کښی (۲) دخوار زمی ژبی درې کلمی (ورن، غاو ، کیبب) راو ړي دي چه دریواړه په پشتو کی هم سستعملی دي. و رن په پشتو کی دو ري ، غاو دغو یسی او کیب د کب سره لفظی او معنوی سمون خوري.

دپروفیسر هادي حسن دو یناله سخۍ دبیر و نۍ په کتاب الهند کې دسانـس سکرت (۲۵۰۰)کلمۍ ر اغلی دي.

دغه شان جلال هما ئى و ايى چه پـه كتاب التنجيم كى دسا نسكرت سـل لغته ر اوړل شوي دي.

دالبیرونی پهآثاروکشی یو څه پشتو لغاتهم شته خو د پشتو نه نه خبرو کسانو و رباندې دسانسکرت کو سان کړی دي.

دکتاب التنجیم په سریزه کی چه دسانسکرت دلغاتو په نامه کوم فهرست راغلی دي په هغو کی د پشتو ژبی سستعمل لغات هم شته دي چه سونږئی په و روسته ډول ښو دل غواړو.

برخ: داکلمه دپشتو بر خه ده چه دېر خ په شکل او ښتې اولنېده شوي ده . دو ل ـ د دلو په معنۍ دي، په پشتو کې ډول ، ډو لۍ و رسره نږ دي کلمي دي .

اوج ـ بیرونی دا کلمه هندي بولی . س**گر** اصلاً پشتو ده ا و د ا و چت لوسړ نـــۍ ریښه ګڼل کیږی.

يعنى اوچ چه و روسته او چت شوي دي او او ج يى سعر ب شكل دي .

چا کر ۔ خدستگار ته و ایم. داکلمه هم اصلاً پشتو د هاو له چکر نــه اخیستل شوې ده، یعنی هغه څوك چه دبادار سره چکر و هی یا یی په خد ست کی گر ځـــی ر اگر ځی. لغوي سعنی یی چکر و هو نی ا و گر ځندوي چي .

با تنگان ـ دالفت په پشتو کی دباټینگن په شکلویل کیږی او د با نجا نو په سعنی دي.

⁽٢) آثار ااباقيه ص٣١٣

خبر دو رو به داکلمه په پشتوکی (خز دکه)استعمالیږی ، چه یوه تـــو ره خز نده ده او په عربی یــی خنفساه بولی،ختیځ پشتانه و ر ته کو نگت و ایـی .

خز نده ـ داکلمه په هم دغه بڼه په پشتوکی رواج ده او د خو محید و نکی او ژوی معنی و رکوی.

درزي ـ داکلمه په پشتو کی اوسهم دخياط اوکنډونی په سعنی رو اجده.

رده ـ دکتار او صف په معنی ده. په پشتو کی ددیو ال یوې پخسی تــهر ده و اییــمثلاً و ایی دادیو الڅلو ر ر دي دي .

كاريز ـ په پشتوكى يوه ژوندى كلمه ده.

کشف ـ دسنگ پشت په معنی دي چه په پشتو کی دکيشپ په بڼه يـوه ژوندی رو اجی کلمه ده.

هز گت ـ د مسجدپ معنی دي . دد ي کلمی لغوي معنی دعباد تهای کیږی مز ،نمنځ داحتر ام په معنی دي او گت یو مظر فی لاحقه ده . دا کلمه په ادبی پشتو کی دسز دك په بڼه سوجو د ده .

کند ۱ مه د کند ی په ه کند ی په ه په پښتو کی د کند ی په ه شکل سو جو ده ده چه د کلی او ښار یوې ناحیی ته ویل کیږی .

فارمیسی -خواده بیدانه انار ته و ایی ، دننگر ها ر په سیمو کښی د غه نوم او سهم شته دي .

دكتاب الهند يبتولغات

په کتاب الهند کښی چه کوم پښتو لغات ياو رسره نږ د ي هــم ريشه کلمی راغلی دي په و روسته ډول ښو دل کيږی .

من په سانسکریت کښی زړه ته و ایسی، مگر په پښتو کښی زړه اواراد ې دو اړو ته و یل کیږی و لی چه زړه دار ادي سرکز دي . د پشتو متل له (من) څخه جو ړ شوی دي یعنی زړه ته پریوتل .

بید، و ید، دعلم او پوهی په معنی دی د . پښتو (و ده) و رسره نز د یو الی لري ځکه چه علم او پوهه دانسانی و دی او تر قی لوي سبب دي ، له بلی خو اپ پښتو کښی پید، پو ئیدل هم د پوهنی او دیو شی په سطلب در سیدو معنی و رکوی .

دغه صفت لري .

دټاپوکلمه همو رسره پو رهنز ديوالی ښکاره کوی چه کټسټ د جزيری معنی ورکوي.

تو له دوزنيوه اندازه ده چه له دولسو ماشو څخه جو ړيږی داکلمه اوس هم ژوندی او رواج ده. مثلاً و ايی يوه تو له سره زر په تو له کښی دتول او تللو معنی هم ښکار ه پرته ده.

ماشه _ په کتاب الهند کښی (ماشات)دجمع په ډول راغلی دي دغه کلمه په پښتو کښی زیاته استعمالیږي ، چه سفر دیی ماشه او جمع یی ماشی دي. پــه محاو ره کښی و ایی یوه تو له دو لس ماشی ده .

تله بيخي پښتو كلمه د ه و لى چه دتولاو تلل سره كلك ارتباط لري .

هت ـ دڅلوړو يشتو ګوتو اندازي ته (هت) وايی .ددې کلمی اصلی بڼـه په پښتو کښی (اته)ده چه دشرعی ګز په معنی را ځی .

کر وه ـ د کروه اندازه څلو ر ز ره کزه بولی . داکلمه اوس هم په پښتو کښی ژوندۍ ده.

کتاره ـ يو ډول چاړه ده چه دهند خلکهيې له سلانه تـړي . داکلمه د پښتو يوه ژوندۍ کلمه ده چه کټا رۍ او کتيره هم و ر ته ويــل کيږي يعنې د کټيلو او پر يکولو اله .

آدت ـ دنمرپه معنی دي .چه د(ادیته) په شکلهم راغلی دي داکلمه دپښتو له (ادې) سره معنوي او لفظی نز دیو الی لري و لی چه نمر دستو رو د دپاره دسو ر او ادې حیثیت لري .

پښتوکښي هم داونګګ په بڼه رواجي کلمه ده .

کوت داکلمه په کتاب الهند کښید کلاپه معنی ډیره استعمال شوی ده په پښتو کښی کوټ یوه سشهوره رواجی کلمه ده چه د پوخ او کلک ځای په معنی استعمالیږی د ولم سازنده اوسرود کرته وایی چه په پښتو یی ډم بولی . ډم دنغاری او ډول آواز ته هموایی .

شول- البیرونی لیکی چه دمهادیو دصنم په لاس کښی یوه وسله وه چه (شول) نومیده اودستنی په شان وه اودری پری یی لرلی. دا کلمه اوس هم په پښتو کښی سوجوده ده اودشل ، شلګی په ډول استعمالیږی.

تان البیرونی لیکی چه (تان) محای تهوایی ، د (تان) کلمه په پښتو کښی در تون) په شکل موجوده ده اویوه ظرفی لاحقه ده، داسعدسوری په شعر کښی د محای په سعنی راغلی دی لکه چهوایی .

پهجنت کښي دېوه تون زسونږ وا کمنه.

پا تا لـ دتاترین اولاندې محمکی په سعنی ده . د تال کلمه په پښتو کښی د (تل، تلی) په بڼه سو جو ده ده چه دځمکی دبیخ سعنی و رکو ی .

هيرو - دځمکې يو جگ غر دي او سيرو يې ځکه بولې چه دقد رت خا و ند دې داکلمه هم پښتو رنګ لرېولې چه سپر ،سير و دمشر او بادار په سعنې راځې دغه شان دنمر په سعنې هم دي،له دي غره نه غالباً د تر چسير او کشمير جګې څو کې سطلب دي.

سول۔ددارلر کی ته و ایی چه په پښتو یی سولی بو لی وا یی فلا نی یی په سولی و خیژاوه یعنی په داریی کړ .

د پښتو سلا یی هم له دغی ریښی سره اړه لری چه در نجو ا چو لو یو و ړوکی لرگی دي.

د نگاردسهادیو دآله "ناسل بو "اړ چه په پښتو کښیدلنگول او لنگیدل کلمی و رسره ار تباط لري.

پلاس۔ يو هو نه ده ،په پښتو کښى د پلوسى په شکل سو جوده ده چه پــه اديرو او مقبرو کښى ډيري وي.

گهری در دیو ساعت شپیتمه بر خه دا کلمه په پښتوکښی دگړی په شکل و یل کیږي چه دساعت په سعنی هم راځی او دشیبی په سعنی هم ، مثلاً یوه کړی تیره شوه.

ياهره کړې چه تير يږي زړه سي ر پيږي.

شو نی - البیرونی د زیتون په باره کښی و ایی چه دپښتنو په غرونو کښی پیداکیږي او (شونی) بلل کیږی داکلمه د «ښوونه» سشهوره و نهده چه هر پښتون یی پیږنی.

کوری البیرونی په الصیدله کښی لیکی چه د پیا ز یو ډو ل ته کـوك و ایی دا نوم اوس هم سستعمل دي او پښتانه غرنی پیا ز دکوك په نا سه یادوي.

په غز نوی امپر اطور ی کښی دا فغا نستان د عینو عما یو نومو نه

په کتاب الهندکښی دمحینو ځایو نوسو نه هم په خپل اصلی ډو لر اغلی دي، چه اوس هم هماغه شان و یل کیږي.

غو ر و ند ـچه او س غو ر بند و يل كيږي.

پروان ـدپروان په شکل ليګل شوي دي.

ساو ـ دلغمان يو هد ره ده .

دروته درو نتی کلاته وایی

بيتور - داباسيند په غاړه يـــوه کلاده .

په اخر کښی زه په ډیر افسوس و ایم چه سره د ډیــر انتظاره او و عــد و د بیر و نی الصید له نوسی کتاب زسا کو توله را نه غی او په دغه و جه زساد دغی مقالی و روستی بر خه نیمکړې پاتی شوه. هیله ده چه د پاخه او در انــه نظرخاو ندان به زسادغه عذر و د. ی او سابه و بښی. و العذرعند کرام الناس سقبول.

پروفیسر احمد حسن دانی استاد پوهنتون اسلام آباد

البيروني وتبهرلابهور

در فصل بیست و ه شتم (XVIII) کتاب الهند (۱) (که شامل یا دد اشتها نیست را جع به کشور ایشا ن د ریا ها ی آنها ، بحر ها ی ایشا ن ره ما نسی مسافرت در باره فو اصل بین قلمر و های شاهی متعدد و بین سر حدات کشور شان) البیر و نی مطالبی در باره شهر ها و جاهای مهم نوشته و هم فو ا صل بین آنها را تعیین سیکند . وی این فصل را با (سدیا دیسه) (ساحه و سطسی قلمر و ها ئی که قسمت علیاء و ادی گنگار اتشکیل سیدهد) ، شر و عسیکند . این ساحه مقر یکی از مهمترین قلمر و های شا هی هند تحت اسر اطوری «گورجا را پر اتا هارا پوده است (۲) فلهذا بر ای بیر و نی یک ا سر طبیعی بود که کا ر خو درا از همین جاآغاز کرده و هم راجع به پسا ی تخت این قلمر و که قنوج (کنایا کو بجا) (۳) فام داشت سطالبی تقدیم نماید .وی ا زین شهر بحیث قنوج (کنایا کو بجا) (۳) فام داشت سطالبی تقدیم نماید .وی ا زین شهر بحیث و سایر شهر ها کشانیده و نشان میدهد که چطو راین شهر ها و سر آکز بوسیله را ههای تجارتی و کاروانی با هم سر تبط ساخته شده اند .

از آنجاییکه تصمیم برآن بوده است که کتاب اواساساً بروطن پرستی اوروشنی افگند فلهذا نخست از همه ارتباط وبهم پیوستگی قنوج را با ارتباط به کشور خودش (غزنه) به قائم نموده و هم راجع به را هائیکه بسوی سند استداد یافته سخن گفته است و بالاخره راجع به را هیکه از کنار دریا ی کابل بسوی هند تمدید سیافت سطالبی را ارائه نموده است .

بعداً فواصل واقعى بين قنوج و ساير شهر ها را نوشته است اين فـواصل غـالبأ از رهمنمای سسافرت کاروانهای تجارتی اخذ شده و فواصل سذکسور به فرسخ (۵) درج گردیده است و با ارتباط باین سوضوع کدام شرحی کتبی داده نشده اسا بعداً در فصل بیست و نهم با ارتباط به «تعریف جهان قابل سکنی مطابق به عقیده هندوها » از «وایا پورانا» و «سمهیای» و «راهمیهیر» استخراج نموده و یك سلسله نا سهای كشور هـا و سحلات را در نــه منطـقه جدا گانه به ما سعرفی سیکند . در فصل بیست و هشتم تفصیل این سوضوع محض طمی داستان را های تجارتی ابراز گردید لهذا راجع به بعضی از شهر هاي سربوط تفصيل اندك ارائه شده است . اينكه سناوع كار وانهاى تجارتی در فکر او جایگاه عالی داشت از تبصره هائی سعلوم سیشود کـه وی در باره « راجا وارنی » (۲) (راجور ی اسروزه در کشمیر) ارائسه نسموده است. راجاوارنی «آخرین جائی است» که تاجران مادرآن به تجارت سیپرداختند و پیشتر از آن هرگز عبور نکرده بودند » فا صله ها و جهاتی را کسه وي ياد داشت نموده سحل سناسب تمام شهر ها و جا ها را با ارتسباط به (قنوج) تعین سیکند . اینکه تا چه حد البیرونی به جانب شرق مسافرت نموده است شاید به مشکل سیتوان راجع به آن نظری قایم کرد ولی وقتی او دربارهٔ « حصار راجاگیری » و « حصار لاهور » سخن به سیان ساورد چنین تبصره سی نماید که «این دوسعل ازستحکمترین سعلاتی است که تاکنون دیدهام (۷) ازین برمی آید که حداقل وی باید تا این سحلات سسافرت نموده باشد قلعه جنگی لاردر «صوابی تحصیل» ناحیهٔ سردان (۸) که درقدیم به نام سلاتو ر (۹) یادشد واقع است . درین محل بقول هیوان تسانگ (۱۰) جهانگرد چینی درین محل پانینی گراسرنو پس سانسکریت سکونت داشت:

البیرونی خودهم اینجارااز سعلات «لوهاوار» تشخیص نموده و علاوه سیکند کهازآن سعل برف بالای کوههای «کولار جاها» در یک سعل دیگر در جائی تعیین شده که بیرونی مسافران راا زآنجانخست ازقنو ج به غرب رهنمائی سیکردوسپس بطرف شمال غرب سی برد وی همچنان سوقعیت سرکز لو ها وار را که «منداهو کور» بام داشت در حصه شرقی دریا ی (اراوا) (۱۱) تعیین سی نماید به نظر بیرونی «لاهور» یک شهر تقو یه شده ای بود جدااز حوزه «لوهاوار» شهر نخستین درقسمت غربی کو ه (کولارجاکا) موقعیت داشت شهر دوسی درحالیکه (منداهو کور) سرکزآن بود در کنار دریای (اراوا) فعلاً (راوی) واقع بود ازنگاه نویسندگان متقدم اسلام این (لوهاوار) که بداشکال مختلف نوشته شده است یک ساحه وسیعتری را احتواسی نمود در حدود العالم این ساحه به نام محلی ضبط گردیده که دارای نواحی متعدد سیبا شد (۱۲) درتاریخ بیهقی (لوهاوار) هم طرازعراق وخوارزم ذکر شده و همدرین کتا ب درتاریخ بیهقی (لوهاوار) هم طرازعراق وخوارزم ذکر شده و همدرین کتا ب از حصار (سد کالور) (س۱) هم ذکری بمیان آمده است یا قوت درکتاب سعجم البلدان از بلد (شهر) (لوهاوار) ستذ کرشده و سرکزآنرا (منداکور) (س۱) سعرفی سیدارد.

همچنان رشیدالدین درکتاب خودبنام جامع التواریخ ازالبیرونی نقل کرده واز (مندهوکور) تقسیم سرکز (لوهاوار) (۱۵) سخن میگوید.

ازسراجع مذکور معلوم میشود که (منداهو کور) (مندکا کور) ویا (مندهو کور)
یک شهرمرکزی بود که حصاری هم داشت این شهردر شرق دریای (راوی)
درحوزه (ویاولایت) «لوهاوار» سوقعیت داشت.

چوذكه تمام نويسندگان قديم اسلام درين سورد بصورت صريح وقطعي ستقق اند

بنا آمعقول خواهد بود اگر فرض کرده شود که « لو هاو ار » اسا سا یک شهر نبود بلکه یک حوزه و یا د:طقه بود اگر این فرض درست با شد پس نوشتن نام این حوزه بایست چنین با شد . لوح (Lauh.) و یا « اروا » او ارویا او ارنا

و او ارنا سحیط وساحول سعنی دارد . سعنی قسمت اول کلمه چه خو اهد بو د؟ عنعنه هند این قسمت کلمه رابا نام لاوای (Lava) یکی از پسران «راساچندرا» قهرسان فوق العاده داستا ن حماسی «راسایانا» سرتبط سیداند . ولی داستان « راسا» در « ایودهیا » (Ayodhya) در ایالت قد یم « کو سالا» در قسمت و سطای و ادی گنگا نمایش داده شده است و همچنا ن تمام شهکا ری های او هنگام سکنی پذیری اش در جنوب هندو اقع گر دید ه است. باین حساب به سشکل سیتو ان بین «راسا» و حوز هٔ «لو هاو ار» کدام ارتباطی پیداکر د .از جانب دیگر این حوزه آنقدر بادر یسای «راوی » از نز دیک سر تبط است که شاید بمشکلی سیتو آن و جو دیکی را بدون دیگر آن ذ کـــر نمو د .البير و نبي اين دريا را «اراوا» خو انده است و يقينا ا ين كلمه ازنام قد یم «ارا و اتی» ا خذشد ه و ار او اتی در ویداهاهم ذکریا فته است مناطق ساحلی هردوجناح در یاقانو نآبایست «ار او اتی او ار » (Irawati Awar) خوانده شو د یعنی «ار او اتی او ار» (Irawatyawar) ساده آن « اراو او ار » (Irawawar.) خواهد بود . با اتکا ، بــه عین قاعده و تحلیل گذشته سیتو ان گفت که حرف علت آغا ز کلمه د رحرف بسی صداو یاصاست بعدی آن یک جاشده و از آن یک شکل ساد ه تر کلمه تقسیم « راواوار» (Ravawar) نشئت سیکند .بقرارگراسرپانینی حروف « را» (Ra) و «لا» (La) قابل تعویض سیباشند . بنابریسن اسرار کلمه « راو او ار» سيتو ان كلمه «لاو او ار» (Lavawar) يالو و او ار ویا هم «لوهاوار» (Lauhawar) (Lauawar)

راسا خت. هرگاه چنین تفسیر و تحلیل قابل پذیرش باشد پس «لو هاو ار» در بدو اسر نام یک شهر نبو ده است . بلکه لفظاً و و اقعاً سعنی آن حو زه ساحلی در یای «راوی» (Ravi) بو د. اسا بعداً نویسندگان اسلام این نام را بالای یک شهر گذاشتند و از همین و قت بو د که شرحی راجع باین کلمه ضرورت افتاد چه در حروف سوجو ده کلمه لاهور Lahore) بخو بی سیتو ان باین تحلیل ستوسل شد که کلمه سذ کو رسر کب است از لاح +او رویا پو ر باین تحلیل ستوسل شد که کلمه سذ کو رسر کب است از لاح +او رویا پو ر تاجائیکه به سعنی جزء اول کلمه ار تباط سیگیر د بعضا بقسم ««لاح» (Lah) تاجائیکه به سعنی جزء اول کلمه ار تباط سیگیر د بعضا بقسم ««لاح» (Lah) لوهری (Loh) بمعنی آهن باشد و یابعضا ازین کلمه به یک قبیله به نام بدل و یا تقلبی به نام «لاوا» (Lava) هم برای آن پیدا شده است باو جو د لو کنار راوی» (City on Ravi) ترجمه شود د

باساس همین توضیحات بایست دید که چرا نویسندگان ستقدم اسلام به شهر سرگزی اینساحه نام دیگری دادندر اجع به نام «سنداهو کور» (Mandahukur) دو نوع تفسیر بعمل آمده است داکتر سحمد باقر (۱۱) تشخیص این کلمه رابا ا ر تباط به کلمه سحمو د پو ر (Mohmud Pur) سطا لعه سیکند این اسر توسط اد و ار د توساس (۱۷) (Edward Thomas) پیشنهاد شده بو د و لی داکتر باقر آنر ا باین د لیل تر دید نمو ده که نمی شو د پیشنهاد شده بو د و لی داکتر باقر آنر ا باین د لیل تر دید نمو ده که نمی شو د یک کلمه تحریف شده کلمه دیگری باشد . سخاو در یادداشتهای خو د دریسن سور د به تحلیل الیوت (۱۸) (Elliot)

وی هنگاسیکه راجع به قبیله سد (Med) شرحی سینویسد از « سند هو کو ر (Mandhu Kur) نیز سخن بمیان سیآو ر دو آنر ا به شکل سدو کو ر ویاسد هو کور (Medhu Kur.) ضبط سینماید و ازین کلمه چان تعبیر سیکند که گویا یکی از سحلات مستحکم ایشان باشد و لی باوجود آنکه شایع بوده است «که سدها » (Meds.) باسر زسین سند ار تباطی دارند مگرهرگزآنان بااین قسمت پنجا ب کدام ار تباطی نداشته اند .اما در هر حال کلمه «مندهو کور» (Mandhu Kur) نام کدام قبیاسه مفقو دالاثری را که سالها قبل در پنجاب سر کزی سکونت د اشتند در خو د نهفته دارد .

هرگاه این سو ضوع در ست باشد پسشکل کلمه بایست مثل سندهو (Mandhu) و یاسندا+ کور (Manda + Kur) و یا شکل در ست تر از آن پور (Pur) بو دهباشد و سعنی آن شهر سندا (Manda) ویامند هوباشد، اابیر و نی در فصل بیست و نهم کتاب خو داز دو اثر سانسکریت اقتباس بعمل آورده که در آن در جمله نام سر دمشمال کلمه (سدهرا) (۱۹) (Madhra) و د ر جمله نام کشو ر های شمالی کلمه سد هرا کا (۲۰) (Madraka) آسده است بسه عباره دیگر در انجا کشو ری به نام (مدر اکا)و جو د داشت که به نام سسکو نین آن یعنی سدهر ا (Madhra) و یاسدر ا (Madra) بایس نامسمی شده بو داز همین سر دم در یک کتیبه (۲۱) (دهار سا پالا) (Dharmapala) هـم تذكار بعمل آمده است. وهار ما پالااز. ٧٧ تا. ، ٨ بعدا زسيلاد ردود كالحكمراني داشت. بقر ار این کتیبه این سر دم باعده دیگری بدر بار آسده (چاك رایود ها) (Chakrayudha) رابر مسندقنوج شا ندند در کتیبه ستون الهآباد (۲۲) سر بوطبه سمو در اگو پتا (Samudra Gupta) نام این قبیله بـ ه شکــل «سادرا» (Madra) آمدهاست.این قبیله بر ای (سمو در اگو پتا)در قر ن چهارم بعداز سیلادجزیه سیپر داخت. از شاهی قبیلوی (سادرا) (Madra)و یــا (سادراکا) (Madraka) در آرتا شاعتر ای (artha-Sastra) کو تیلیا (۲۳) (Kautilya) هم اشاره رفته است. و همچنان ازین قبیله در و یداها

ذکرشده و در حماسه سرای های ه د (سم) نیز از آنها ذکری بمیان آمده است. در پورانا (۲۵) (Puranas) دوشاخه ازین قبیله آمده است یکی از آنها بسه ام یوتراسادرا (Uttra Madra) دیگرش به نام د الشیناسادر ا (Uttra Madra) سیباشد. تمام تاریخ نویسان سعاصر سحل بو دباش قبیله (سادر ا) را در پنجاب سر کزی سیدانند. در سادر ایک قبیله سعر و ف و باستانی و جود داشت کـــه درین قسمت زندگی سیکر دوشهرت و نام خود را برای تقریباد و هزار سال حفظنموده بود.

سؤرخان پیشنهاد کرده اند که سرکز این قبیله درسیال کوت بودولی ظاهر آسیال کوت خیلی دوربه جانب شمال و اقع سیباشد که شاید سیال کوت راشاخه (یو ترای) قبیله سادر ااشغال کرده باشد. اسابر ای دریا فت سحل سکونت و اقعی این قبیله حوزه سرکزی بین دریای راوی و چناب رابایست سد نظر گرفت. و شهر سرکزی به نام (سنداهو کور) هم در همین جابوده است. باید گفت که جز و لول نام سذکور تحریفی است از کلمه اصلی (سادرا) (Madra) و از کلمه اخیر نام صحیح شهر بقسم (سادرا پور) (Madra Pur) یعنی (شهر سردسان سادرا) بدست می آید.

البته برای البیر و نی سمکن بو د با کمی احتیاطباس بوط ساختن شو اهد تاریخی با کلمه (منداهو کور) بدست داریم بلکه در راه تحقق دادن سو قعیت سر ام (سادرا) در سحل اصلی آنان در پنجاب سر کزی هم گاسی بر داشته ایم. درین جا باین نتیجه سیر سیم که نام قدیمی ترشهر لاهور (سادر اپور) (Madra Pur) بو ده است. و از همین سبب است که نام لاهور دریکی از ریکار دهای قدیم هم قابل تعقیب نمیباشد و فقط تحت نام (سادر اپور) تاریخ این شهر را سیتوان تعقیب کر دکه به دو ره های (پورانا) (Puranas) و (ویدها) سیرسد که در آن و قت قبیله (سادر ا) سیاست خویش را شدر و ع نمو دند و لی بعداً آنها تشخص سیاسی خو در اباخته و بانفوس پنجاب در آمیختند. ((ختم))

ياداشتها

> سـ آر.سیـتر اپتی،تاریخ قنوج ، بنارس،۱۹۳۷ سـسخاو، جلداولص،۱۹۸

۵-ا یضاجلد دوم ص۱۹۳ (درین صفحه مغشوشیتهایی را در باره اندازه صحیح فرسخ یادداشت کرده ،ولی در اخیر باین نتیجه رسیده است که یک فرسخ مساوی است به چهار سیل عربی و ۷۷۱ میلانگلیسی. مسخاو، ج . ص۸۰۰

٧- ايضآ-ص٨٠٠

۸- اس. کیاو فاطمی « نخستین تهاجم مسلمانان بر سر حد جنو ب غربی نیم قاره هندو پاکستان »سجله انجمن آسیایی پاکستان،سال هشتم ، شماره اول ، هاره و چاک ستان سال هشتم ، شماره اول ، ۱۹۹۳ می ۱۹۹۳ می ۱۹۹۳ میل اول نقوش، لاهور ، ۱۹۹۳ میل اول نقوش، لاهور ، ۱۹۹۳ میل ۲۰۰۳ میل اول نقوش، لاهور ، ۱۹۳۳ میل ۲۰۰۳ میل

۹- رجوع شو دبه کننگهم ، جغر افیای قدیم هند بو اسطه اس.ان.شاستری کلکته ، ۱۹۲۰ ص ۲۱

۰۱۰ Chinese Accounts of India ، توسطهاس ، بیل ،طبع سجدد در کلکته ،۹۵۸ سال دوم ص۱۳ ۱-۳۳.

١١ ـ سخاو جلد اول ـ ص ٢٠٦

١٢-وى. سينو رسكى، حدو دالعا لم ، لندن، ١٩٣٧ صهم.

١٠٥٠ ساريخ بيهقى، كلكته ، ١٨٦٢ ص١٥٠٠

س، العجم البلدان ، جلد چهارم ص، ۱۷۰ و ۲۰ ۲

۵۱-الیوت و ډاوسن، تاریخ هند (طوریکه از طرف تاریخ نویسانخود شان نوشته شده) لندن ، ۱۸۹۷ ، جلداول ص ۹۲۰.

١٨-١٥٦ ام. باقر گذشته و حال لا هو ر ص١٥-١٥

۱۷ ا ای توساس، .The Chronicles of the Pathan Kings of Delhi اص

١٨- اليوتو داوسن، ايضا، جلداول ص ٥٣٠

٩ . . سخاو ، جلداول، ص . . ٣

٠٠ - ايضآص ٢٠٠

۱۰۸-۱۰۷۰ و مسود به آر.سی ساجومدارتاریخ بنگال، جلداول، داکه، ۱۳۳۰ و ۱۰۸-۱۰۸۰ و ۱۰۸-۱۰۸۰ و ۱۰۸-۱۰۸۰ و ۱۰۸-۱۰۸۰ و ۱۰۸-۱۰۸۰ و ۱۰۸۰۰ و ۱۰۸۰ و ۱۰۸ و ۱۰۸۰ و ۱۰۸ و ۱۰۸۰ و ۱۰۸ و ۱۰۸۰ و ۱۰۸ و ۱۰

۲۷۳۰ مجلداول ص۱۲۱ و ۱۲۰ مجلداول ص۱۲۱ و ۱۲۰ و ۲۷۳۰ مجلداول ص۱۲۱ و ۲۷۳۰ د ۲۰۰۱ میلاد و آر .سی.ساجو سدار

ייועשיור 'The Vakataka Gupta Age

استا دغلام جيلاني جلالي

شرح حال البيرو تي

گفتگو در شرح زندگانی ابوریحان محمد البیرونی از توضیح هما ن نقشی ممتازی جدانیست که آن شخصیت بزرگ و حکیم فرزاانه درانکشاف علوم وفرهنگ اسلامی داشته است زیرا به همان ترتیبی که فرهنگ اسلامی سر هون اقد اما ت مد نیت پرورانهٔ ارباب قدرت و حمایت کنندگان و مشوقین علوم و هنرمیباشد نتیجه تحقیقات و تتبعات دانشمند انیست که برثروت علمی وفرهنگی کشور های اسلامی افزودند و مترقی ترین دانش ها رابه زبان مو دسر دم بر ایشان عرضه کر دند. سلمانان تنها از راه فتو حات و گستر شقلم و اسلامی به تمتع بر دن از اسکانات مادی که بوسیله شمشیر بدست آو ر دند قناعت نکر دند بلکه از استیاز ا تدانش و فرهنگ گستر دهٔ خود نیز سودفر او انی بر دند و گنجینه های دانش خو در اغنی تر ساختند آنان یک بخش مهم علوم فلسفی در یاضی هیئت طبو ادبیات ملل متمدن را نیز بز بان های مهم علوم فلسفی در یاضی دیئت طبو ادبیات ملل متمدن را نیز بز بان های

خود ترجمه کردند و علوم سندرجهٔ کتب یو نانی دهندی در صابی و پا رسی رابز بان عربی برگرداندو به این صورت جاسعترین و سودسند ترین دانش ها رااز سراکز عمدهٔ سدنی گلچین نموده از سجموع علوم و صنا تعی کسه فر هنگ اسلامی راغنی ترگردانیده دانش بزرگی را پی ریزی کردند.

آنها در ین راه باهمان سرعتی قدم به جلو برداشتند کسه شمشیر ها ی سارزین اسلامی افقهای و سیعطرف سقابل ایشا نر ابه شرق و غرب در نور دید. دانشمندان اسلامی به نیروی افکار عالی ا و ندیشه های ژرف و حوصلهٔ خستگی ناپذیر و خاسه های دانش گستر خود قهر سانان سو ثراین عرصهٔ فر اخ سیاشند که در پژوهش های خودبیشتر به حمایت و تهیهٔ اسکانا ت صاحبان قدرت چون خلفا اسر او فر ساندهان علم پرور و هنر گستر استناد سیکرد ند در حقیقت همین شیوه بود که به تعداد سؤلفین و آثار علمی و فرهنگی رو ز برو ز افز ایش بعمل آمد و این وضع د ر همه کشورهای اسلاسی عموسیت پیدا کرد چنانکه بتاسی آن جریان پیشر فت عاوم دربلا داسلامی از یکطرف و سیعتر و جاسع تر گردید و بجا نب دیگر تنوع پذیر فت و سورد تصنیف و سیعی قرار گرفت چنانکه تعداد آنرا در حدود پنجصد شعبه نوشتند.

در نتیجه این جریان سو دسندشمار ا سولفان سسلمانان به هز ا ر ها سجلسه
ا نجا سید و کتابخانه های بز رگی د رشهرهای سهم بلاداسلاسی تاسیس گر دید
و این نهضت از اندس تاساور اءالنهر جریان داشت.

قهر مانان این جهاد بزرگ در جهان کم نیستند و لی در سیان آنهاسیتو ان نوا بغی ر اجستجو کرد که با ابتکارات و تازهآو ریها و بابر داشتن قدم های بزرگتر در ر اه غنی ساختن سعارف اسلاسی سانند ستارگان در خشا ن بر سائرین استیاز دا دند و در تاریخ تمدن اسلام و ثقا فت اسلاسی صاحب شهرت و افتخارات جاویدان سیباشند که اینک ابو ریحان البیرونی یکی از همان سر دان بزرگ علمی است که خد سات ثقا فتی او چنانکه حق او ست هنو ز هم د ر د نیای ا مر و زشنا خته نشد، است.

مختصرى ازز ندكى ابوريحان البيروني

سر دی که بروزگار خیز د ـخیز د ! پس از هز ار خیز د

میگویند نوا بغ بجهان منسوبند و طن د ارند مگر چون به نیر وی قر ایسح سمتاز و اندیشه های ثاقب خو دشان معماهای آفرینش راز و د تر حل میکنند و تیوری های اختر اعات خو در ادر دسترس عموم میگذار ند بنا بران شهرت همگانی و جهانی دار ند همهٔ سر دمان از نتایج فکر و اندیشهٔ آنان سو دسسی اندو زندوبرخو ردار میشوند.

در ذیل این سطو راز عبقریت و خارق العادگی شخصیتی سخن میز نیسم که هموطن گرامی ساو از افغانستان است و بر ایماو سائر جهانیان دانش خود رابارث گذاشت محمد ابو ریحان البیر و نی که در نیمهٔ دو مقرن چهارم و نیمهٔ اول قرن پنجم زیسته استنظر به آثار و باقیات الصالحا تش شخصیت فوق العاده ایست که نبوغ و عبقس یت او نز د دانشمندان اسر یستمسلم . البیر و نی از روی استحقاق در ردیف فار ابی و ابن سینا بشمار سیآید که واقعااین سه ستاره در خشان گر چهبشیوهٔ سر نوشت آدمی اکنون افول کر ده و از آسمان فکر و اندیشه رفته اندولی افق تابناکی که بد نبال خودگذاشته اند تاهنو زفر زندان خاور زمین را بسوی حقیقت سطلوب رهنما ئی میکند ایشان رفتند و امانت دانسش رابرای مابمیر اث گسسندا شتنسد . ایشان رفتند و دانش و بخصوص نام نامی آنان و آثار بسیار سو دسند ایشان در جهان خر د و دانش و بخصوص این مر رو بو م برای همیشه جاویدان خواهد ماند .

هر قدر زمانه پیش میر و د قدر و قیمت آثار مخلدآن بز رگان بیشتر دامنسه پیدامیکند از جمله این سه ستاره مشر ق زمین ابو ریحان محمدالبیر و نی کهدر این سضمون مشار الیه قر ار گرفته شخصیت بس سمتاز علمی دار د که دها و نبوغ او سبب شد که در سهندسی ریاضی و علوم طبیعی و تنجیم بنام تمد ن شرق و وطن خود آثار مخلداز خود بیادگار بگذار د ابو ریحان باینو سیله ثابت کر د که از جملهٔ دانشمندان واعجو به دانش رو زگار خود بو ده است. او نه تنهار یاضی دان و هیئت پر داز بز رگی است بلکه در تمام علوم مثبته عصر و ار دشده و آثار پر بهائی نوشته و بجامعهٔ و قت تقدیم نموده است.

ا بوریحا ن د ر هجده مسئله د شوا ر علمی که با شیخ الرئیس ابوعلی ابن سینا د ر ساحه سنا ظره عرضه کر د برا ر سطوسخت تاخت و نظریه حکیم یونا ن با ستان ر ا در ازلی شناختن کا ئنات بو ثایق علوم طبیعه سطابق عقیدهٔ اسلامی جرح و تعدیل نمو د. بیرونی دانشمندی است که باثر اعتدال سزاج چشم و گوشو سغز و جوارح او از عنفوان جوانی تاحدو د تقریبا هشتادسالگی کار کر د کتاب نوشت و بقول ابوا لحسن فقیهه و لواجی هنگامیکه بر بستر سرگ افتاده بو د نیز به حل فرایض مصروف بود. «وطن اصلی ابوریحان»

ابوریحان به خوارزمی مشهوراست و درخو ارزم نیز بخصوص بسه
قصبهٔ (بیرون) منسوب سیباشد که اکثر آنرا (حومهٔ) خوارزمخواندهاند
آنچه فخر الدین رازی در تفسیر کبیر خود و یرااز هرات با پطروس بستانی
صاحب دایرة المعارف و دیگر ان اورابه شهری درسند نسبت داده انسد
اشتباه است درحقیقت شهر یکه درسند یابیرون خوارزم التباس پید ا

کر د (نیرون) به نون است نه بیرون بایای مو جو د ه آنجا ر ا نیرو ن کوت و حید ر آباد سند خو ا نندنه (بیرون) در د ایرة المعارف بستانی ا لبیرو نی به استناد ر وای ناسعلوسی بیرونی نیز نگاشته آ مده استحال آ نکه (بیروت) لبنان در عهد زندگی البیرونی بهمین نام در تاریخ سر اغ نمیشود که در نوشته دا نشمندی چون بستا نی گفتن آن شگفت آو ر ست . چنین بنظر میرسد که نام حکیم محمد بن احمد و ا بو ریحان کنیه او ست .

«تاریخ تولدو در گذشت بیرونی »

در تاریخ تولد و در گذشت ابو ریحان مورخان به اختلاف سخن گفته اند
سگر آنچه محقق و صحیح تر بنظر سیر سد قول د ایر ق لمعا رف اسلامی است و
مطابق آن تصریح دا نشمند ایرانی جلال همائی سیباشد آخر الذکر در مقد سه
کتاب التفهیم البیر و نی حتی رو زوساعت سیلاد و در گذشت حکیم راتصریح
کر ده و چنین نوشته است .

«ابو ریحان محمدالبیر و نی بن احمد بامداد پنجشنبه سوم ذیحجه سال ۱۹۳۳ هجری مطابق ۱۹۷۹-میلادی در (بر و ن) یعنی (حومهٔ) خوار زم ا ز افت غیب طلوع کرد و در بعد از غر و ب شب جمعه دو م رجب سال (۳۰۰ هق) مطابق ۲۰۰۸ میلادی در غز نه رو در نقاب خاك کشیده است پس بنظر نو یسنده این سطور همین تاریخ های اخیر جلال همائی و دایر ة المعارف اسلا می در مورد میلاد و در گذشت ابو ریحان البیر و نی صحیح تر است این سا لها را در سورد میلاد و و فات بیر و نی دیگر مدارك معتبر هم تائید کر ده است.

(البير و ني در خوار زم)

«صباو تو ایام نخستین دور هٔ حیات البیر و نی»

مأخذیکه زیر مطالعه است از سالهای صباوت و از نخستین دو رهٔجوانی تحصیلات و استادان البیرونی بصورت مفصل و سرتبی معلومات نمید هد. انشایکلوپیدیا ها و دائر ة المعارف ها نیز در اینباره خاموشند. بااین و صف

عصر یکه البیرونی در آنزندگی سیکر د بدون شبهه دوره نهضت رنسانس علوم و فنون اسلامی و عصر سنوری بوده است زیرا با عروج سا سا نیان و غزنویان و آل و شمیگر و سامونیان خو ارزم در خر اسان دا نشمندان ستبحری در هررشته علوم و ادبیات و صنا یع نفیسه سوجو د بو د ند کـه به همت وپشت کار ایشان علم و هنر در سرتاسر شهر های بزرگ خراسان بـد و رهٔ کمال ترقی رسیده بو د حتی بعضی از علمای ستحر بدو رو پیش خو ار زم و در خود خوارزم و دربار سامونیان زندگی سیکر دند بنابظن غالب و نـز د یک بیقین سیتو ان نتیجه گرفت که در آن عهد بر ای تعلیم و تربیت آبو ریحان هــر گونه اسکانات سیسر بود او سیتو انست بانبو غیا که داشته از دانشمندان عصر خو داستفادهٔنهائی در علوم بکندچنانکه دربارهٔ تحصیلات ابوریحان البیرونی سیتوان گفت درخوارز م وحول وحوش آن تحصي الاتخودرابپايان رسانيده و بمدارج عالية دانش کاسیات گر دیده است و چنانکه د رین بارهبانسا با ه کلو پید یا ا ف اسلام نگاشته آمده است ابو ریحانعلوم ریا ضی نجو م طب و تاریخ را در کشو ر خو د فر اگر فت باابن سینا ار تباط پیداکر د وباوی بمکا تبه پرداخت بیرونی در نتیجهٔ همین تحصلاًیت خویش او لین اثر بزرگ خود «آثــار الباقیه» خــودر ا بنوشت و در سالهای پختگی عمر خو د به هند رفت که تازه بسبب فتو حات قشون سحمو د غز نوی راه آن بروی مسلمانان بازشده بود.

البیر و نی ذخیر هٔ کا فی از دانشیو نانی در و طنخو د فر اگر فته بو د که درهند بتدریس علوم یو نانی پر داخت و باینوسیله بادانشمند آن هنو د آشناشد نتیجهٔ این سفر کتاب (ساللهند) است همچنین از سنابع هندی آشکار سیگر دد کسه البیر و نی قبل از مسافر تش بهند که در قرن یاز ده سیلادی و اقع شد کتاب هائی رادر کشور خویش راجع به هند از روی ترجم عربی ستون سانسکریت وسایر آثار سربوط مطالعه کر ده بو د وقتی با قشون سفری محمود بهند آ سد در انجا به کمک د ا نشمندان هندی سیتوان سانسکریت راسرورنموده استعدادی

ا ز خود نشان داد که حتی د شوا ریهای رسم الخطو رسو ز صرفي و نحوى زباني مانند سانسكر يت كه برا ى ا و طبعاً بیگانه بو دمانع پیشرفت و سطالعه او نشده بکار خود ادامه داد و اندیای وی اطلاعات بیشبهای از علوم تاریخ و دیگر حصص دانش مندی بخصوص نجوم و ریاضیات در بردارد .و تاجائیکه معلوم است ابو ریحان ایام جو ا نی خود را بد ریار ساسون خو ار وسشاه که سرجع علمای اعلام بو د سپری نموده و قسمت مهم تحصیلات و دانستنیخو در ا نیز در خوارزم و اطراف آن به پایان رسانید . او چندی به جر جا ن نز د شمس ا لمعالی قابؤس بن وشمیگر ماند و آثار الباقيه راكه سهمترين اثر اوست بنام آن حكمر ان دانشمند تا ليف كر د از این توضیح بر سی آید که ابو ریحان البیر و نی در اثنایی این ســــ ال ها که بان قبلا نیز اشاره نمودیم نزد شمس المعا لی قدا بدوس بن وشمکیر در چرجان بو ده و بدربار این حکمران قدر و منزلتی بسزا د ا شـته و پیش آمدهای نیکی دیده تاوی یکی از آثار مهم خودرا بنام آنزمامدار فاضل به پایان رسانیده است. مدت تو تف حکیم د ر جر جان بقید سال و ماه معلوم نمی شود اساز سنواتیکه به انجام دادنآثار الباقیه مصروف بؤد د ر حدود بها۸ سال میتو ان حدس ز د از مابعد و ساقبل این مسافرت چیزی معلوم نمیشو د . در اینجا باصرف نظر از گفتهٔ سیوطی که حکیم رااز غریبه سر دمخو ارزم

دراینجا باصرف نظر از گفتهٔ سیوطی که حکیم رااز غریبه سردمخوارزم میخواند. همینقدرمعلوم است که البیرونی دورهٔ جوانیخو درادوخوارزم و رفت آمد به در بار خوارزمشاه و بلند بردن سویهٔ دانش نمسویش در خوارزم بسر برده است و در اثنای همان سالها دانستنی های خود رائیز در همانجا بهایان رسانیدهاست آشنائی او بحیث یک د انشمند سبر ز بنه ا بن سینا تنها در دربار خوارزم شاه اتفاق نیا فتا ده بلکه ریشهٔ عمیقی دا شته است. گفتیم ابوریحان ظا هر آاوایل عمر خودرادرکشف حمایت مامونیا ق که به خواد ومشاهیه معرو فندگفار انیده استخانواده مامونیان را بتدانیاج گذارخوارومشاه

سامانی بوده و بعداز انقراض دوات آلسامان و استقرار غزنویان بینسالهای سم ۳۸ - . ۲ مهکلی سستقل گشتندولی درسال (۷۰ م) سلطان محمودغزنوی بلادخوار زم را فتح کرد و آنرا بملکت فسیح الارجای خود سنظم ساخت . ابوریحا ن هنگام اقامت پدر بار ابوالعباس ساسون بن ماسون خوار زمشاه شورش اها لی خوار زم و قتل خوار زمشاه و لشکر کشی سلطان محمود بخوار زم را به خواد نم حاضر وناظربود او آن حوادث را در کتابی نوشت ه است که از آن جود دو فصل که آنرا ابوالفضل بیهتی خبط کرده دیگر حصص آن از سیان رفته بیت تر یبا بادیگر دا نشت دان بزرگ عهد غزنویا ن محشور گردید و پایت خت زیبا بادیگر دا نشت دان بزرگ عهد غزنویا ن محشور گردید و درین زمان عمر ابوریحان به (۵م) سال بالغ بود مورخین مسلما ن با ختلا ف غبارات گویندالبیرونی درغزنه از عنایات ساطان وصحبت های علما برخوردار بوده است.

البيرونى درغزنه

سفر خان معاصر و سستشرقین البیر و نی را سر بوطبال ناصردانسته اندزیر ا محمود غزنوی او رابه درو ازهٔ هند آو رد و بوی سوقع داد که از فتو حات سلطان استفاده نموده هند راسیاحت نماید و در اثنای همین مسافرت هابود که ابو ریحان رابان سانسکریت رایاد گرفت و بوسیله زبان مذکو رازعلوم و هنر هندی ها معلومات مهمی بدست آو رده آنر ابر علوم اسلامی و یونانیکه از پیش یاد داشت علاوه نمو ده دانشمند جامعی بار آمده است .

گر دید یاخاطر جمعی تمام بر ای تعلیم وتعلم علوم جدیده عصر و زمان کسب اطلاعات تازه آماده گر دید او باعلما و فضلای بز رگے عهد سجمو د که از اطراف و اکناف اسپر اتو ری غزنو یان د رسر کز علم و هبر زمان (پایتبخیت سحمود) باهم گرد آسده بودند درتماس آسده به تعاطی افکاردر تما م شقو ق دانش اسلاسی و سعضلات دانش یو نان بخصوص در نظر یاب رواقیان وفیلمو فان اخلا في از قبيل سقر اط _ افلا طون _ گزينو فان و ارسطو پر دا ختند و درخل غموض و رسو زحکمت یو نان و دانشمندان اسلاسی مانند الکندی مارایی و ابن سینا باهم ساظره های علمی کر دند . چون کتابخانه های شهر نمز نه دردسترس او و دانشه دان حاضر بو د از آن در سسائل سهم استفاده نهائی کر د . رفتند و برسعلوسات خود در هرعلم و هنر افز و دند ابو ریحان در کتابخانه بز ر گ غز نه چنا ن کتا بهای سهمو با ارزش در یا فت نمو د که پیشتر از ان حتی نام آنهار ا نشنیده بو د این کتابخانهٔ بز رگ و سهم و ا قعأ به سعسی سحمو د و مسعو د و سحمد پسر ان او تاسیس یافته و در آن به زبان های سختلف عـر بـی دری، هندی، یو نانی، عبری و دیگر السنهٔ زندهٔ همانو قت آثارگونا گون سوجو دبودبگفته اسين اخندرازي وسو لاناشنبلي نعماني كتاب ارتنگ ماني نيزد رفهرست آن داخل بود .

چون ابوریحان از دانشمندان بزرگ و سحقی زما ن بو دسلطا ن سحمو د و پسر انش سحمد و سسعو د با وی عنایت و سرحمت زیاد دا شتند و همیشه او را از انعام و اکر ام خویش بهر سند سیگر دانیدند. ابوریحان دریکی از قصا شد عربی خویش ازین عنایات آنان یاد کرده و اظهار امتنان گرده است را جع با نچه در بی التفاتی سلطا ن درسور د البیرونی بعضی سستشرقین سخن سیگو یند و از صاحب چهار مقاله ستاثر شده اند بدیم الزمان همدانی دانشمند معاصر و قت در انباره تحقیقات عالمانه نموده است و بنابرین حکایت چهار مقاله سالغه آمیز است و سع الاسف دیگر ان از آن افسا نها ساخته اند اینکه سلطا ن محمود ابوریحان را در سفر های هند با خود سیبرد و آن حکیم عالیجناب زا

سوقع آنسیداد که درباری عادات و آدامبو اخلاق وعلوم هنو د تحقیقات مفصلی نسو ده و آنرا به صورت کتابی با هم جمع وقد و بن بکند خو د بخو د همچو اتبها ملت را رد میکند ,

≮شخصیت بیرونی »

گویتدبز رکی قدر و جلالت خطیر وی نزد ملوك بدانهایه بود كه قابوس شمكیر خواست تاتمامیت لمو ر مسلكت رابوی محول كند و فرمنا ن او در هر كار مطاع باشد و وی سر بازود همچنان بر و ایت بیهتی بیر و نی مدت در ازی بدر بار ماسون خوار زمشاه منسلك بود و او ر ا نزد خو ار زمشاه منزلتسی بدانهایه بود كه روزی او راطلب كرد او قدری دیر تر جنبید خسو ار زمشاه را در حال سو اری اسپ در یافت و لی بادیدن ابو ریحا ن خو است از اسپ باحتر ام حكیم بزیر آید ابو ریحان بشاه سوگند هاداد كه پیاده نشود خو ار زمشاه در جواب ابو ریحان این بیت عربی را بخواند .

العلم ومن اشراف الولايات يا تيم كل الوراه و لا يا تسى ابوريحان رامحاضرهو معاشرت بكمال يوداما باعفاف.

سر دی بو دگندم گون بطین و دار ای محلسن انبوه .

شهر زوری گویدهنگا میکه البیرونی قانون مسعودی راتصنیف کرده و آنرا بنام مسعود عنوان نمود سلطان مسعود محضجایزه و انعام مقرر نمود تا بر فیلی یکبار نقره خالص بار کرده نزد (بیرونی) بردند چون پا یه خود را از آن بلند تر میشود لایسرم آنرا قبول نکرد و گفت هما نا این بار مارا از کار بازدارد خردمندان آندانند که نقره میرود و علم میماند و من بفتوای خرد هرگز معارف باقی رایز خارف مادی نفروشم ابوریحا ن همیشه از کشفیات تازه باحوصله عالمانه استقبال مینمود آوایدنکه ابوسعید سجزی اسطرلاب کروی جدید خودر ااختراع کرد و آنرا برگرد ش وضعی زمین پی ریسزی نمود

ا بوریحان ا ز فکر و اختر اع سجزی تمجید و تحسین نمودحال آنکه وی در آن وقت بگر دشو ضعی زمین بسیار هم معتقد نبو د او در باره علوم مثبته بآزادی کامل ابر از عقیده میکر د و زمانی وی از روی تقویم روسی ما شینی بغرض تعین اوقات اختر اع کر د خواست آنر ا در مسجدی نصب کند تا او قات نماز رابمر دم نشان بدهد مگر امام مسجد آنر ا نپذیرفت و گفت این ماشین ا ز روی تقویم اسلامی ساخته نشده مابآن ضر و رت نداریم رویهمر فته ابو ریحان یک دانشمند مسلمان و بر مقلسات دینی ایمان راسخ داشت و در میتودو طرق تحقیق مسایل روش استقر ائی را پیوسته تعقیب میکر د و ی در القا نون اصول اساسی را توضیح نمو ده قضایایی را که در کتاب مذکور ذکر شده همه را بوسیله همین روش استقر ائی خو د به اثبات رسا نیده است وی مشاهدات و بوسیله همین روش استقر ائی خو د به اثبات رسا نیده است وی مشاهدات و تجارب و تحقیقات شخصی خو د راجدا جدا نشان داده است .

ابور یحان باوصف اینکه از محققین باستانی و نظر یات سر هٔ ایشان استقبال سینماید و لی همینکه بر وی آ شکار سیشود که بعضا به عمق یک نظریه نه رسیده اند بدون تر دد بانتقاد می پر داز د.

ا لبيرونی بخوا ست سلطان محمود با قشون ا و از غزنه به هند رفته و د را نجا نخست د ر سند با هند يها و دا نشمند ا ن آن نيم قاره تما س مستقيم گرفت. با آنها داخل مفاهمه گرديد و باهم آشنا شدند ا و بسو سيله مفاهمه دانستنی های يونانی و اسلامی خويش را که با خود بر د ه بود آنسرا به هنود آ موخت و آنها ازدانستنی هاي هندي خويش بسوي ياد دادند. از آن جمله زبان سا نسکرت را بمر حله نخستين از دانشمندان هندي فراگرفت پس از ان بوسيله همين زبان و کمک هنديها باتاريخ جغرافيا نجوم رياضيات و ديگر علوم هندي آشنائی کاسل بهم رسانيدگرچه دو لاقوز نويسندهٔ تاريخ هند باين عقيده است که تاريخ هند از زبان فتح اسلام شروع ميشود قبل از ان تا ريخيکه بتو ان لفظ تاريخ را به آن اطلاق نمود بنظر نمير سداما از ادبيات مقدس تا ريخيکه بتو ان لفظ تاريخ را به آن اطلاق نمود بنظر نمير سداما از ادبيات مقدس

و مذهبی هندو ها که برخی حصص آن از دو هزار سال قبل المیلاد حک یت میکند میتوان یک داستان بس سر بوطی راجع بمراحل ترقیات انسا نی فرا هم نمو د که به ذریعهٔ آن مراتب تمدن و ترقیات حیرت انگیز آنها را کشف سیتوا ن کر د اما از اینکه البیر و نی در اثر سهم (ماللهند) خودا ز تا ریخ هند مکر ر یادمیکند سمکن است روایت دو لاقو زراسبالغه آسیز تلقی کرده و یا اینست که ابو ریحان ادبیات سقدس هندی رابه سبب باهم سر بوطبو دن آثار آن (که دو لاقو زهم از نظم و نستی مکمل آنستایش کرده است) بر رسی کرده از آنها مطالب تمدن تاریخ هند رااست باط و اقتباس کرده است.

رویهمرفته ابوریحان درعلوم سختلفهٔ عصر خودشاحاطهٔ که سلی داشت و بگفتهٔ جارجسارتون وی یکی از بزرگترین دانشمندان بوده کسسه بعصرسا نز دیکتر است و علا وه نموده است او یکنفر سیاح فیلسو فریاضی دان سنجم جغر افیا شناس و عالم گرانمایه و فردی از بزرگترین دانشمندان و عالما نی بوده که تاکنون بد نیا آمده اند. دساغ انتقادی او دارندهٔ حوصلهٔ فراو انی بوده .

عاشق حقیقت بود او سالک چان جرئتی شناخته سیشود کسه در قرون و سطی بخو دنظیر نداشت البیرونی در علوم سئبته احاطهٔ عجیبی داشت چنا نکه قانون سعودی وی که در علم نجوم تألیف شده اسروز هسبم از سهمترین تصانیف عالم بشمارسیاید.

ساللهندالبیر و نی تاریخ هنو دو علوم آنهاست او علاوه بر آ نچه د رفهرست خو دنام بر ده تقریبابیست کتابسانسکریت راتر جمه و خلاصه نمو ده است یکی از فضلای سبر زهندی که الان در تدوین تا ریخ سعا صر هند عضویت دار د چنین نوشته است: زبان سادری البیر و نی خوار زسی یکی از لهجه ها ی دری بو ده او تقریباسیز ده سال از سال ۱۰۱۷ تا ۳۰۰ سیلادی در مهندوستان اقاست گزیدن اقاست خویش خو د را تماسا سصر و ف سطا لعه و تتبع در آثار علمی هندی و هنری آن ساخته سیکوشید که از هرگو نه سد ارك و ساخذیکه

بر ای وی سیسر سیشد استفادهٔ نهائی کند گر چه همان آثار سفقو د شده و به جزء آنچه در آثار حکیم حفظ شده دیگر در هند و جو د ندار د ولی مقد از سبسوطسی از سندر جات همان کتب از آثار البیرونی بدست سیآید.

چون ما به اقتباسات و مشاهدات او اعتماد کاسل داریم لـذا سطا لعات و نظریات انتقادی ابوریحان درنز د مادر اثنای تد وین تاریخ سعا صـر علوم هندی ارزش فر او انی دار د .

بناغلی دکتور متر اشاستری استاد تاریخ و ثقا فت هندباستان دریک مقالهٔ نوشته است : ابوریحان محمد البیرونی در زسرهٔ سیا حین خارجی که راجع به هند معلوما تی برای اخلاف گذاشته اند شخصیت بویژهٔ دارد زیرا برخی از همان توریست هابمقصد سیاسی و تبلیغ مذهبی به هند آمده بو دند چون جزء تعدادی از آنهابه کلتوروزندگی باشندگان هند آشنائی نداشتند هرچه در هند میدیدند و سرام غائی آنرا نمیدانستند مینو شتند بنابر آن آنها در بارهٔ هند باستان افسانه هائی از خود با فته اند . که امروزفهمیده نمیشود مفهوم واقعی آن چیست .

برخلاف آنان ابو ریحان کوشش نمو ده که بمطالعات و مشاهدات هند ی خویش مانند یک هندی نظر انداخته و و اقعیت هار ادر یافته است. ابو ریحان اکثر متون سعر و ف سانسکریت را که در سوضوعات گوناگون نگارش یا فته بود از طریس ترجمهٔ عربی در دسترس داشت و حتماً باید قبل از اقد ام سفر هند آنهمه را مطالعه کر ده باشد او هنگامیکه به هند آمدنخست زبان سا نسکریت را طور مکمل یادگر فت سپستمام نیر و و قابلیت خصو در اسطا لعهٔ متون اصلی زبان سانسکرت معطوف نمو د باین سنظور او به همه سیاحین خارجی کسه از هند دیدن کر ده اندبر تری شایانی دارد.

شاستري تصريح کر دهاست که در آغــاز البير و نـــی در اثناي سطا لعات و تحقيقاتعالمانهٔ خو ددر هندېموانع ستعد دي نيز سو اجه گر د يد سگر آن شخصيت سمتاز بدون اینکه از هدف خود سنحرفشودبا سرسختی تمام بمطالعات و تحقیقات خویش ادامه داداو از طریق سباحثهٔ علمی با هنود داخل گفتگو شده و باآنا ن درسوضو عاتدینی علمی و ادبی باساس تمدن و رو اج خصود آنها مناظره ها نمو ده است و درین گونه سسایل هم سیخو است بر سعلو مات خو دبیفز اید.

البير و ني به جهت رسيدن به هدف اصلي بو سايل ستعددي تو سل نمو د تا بالاخر تو انست ستوني چند از سانسکريت رابعر بي برگر داند.

البير و نيحتى الامكان از اظهار سطلب بز بانخو داجتنا ب سيكر د و به خو د هنو د سوقع سيداد تااز طريق ستون كلاسيك كه به پيمانه و سيع بر ان استناد شده بز بان خو د در بار هٔ خو د حرف بز نندباين طرز العمل اسكان اينكه بخلاف حقيقت متهم شو د از سيان بر خو استه است و همين روش تازه و جد يد است كه باآثار البير و ني در ساختمان سجدد تاريخ و ثقافت و بخصوص تاريخ هند باستان اهميت فوق العاده و بسزاقا يل سيشوند.

ساحة انديكاي البيرونى فوق العاده جامع ووسيع است وي سوضوعات خيلى از هم دورو سختلف رادربرگسر فته است سثلاً دينى فلسفى صسر فى نحوي عروضى او زان ومقياسات هيئت احكام نجوم تصوير جغرا فيا تا ريخ و غيره و بنابر ان در حقيقت از آثار البيرونى يك دايرة المعارف بزرگ ببار آمده است . باينوسيله البيرونى نتنها براي هند و هموطنانش بلكه براي همه طا لبان و متخصصين و سستشرقين كه به هند شناسى مصروف اند خدست سهمى انجام داده است كه ميتو انداز آنها استفاده عميقانه بنمايند.

ساللهند البیر و نینه تنها در باره هند معلوسات سیدهدبلکه سشکلا ت آثارآن محققینی که شهرت دارند و ساآثار آنان را سیخو انیم سیتو ان بکمک نوشته جا ت البیر و نی حل کرد. .

مدارك و تتبعات البير و نى از اين نقطهٔ نگاه بنظر تحقيق و انتقاد سطا لعد شده و بايد نخستين قدمى كه درين ساحه بر داريم آن باشد كه بايد تمام سعلو ماتيكه

دربارهٔ آثارسانسکریت که از اند یکای او خوشه چینی شده باهـــم گرد کنیم. در اینجا ښاغلی شاستری باظهار قدرشناسی میپر داز دو گوید:
البیرونی از طریق زبان عربی بسیاری از معلومات علمی رابه آسیـــا ی

باختری انتقال داد.و باین سنظور سحتویا ت اکثرآ ثا رسانسکریت را که بخشی از میان رفته است تلخیص نموده و بر انها شرحو حواد ثی نوشته است. هرگاه آثار البیرونی نمیبود اسروز ازآثار سذکوروسؤرخین آن نام و نشانی در کف نداشتیم.

همچنا ن آثار البیر و نی درر اه تثبیت و تعیین تاریخ های بعضی ا زمتون که فقدان آن در تحقیق و تتبع تاریخ هندباستان راماذع بزرگی پیش سیکند خیلی هاکمگ سیکند. البیر و نی در بیان دو یا چندین شخصیت و سصنفین مقا بله میکر دو هیچگاه از اظمهار رائی یافتو ا در بارهٔ قابلیت یامعایب نسبی آنا ن خو د داری نکر ده است.

دانشمندد هخداد ربارهٔ کسب معلوسات هندي ابو ريحان در غز نـــه نکته تازهٔ دار داوگويد .

ابو ریحان در غزنه فرصت های خوبی داشت و باطبقات سختلفهٔ هند و ها آسیزش کر ده تااز اطلاعات آنها استفاده نماید زیر ادر آنمو قع غزنسه پر از هندو های بوسی کابلستان و اسیر ان جنگی و نیز اشخاص آزادی بوده که بسه بمر کز قدرت و عظمت روی آور ده بودند و غالبابکار هائی از قبیل صنایع دستی و معماری اشتغال داشتند. چنانکه معمار ان یو نانی در عهدخلفای اسو ی در دمشق به همین قسم کار ها میپر داختند بر علاوه عناصر سر بازوصا حب منصب و سیاستمدار و تاجرو غیره نیز از کلیهٔ نقاط غربی هند بد ان شهر آسد ه بودند. اما تحقیقات البیرونی راجع به آنچه در غزنه بدست آورده است منحصر نبوده بلکه وی در کشور هندنیز مسافرت هانموده و چندین سال را در آنجاگز رانده است.

كارع ي نجوى البيروني

درسحل نخست سیخو اهم آزد عوت شما و ازین پذیرا ئی گرم شمسا تشکر کنم . بسیار مسرت دارم که سوقع یافتم در سر اسم هزار سین سال تولد البیرونی دانشمند شهیر افغان اشتراك کنم .

آثار وی در نجو م و ریا ضیات که ثمر ات نبوغ وی سیباشد به علمای نجو م در سر اسر جهان سبر هن است .

س بنو به خود سیخو اهم سهم البیر و نی را د رساحهٔ استرو نو سی و اهمیت آنر ا در نجو م عصری ارائه کنم .

بيما يش شعاع زمين

البیرونی بدین عقیده بو د که زمین شکل کروی د ارد. او نو شته است:

« اگر زمین کروی نمیبو د روز های تا بستان و زمستا ن ا زهم تفاوت
میداشت .....»

این سنجم معروف غزنی یك سیتو د كاملاً اصیل رابرای تعیین شعاع زسین بو جو د او ر ده است . سنكو رهٔ اصلی این سیتو د پیمایش پا ئین شدن ا فق از قله كو ه بود . بعبارت دیگر تفاوت بین افق ریاضی و افق مشهو د بایست تعیین سیشد.

بياييداين تفاوت رابناسيم. ارتفاع كوه را وشعاع زسين رابناسيم ازين تناسب آشكار

$$\cos \alpha = \frac{R}{R + h}$$

قیمت شعاع زمین بدست سی آید:

$$R = \frac{h \cos \alpha}{1 - \cos \alpha}.$$

البير و ني مشاهدات و تحقيقات خو د را از قلهٔ يك كوه در هند ا نجام داد.

اوقیمت راوارتفاع کوه رااندازه کرد. برای محیط ز سین R ? 2 TR)

۰۰۰۰ سیل عر بی رابدست آورد . هر گاه سیل عربی وبه و احد های سر و جه اسرو ز حساب کنیم برای سحیط زسین طور یکه ا لبیر و نی حاصل کرده.

$2\pi R = 40180 \text{ km}$.

این قیمت بارقم اسرو زی که حدو سطی سحیط زسین را . . . . . م کیلو متر نشا ن سید هد مطا بقت فو ق العا ده دار د .

نتیجهٔ راکه البیرونی بدست آور دسو فقیت بر جستهٔ نجوم در آن عصر بود. البیرونی آخرین سنجم دوره های وسطی بود که شعاع زسین را تعین نمود. بعد ازوی تحقیقات درین زمینه تاقرن ۱۹ ستو قف گر دید.

به این تر تیب قیمت شعاع زسین که تو سط ا لبیر و نی حاصل شده بود بحیث به ترین رقم تابیش از پنج قرن باقی ساند .

تعيين عرض البلد جغر افيائي:

تعریف ابتدائی عرض البلد جغر افیائی چنین است: این عرض البلسد عبارت است از فاصلهٔ یك نقطه سعین از خط استو ای زسین در سطح زسین كه به واحد های زاو یه اندازه سیشود. قیمت عرض البلد جغر افیائی راستو ان از پیمایش موقعیت ستاره ها حاصل کرد. البیر و نی چندین طریق رابرای تعیین عرض البلد معرفی کردیکی ازین طریقه ها بر اساسی مشاهدات یك ستاره قطبی درستهای علیا و سفلای سیر حرکت آن ستکی است. بیائید که ارتفاع این ستا ره در منتهای سفلای آن با الو منتهای علیای آن با ایچ دو نشان داده شود. عرض البلد جغرافیائی را بااین فار مول بیان سیشود:

$$\varphi = \frac{h_1 + h_2}{2}$$

البيروني عرض البلد جغر افيائي بر اى افسا نداز . . ٦ سحل سعلوم كرده است . او سط اشتباه پيما يشات او از نظر مقايسه با ارزش هاى اسر و زى در حدو د ه ـ در جه ، است و اين سعادل تقريبا ۵۵ كيلو ستر بر سطح ز سين است .

طریقه های معلوم نمو دن عرض البلد جغر افیائی که ا ز طرف ا لبیرونی معرفی شده است تا همین امروزنیز حایز اهمیت است. بعضی ا زین طریقه ها هنوز هم در استرونو می جیود یتیک استعمال میشود

طول تعين البلد جغر افيائي:

تعیین طول البلدجغر افیائی معضله بس مشکل تری را نسبت به تعیین عرض البلد بو جود سی آرد (عرض البلد را میتوان از استوای زمین که یک سطح طبیعی است پیمود، در حالیکه کدام نصف النهار بر جسته طبیعی که از ان طول البلد را پیموده بتوانیم و جود ندارد). در عصر البیرونی فقط ممکن بودکه اختلافات بین طول البلدهای جغر افیائی را پیموده نه قیمت های مطلق آنهارا. البیرونی طریق جدید تعیین طول البلدراکشف کرد. طریق او بر اساس پیمایشات مسافه البیرونی طبین نقاط معینه برووی زمین بود. عرض البلد جغرافیائی این نقاط باید قبلاً پیموده شوند. بیائید عرض البلد جغر افیائی نقطهٔ اول را عرض البلد نقطهٔ دو می را بنا میم. طبول البلد جغر افیائی این دو نقطه را بسا النو بسه طبول البلد جغر افیائسی این دو نقطه را بسا النو بسه

و نام می گذاریم . بیائید فاصلهٔ بین این د و نقطه را بو بکو ئیم . هنگا م ترسیم نصف النهار ها آسان است نشان دادهٔ شود که یک مثلث کروی حاصل

میشود که اضلاع آن عبارت است از ال - 90 م کار و . 90 م

وويك زاويد آن ١ ٦ ٢ ١ است، براى آنكه قيمت ٢

ر احاصل کنیم باید این مثلث کری حل کرده شو د .

به ارتباط این معضله البیرونی یکی از معروفتریس کشف های خود را انجام داد ،او ترگنومتری بامثلثات کروی را ایجاد کرد. برای حل مثلث سورد بحث بیرونی این فارسول رابدست آورد:

 $\cos d = \sin \theta_1 \sin \theta_2 + \cos \theta_1 \cos \theta_2 \cos$

 $(\lambda_2 - \lambda_4)$

از ین فار سول فرق سور د نظر در طول البلدهای جغرافیائی میتواند. حاصل شده میتواند.

فار سول مثلثات کروی که از طرف البیرونی کشف شده است در عصر اسرو زاساس قو اعدریاضی را در استرونوسی کروی و نیز در استرونوسی جیو دیتیک تشکیل سیدهد.

زاویهٔ سلاندایرهٔ قطبی با استو اسساویست به زاویه بیسن محورگردش زمین و محور عمودی بر سطح دور آن زمین در اطر اف آفتاب. آگاهی بر ایسن زاویه در استرونومی حایز اهمیت بزرگی است.

قسمت این زاویه راستوان از پیما یشات سوقعیت آفتاب در تابستان ۲۲جون ( )و در زمستان (۲۲ دسمبر)بدست آورد. بیرو نی سالیان در از ی رادر راه این تحقیقات و تف کرد. پیمایشات معروف او در غزنی صورت گرفت و نتایج آنها در قانون مسعودی در جاست. سااین قیمت راد رآنجا چنین می یابیم:

$$\varepsilon = 23^{\circ} 34'$$
.

بیرو نی نتیجهٔ حاصله رابا پیمایشاتگذ شتگانخویش مقایسه کرد وتو انست بیان کند که قیمت این زاویه در هرقرن «حدود» ۲۵ تقلیل سییابد.

پیمایش های البیر و نی چه اندازه د قیق است ؟

قيمت ها طبق ار قام معاصر توسط فارسول ذيل ارائه شده سيتو اند:

تى علاسة سال است.

پیمایش های بیرونی در حدودسال . ۲ . اصورت گرفت . هرگاه بر ای قیمت . ۲ . ۱ رابدهیم به این نتیجه سی رسیم که در سال . ۲ . ۱ زاویهٔ سیلان استو ا به دایر هٔانقلاب مدار خو رشیدازین قر ار خو اهد بود . .

$$E = 2327 - 0,47(1020 - 1900)$$

$$= 2327 + 0,47.880$$

$$= 23^{\circ}27 + 7$$

$$= 23^{\circ}34$$

$$= 23^{\circ}34$$

و این زاویهٔ زاویهٔ ایست که البیرونی در اثر پیمایشات خویس حاصل کرده است.به این تر تیب دقت پیما یشات او فوق العاده است. صبح و شام،نو رماه،در هنگام خسوف: وقتی در بارهٔ کارهای نجوسی البیرونی حرف بزنیم باید دره بارهٔ سفکور های او راجع به شرح بعضی از پدید ها نیز تذکر دهیم.

یکی از مسایل حل ناشده آن عصر این مسئله بود که چرا قبل از طلوع آفتاب جهان روشن سیباشد و چرا بعد از غروب آفتاب دفعتاً جهان تاریک نه سیشود؟به عبارت دیگر چرا پدیدهٔ طلوع و غروب را مشاهده سیکنیم؟

دانشمندان اعصار گذشته قا در نبود ند که این پدیده ها راشرح دهند وبعضی اوقات سفکوره بسیار غلطی درین سو رد عرضه شده بود سثلا سگفتند روشنی ر وز مستقل ازر و شنی آفتاب بوجود سیاید.

بیر و نی نخستین کسی بو د که شرح درستی از پدیدهٔ طلوع و غروب راد ا د او توجه را به نقش فضای جوی دو رادو ر ز سین سعطوف ساخت. او نوشت که انتشار نو ر بر ذرات سوجو د در هو ا سبب این پدیده شناخته شده سیتو اند. مفکورهٔ او کا سلاً تا ئید گر دید این پدیده در اثر انتشار نو ر برسا لیکیول های جو زسین بوجو د سیاید.

البیرونی این دانشمند مستعد درعین زمان توجه رابه شرح صحیح یک پدیدهٔ دیگر معطوف کرد روشنی ماه در اثنای خسوف .این حقیقت که ما ه بعد از دا خل شدن در ساحهٔ سایهٔ زمین دیده میشود و یک و نگ خفیف سرخ میداشته با شد کاملاً غیر قابل درك بود . بیرونی اظهار کرد که این چیز میتواند معلول تغیر سمت روشنی آفتاب در جوزمین باشد.

این نظریهٔ بیرونی نیز کاسلا تائید گردید.

سن درین سختصر سعر و فترین آثار نجوسی البیر و نی را ا را ئه کر د م
سن درینجا سفکوره های البیرونی رادر بارهٔ نظام هیلیوسنتریک سور د بحث
قرار نداد م زیرا این سوضوع طی سبسوط در سقالهٔ پروفیسر رنستشریح
شده است .

اماآن مفکورههای هیلیوسنتریک البیرونی مورد دلچپسی خاص سنست

من یک استر و نوس پو لندی هستم . د رین سال ماپنجصد مین سال تولد
نیکو لاس کو پر نیک بز رگترین منجم مانر ا تهجلیل میکنیم . کو پر نسیک

سیستم هیلیوسنتریک راشرح داده است و این سیستمی است که در بارهٔ آن

بیر و نی دا نشمند همو طن شما و کو پر نیک به عین مفکو ره عقیده د ا شتند

مفکو ره هیلیوسنتریزم کشو رهای ما و شمایعنی پولیند و افغا نستان را به

هم پیوند میدهد.

داکتر تا دیو زجاز زیبو فسکی انستیتـــو تنجو سی پوهنتون و ارسا

پروفیس مقبول احمد استاد بو هنتون علیگی هند سهم البیرونی در سطالعا ت جغرافیائی وعواسل انحطاط علوم بعدا زبیرونی

and the second second

از تنظم کنندگان این سر اسم در افغا نستان تشکر سیکنم کسه بمن سوقع دادندتاقدر دانی خو در ااز البیرونی دانشمند و عالم بزرگ دنیای قرون و سطی ابر از کنم. او یکتن از ان رجالی بو د که دانش شرق و غرب ر اکسب نمو ده سواد آنر ا در بر ابر سعاصرین خود گذاشت. عطش پایا ن ناپذیر او بر ای کسب دانش کافیست که او رابصفت یک د انشمند بزرگ معرفی کند اما پیروان دینی او از گنجینهٔ بزرگ دانشی که او از خود بجا مانده چسه استفاده کر دند. آیا هم و طنان او راهی راکه او روشن کر ده بو د پیروی کردند. اگر چنین نگر ده اند علتش چیست؟ انحطاط پیشرفت علمی در جاسعهٔ اسلامی یک و اقعیت تاریخی است و فقد ان همین پیشرفت است که این جاسعه را پائسین و اقورده است که این جاسعه را پائسین تاورده است . آیا علت چه بود ؟ طورعموم علت آن دگما تیزم عنعنات پرستی آورده است . آیا علت چه بود ؟ طورعموم علت آن دگما تیزم عنعنات پرستی

و مذهب شناخته شده اند. د کتر مقبول احمد مسئله فیود الیزم رامور دسطالعه قر ار دا د . اما آن نوع فیو دالیزم که در آسیا میشناسیم در حقیقت یک ارستو کر اسی نظامی بو د که اساس آنر اسیستم زر اعتی تشکیل میداد . نظمه فیو دالی نیست که در راه ما قر ارگر فته بلکه عطالت است که مثل یک سا نع بزرگ سد راه جامعه شده است. همچنین دگما تیزم یا عنعنه پرستی نتیجهٔ یک جامعهٔ عاطل است. فقد ان تقکر اتعلمی راباید در علل عمیق تری جستجو کر د که یک جامعه رامیساز دیا آنر اویر ان میکند. جامعه یانمو میکند یا فاسمد میگر دد. برای یک جامعه و قفهٔ رکود و جو دداشته نمیتو اند .

مااین وضع را از دو قرن به این طرف درجامعهٔ اسلامی سیینیم. از آن بسه بعد روحیهٔ پیشر وی تبا رز کرده نتوانست. این رو حیه محل صحیح خود راحتی د رجها ن اسلا می عصری نیز پیداکرده نتوا نست. ما نبا ید مذهب یا دگما تیزم رامسئول آن بدانیم بلکه از آنجاکه برای همگام شدن با انگشافات جدید بجلو حرکت نگر ده ایم با ید خود را مسئول بشنا سیم آنگاه که دانشمندانی چون البیر و نی در قرون و سطی مو ادر اازمنابع مختلف جمع سیکر دند فقط سعی میکر دند که ذخیرهٔ د ا نش بشر را به نفع بشر یت توسعه دهند .امادر اینجا باید بدانیم که چه مقد از ازین جمع آوری مو اد بر تجارت عملی متکی بود و چه اندا زه خودد انشمندان قرون وسطی کوشیدند که سطح بینش معاصرین خودرا تغییر دهند. مامیتو انیم اشخاصی را بخاطر بیاو ریم که نمیتو انستند استعدادهای حقیقی خودرا درست آزما یسش بخاطر بیاو ریم که نمیتو انستند استعدادهای حقیقی خودرا درست آزما یسش کنند. با تسلط عظیم به دانش و زبانهای البیر و نی در جامعهٔ که می زیست باید بایک سلسله مشکلات مو اجه میشد .و تاز مانیکه مااین مشکلات رانشناسیم بایک سلسله مقامی راگه شایستهٔ او ست بر ایش تعیین کنیم .

باو جو دغنای معلو ساتی که البیر و نی بماسیدهدنکات زیادی سو جو د است

د کتور حسین علی محفوظ

الجماهر دالبيروني دافكا رواوعقا يدوآئينه

د (الجماهر) کتاب دبیرونی د افکاروهند ا ره، د ده علمی روش:
بیرونی سونسر ته خوراستر علمی آثار دیاد گار پهتو که پهری اینی
دی .چه بی له سبالغی د تصور له حدو دو څخه ډیر دی او هغه سر حدته رسیدلی
دی چه و هم او خیال ورته نشی رسیدلی ځکه هغه په سل ها و کتا بونه
رسا لی اوسقا لی لیکلی ، تصنیف او ترجمه کړیدی ، او زه کوسان کوم چه
دده د کتابونو او آثارو د غه شمیر بیخی ر ښتیا او صحیح دی که مونږ د سورخینو
د غه خبره و منو چه د هغود نوسونو فهرست په وړو تورو (. ٦) پا نهو
ته رسیږی .

په خپله بیرونی دخپلویوشمیرآثار و او کتابونوشمیرتر (۲۷س) هکال پوری (۱۲۲۳) ښودلی دی چه د (۲۹س) کتابونو دپاڼو شمیر (۲۲۳س) سخه ؤ اوداتقریباً د هغه د ټولو آثارونیمائی رقم دی۔ورسته له دی څخه یاقوت د هغه د پنځو کتابونو نو نو سونه چه په ادبیاتو ،تاریخ او شعر کښی لیکل شوی یاد کړیدی بیرونی

یو سحقق علا سه او اسانت دا ر سترجم ؤ که دی دعلمی تحقیق دقا فله سالارونو له ډلی څخه و شمیر لشی د ژبپو هانو په ډ له کی هم دی دسمتاز او لو د سقام خاو نددی نحکه چه دی په عربی، فارسی، سنسکرت او هندی ژبو پوره احاطه لری برسیره پر هغه په تر کی ، روسی ،سریانی ، یو نانسی ، او عبری ژبو هم پوهیده داچه ده په هغه و خت کی خپل نفیس ا و قیمتی اثسر الجماهر میدان ته راو ویستخپله پوره احاطه او ادر اك د انسانی، اجتماعی فلسفی او نفسیاتی تحقیقاتو او سطالعاتو په ساحه کی څرگنده کړه د بیرونسی نثر بلیغ او نظم ئی پوخ او ستین او ادبی سعلوسات ئی پراخ ؤ .

دی په ژبه ، لغت او عربیت کی یوستر سحقق بلل کیده، همدغه را زدی دهغو کسانو په ډله کیؤچه دعربی ژبی سره ئی ډیره سینه درلو ده تر دی حده چه ده دغه ژبه پر ټونو ژبو باندی غوره کڼله او همدغه ژبه ئی دخپلو کتابونو دتا لیف، ترجمی او علمی تشریحاتو دپاره استعما لوله دبیر و نسی دعجائبو څخه یو هم دده دقیق علمی روش دیچه پرسشاهد و اوسکر روتجربو او ازسوینو باندی بناؤ.

البيرونی هغه يو انحنی پو هانددي چه سضحک خر افات ئی لریغورزولی او هغه قصی او حکايات ئی چه کوم علمی اساس نلری بی اعتبا ره کنلی دي دغه پوه شخصيت دعلمی تحقيقاتو او مطالعاتو د پاره نحينی قاعدی وضع کړيدي چه زهوياړم دغه قاعدي دلمړي ځل د پاره دده د کتاب الجما هر څخه کشف کړم او خوشحاله يم چه نحينی هغه قاعدی اور وشونه دلته ياد کړم احفه څه چه نحان ژغورل ور څخه بيرته شی دانتقاد لاس و ر نحنی لنډېری ځکه چه درښتيا او درواغو نحای پکښې دی.

۲-ټول هغه څيزو نه چه په نړي کې و جو دلرې دزماني داو ږدوسره سـم خپل شکل او بڼه بدلوي داشا عران دي چه په خپلو سد احيو کښې د ډيرې درو اغو څخه کار اخلي. ســـونږ داجر ئتنكو و چه هغه څه چه سونږ نه و ى او ريد لى بل ته و ايو. ســپر ر او ى او حكايت كو نكى باندى بىله اسانت داداكوا لو څخه بل شــى و اجبندي .

هــصيقل کاری آسان کار دی محکمه دصدقاو کذباستحان ئی کر ان کار د ي .

۲-هغه څه چه سو نبر ئی په عالم و جو د کښی نظیر نه و ینو ژر ده چه و و ایو
 دهغه شی تصو ر هم سمکنندي.

دالاندی څونمونی تجربی ته دده ۱ هتمام څر ۱ کندوی

۱-...او که یوشی څو اړخو نه لرل په هغو استناد کو ل دپر له پسی
 تجر بیحیثیت لري.

۲ ـ...زما په نز د په دي کښۍ څو شبهی شته چه دهغواری کو ل بی له تجر بی او پر له پسی از سوینو څخه امکان نلری.

دده دد قت ، اما نت او تواضع محو نمو ني

ا دایو داسی حکایت دی چه له یوی باو ری سنبع څخه ندی صاد رشوی . ۲ ازهگو مان کوم چه دسدائن ښار له دی کبله یدی نوم مسمی شوی چه د شاهنشاه داستو کنی محای و .

سـ...سادهغه و زن تخمين كړخو په خپل لاسسي تللي ندي.

ســ...او زه صرف گو سان کو م چه ز سا داگو سان دکو سی تجر بی سره سلګری ندي .

۵-....او د سلغلر و نوسو نه په عربه ژبه کښی دو سره زیات دی لکه دز سری نوسو.نه زه پدی ژبه او پدی ځای کښی د هغو ټو لو نو سونــــو شمیر ل پر یږدم.

--...یوه سجهوله خبره دیوهجعلی کتاب څخه اخستل شویده. √-....دډیر پاړسوب له کبله زه دهغه شی په و ز ن باو ر نشم کـو لا ی محکه چه داسی پاړ سو بو نه دحجم په حساب کښی راځی خو دو زن په حساب کښی راتلی نشی .

۸-...زهگمان کوم خو ز سادا گوسان یو ثابت او سحققشی ندی .
 ۹-...داسی یوه خبره ده چه زه و ایم خو تقریباً تصدیق ئی نشم کو لای .
 ۱-...سادغه شی نه پخپله په ښکاره ثابت کړی او نه سی د کوم باوری سړی څخه او ر یدلی دي .

دده د نظر یا تو محخه

۱-..... پیر ژب پو هاند دقبایلو او طوایفو څخه او ریدل شوی لخات او کلمات راټولو او پدی توگه دخپل ضبط او تدوین قد رت نوروته ښکاره کوی حال داچه پدی کارکښی بی له سبالغی تفاخر او خو دنمائی څخه بله کټه نشته، تر دي حده چه دوی دامانت داری لحاظ هم و نکړ ا و دشا هد راو ډلود پاره ئی داسی شعر و نه جوړ کړل او هغه ئی د کورستان په سړو پوری و تپل کواکسی دوي پدی نصیحت عمل کړ ی چه و ایی (که غو اړی چه خپل درواغ خلکو ته رښتیا و ښیی نود ژو ند یو څخه شاهد سه راوله) یعنی هغه درواغ په سړو باندی و تپه

۲-په تیرووختو کښی به چه غز ترکان مسلمانیدل ا و مسلما نانو سره به ئی ژوند او خلطیت پیداکاوه نو دوی به ددو اړو خواو تر سنځ تر جمانی کوله کله چه یو غز ترک مسلمان شوهغه ته و ویل شو چه د ا سړی ترکمان شو بدی

يعنى دترك په شان شويدي.

ســد(ج)او (ي)توري په اکثر و ژبو او لغاتو کښی سره اشتر اك لری او دهمدي کبله يو دبـــل په ځای استعماليږي .

 ۵ - په عربی ژ به کښی دسپینو زرونوم (اللجین) او صر یف د ي زه گوما ن کو م چه دصیرفی کلمه د همدی کلمی څخه ا خستل شوی ده.

او دخر افاتو او عاسو خلكو په سقو لاتو باندى خپل نظرداسى څر كندوى در افاتو او عاسه خلكو عادت چه دهر هغه شي جو ړو ل چه دوى ته سشكل او غير عادى ښكارى دهغه نسبت و سليمان نبي (ع)ته كوي .

۲-....او هغه خرافی خبری چه دعاسه خلکو په ژبو جا ری دی ډیری زیاتی دي .

ســـــاو رکاکت پکښيڅرگندو یاو په هغه کښي بیله و جو د څخه کو م بل خاصیت تجلی نه کو ي او همدار نگه په استقر اء کښی ځکه دا دهغه سړ ي دپاره چه راګیر شوی دی یو دپناه گاه ده چه دعلت په ځای هغه ته ستو سل کیږي.

ســــدايو داسي خبره ده چه نه په و جو د او نه ذهن کي کو سه ګټه لري . دـــدهزيان و يل پای نلري.

٢-... خو داسي خر افات چه خندارا و لي دعاسه خلكو په نز د ډ ير ي دي.

دافغانستان دنو میالی عا لـــم!بوریحان البیرونیقبر دغزنیدبهل دباغونو پهیو باغ کی

ما يل هر وى

ا فيانه بوريحيان

44. - 414

حضرت غسر نه سهد بینش بسود علم و فسر هنگ او جهان آر است علم و دانش جهان جهان سی ریخت گرد بر گرد روشنا سیسزیست چونکه آسوزگاه دیریسن بسود ای د ریغا زگردش د و ران کرچه خود شهر ، بوددردو ران شاعسر و عارف و دبیر و حکیسم

848

ا یس جهان چون فسانه بنیادا ست هست تاریخ هسا فسانهٔ چنسد گر سخن از نهان بسسرون افتد هسر بزرگسی فسانه یسی دارد

زادگاه علو م و دا نش بسسو د تیخ و تدبیر آن ز مان پیسراست همه د ر دامن ز سسان میریخت ا زره علم پر بها سسی زیست د ا نش خیز شهر غسز نین بو د غسز نه ر اسوخت از جهانسوزا ن مفخر غسز نه بود (ا بوریحان) مفخر غسز نه بود (ا بوریحان) سیرت نیک دا شت و طبع کر یسم

از فسانسه ز ما نسه آ با د است قصهٔ ر هروان دا نشمنسسد سا ز افسا نسه آز سسون افتسد نقش پادر زسسا نه یسی دارد

دهرافسان سه کهسسن دارد قصه از شورو حال (بوریحان) قصه ازد ا نش و فضیلت ا و یک د و سه داستان شود تحسریر گفت « ولواجی» (۱) فقیه زما ن نفسش د ر شمار افتا د ه اند رآ ن حال پرسش از سن کرد گفتم ا لسا عه گاه پر سان نیست کرد اصرار آ ن منجم دهر ذی توای سرد! نیک خوش فرجام که به دا نستگی ، زجان گذ رم گفتم آ ن سسئله به لطف بیا ن گفتم آ ن سسئله به لطف بیا ن تا کشیدم زخا نه پا بیر و ن سرد «بیرونی » آ ن مهین د انا

قصهٔ د یگری بپرد از م آن فرو زنده آفتاب زمان زند گی داشت گاه در خوار زم نزد ما مون شه مقر ب بو د چونکه د ر علم بد بلند نگا ه روزی ما مون به سرکبرهوار د انشی سرد ر اطلب فر سود

نکته پــرداز دو ثمر سازد ـ
قصه ازقیل وقال (بوریحان)
قصه ها از علی همت او قصه ها از علی قصه همت او گیر قصوری رود توعذرپذیر که شدم من به نزد بوریجا ن از خو شی بر کنا ر افتا ده از رسوز حساب و جو هر فرد لحظهٔ بحث و فحص عرفا ن نیست کا ند رین دم ز علم خواهم بهر هست بهترازین دوا سر کدام ؟ یاند ا نسته زین جها ن گذ رم بر گذ شتم ز نزد «بوریحان » بر گذ شتم ز نزد «بوریحان » گشت زا نکو ی ناله ها بیرون دوستان ر اگذ اشت د رغوغا

ازدیا رد گربیان سازم
آن خردسند سرد، رو شن جان
سنهمک بد به علم و دانش جزم
اندر آن سرز سین همی آسود
بد سعز زبه نزد سرد م وشاه
سی بر فتی بشهر گام شما ر
د یر گردید او نیا مد زود

⁽۱) فقیه ابو الحسن علی بن عیسی الولواجی از فقهای بزرگ غز نه سعا صرب بوریحان

رفت درجایگا ه بیرونسی
گشت بیرونز حجره بوریحان
که پیاده مشو ز سر کبخویش
توشهی شهسوا ر سی با ید
شا ه گفت عالم بنامستسی
شأن شا هی سراگرفته عنان
ورنه هربا مداد سیبا ید

قصهٔ دیگر ی زبوریحا ن
بود محمود چونطلبگارش
طلبیه ش به حضر ت غزنین
سالها غزنه بود سا سن او
گاه آثار هند وان بنوشت
گد نبشت او کتا ب قانون را
بهرمسعو د معد لت گستر
که همو بد امیرد ریا د ل
تاکه عمری زما مداری کرد
تاکه عمری زما مداری کرد
درخوراعتبا ر «بوریحان»

باشکوه و شعا رساسونی (۲)
دا دسو گند ش وگرفت عنا ن
سنا زین شیوه سیشوم دلر یش
سر و ر ی سرترا همی شا ید
توسز ا و ا را حترا سستی
که ترا کرده امطلب زینسا ن
که به نزد تو آیم و شا ید

گویم ازآن بلند طبع زمان
ا زهنر پرو ری خرید ا رش
که و را بود مأ سن د یرین
شهرا و ، سهد علم و میهن او
د رز سین سخن ا ثرها کشت
نسخه پرز د ر سکنو ن ر ا
آن شه نیک نا بغه پر و ر
پی ا کرام سر د م مقبلل ا
عالمان راهمار ه یا ری کرد
پیل واری ز سیم کرد روان

(۲) مأسون خوارزسشاه (خانوادهٔ مأسونیه) درآغازبا جگذارسلو كساسانیه بو دند بعد ازآن كه سحمود خوارزم راگرفت تحت قیادت سحمود درآسدند و بغزنه خوارزم الحاق گردید.

لیک «بیرونی » آن سعلم جود با زگشتا ند پیشکش زغنا گفت آن سرد بخرد ودانا بند ه از سیم بی نیاز ستم آنچه ستوار و باثبات بود هرد م با فضیلت و دانا هرد م با فضیلت و دانا

سرد م با فضیلت و دانا خواسته پیش شان نخواسته یی کرده د رپیش شأن شان تعظیم رفته زونیک قصه ها سانده

تحفهٔ شاه مستر د فرسود نشکست او طلسم استغنا کز قناعت رسیده ام به غنا که نه درفکربرگوساز هستم ثروت اند رون ذات بود

اینچنین زیستند دردنیا سیم وزراعتبارکاسته یی شوکت شاهی وخزانهٔ سیم قصه رایک بدیگران خوانده

وسعف أمونورجه

پياميونسكو

ښاغلی اردل نما ینده یو نسکو در کابل!

لطفاً تبریکات و بهترین تمنیات مدیر عمومی را به تنظیم کنندگان مراسم هز ارسین سالگرد البیرونی بخاطر سوفقیت کنفر انسی که در پوهنتون کابل جریان دارد تقد یم دارید. یونسکو مسرت دارد که در سراسم یاد بود البیرونی مدقق و پژوهندهٔ خستگی ناپذیر دانش که هزارسال قبل بحیث یک دانشمند بزرگ، یک سیاح با بصیرت و یک مفکر علمی بسیا رجلوتراز عصر خویش تبارز کرد اشتراک میورزد.

پیمانهٔ سهمگیری او در تفکر علمی آ نچنا نیکه شسایستهٔ او ست تاکنون بدرستی معلوم نشده است و امید میرود که علاقمندی ناشی از کنفر انس کابل به آگاهی و سیعترد ر بارهٔ عظمت و ارزیابی تازهٔ نوشته های البیرونسی منتبع گردد .

يـــونسكو ، پاريس

پيام نماينده عراق

دولت جمهوری عراق این بنده را بنمایندگی از طرفخود سرافراز کرد و باشرکت دراین جشن فرخنده سرابینهایت سفتخرساخت.

افتخار دیگری که نیز نصیبم گشت و با عث مسرت و خرسندی نمایندگان عربی شده اینست که اینجانب خو در ا نمایندهٔ سائر کشور های عربی سیدانم. سحبت گرم و دو ستی پایدار ، و ارتباط استو ار دو کشور کهنسال عرب اق و افغانستان هماره زائدالوصف، و رو ابط دیرین دینی و فرهنگی و علملی و ادبی و تاریخی ایندو سلت همیشه سحسوس و روشن است.

عراق و انغانستان همو اره دار العلم ، و جسایگاه رجال و ار باب کمال ، و مجمع آئمسةو اوألیا ، و سرکز سهم بزرگان شعرا و ا دبا و فقها و حکما و علما و محدثین، و جای اهل فضل و دانش و هنر بو ده انسد.

نام نامی سر اسدن علوم و بزرگان شرف د رکشور عراق بردل نوشته ا و هرگز سحو نمیگر دد، و همیشه و ردزبان خاص و عوام است، و بیمارستان و آز مایشگاه و کتابخانه و مدر سه و خیابان و سؤسسه و بنگاه علمی زیادی بنام اشخاص بر جسته و نامدار معرفت و دانش مانند (ابن سینا) و (البیرونی) کسه خدمتگذار ان معارف اسلامی ، و حافظان زبان شریف عربی ، وستار گان قدر اول فلک علوم بوده اندموسوم و معروفست .

محبت زیادی که ارزانی فرمودید وعنایت بسیار که از آن بهره و رشدیم واحترام شایان که نصیب ماشده ، و پذیرا ئی گرم و مهر آمیزی که ما در آغوش باز این کشو ردوست (افغانستان) غرقهٔ دریای آنیم هرمو ئی بشکرش لسانی فصیح و زبانی گویااست .

جشن خجسته هزار سین علامه محقق ، دانشمندیگانه ، استاد دانا ، دانش پژ وهٔ ژرف بین ، ریاضی دان سترگ نابغه بزرگ شرق، خو رشید تا با ن و آ فتا ب در خشان آسمان فضل ودا نش ابو ریحان بیرو نی را ا زطر ف د و است و ملت عراق بخصوص دانشگاه بغداد ، و دانشکدهٔ ادبیات و گر و ه ز با نهای شر قی و فضلا و ادبا ودانشمند آن واستا د آن کشو ر ما و کلیه کشو ر های عر بی بملت و دولت دوست افغانستان و بهمه شما تبریک میگو ئیم .

امید وار است بازار عام وادب ودانش همیشه گرمترین بازا ر ها و مید ا ن
روا بط دوستی فراخترین جلگه ها باشد و بوی شهرت عالمگیر و صیت جهانگیر
نو ا بغ شر ق مشام را خو شبو ، و پر تو آن جها ن معر فت را پر نور سا زد
در خاتمه عرائض پیشنهادی چند معروض میدار م :

، ـ این تالار (تا لار کتابخانهٔ پو هنتون کابل که تشکیل جلسا ت کنگره در آن صورت گرفت) بنام (تا لار البیرو نی) موسوم شود .

۲ - خیا با ن پوهنتون کا بل بنا م (خیا بان البیر ونی) مسمی شود .
 ۳ - مد رسه از مدارس شهر کا بل بنا م نا می البیر و نی مو سوم گردد .
 ۳ - سزار پر انوار ا لبیر و نی به سبک دیرین اسلامی سر سوم ا ین کشور تعمیر و نگهداری شود .

۵ - تماس و همکاری وتشریك مساعی با کلیه کشور های که تجلیل البیرو نی را کرد . ویا میکند انجام گیر د .

داكتر حسين على محفوظ نمايند ةدولت جمهورى عراق

پیامنمایندهامریکا

هم ازطرف خود و هم ازطرف دانشگا ههائی که د رسوسسهٔ ما عضویت دارند از دولت سبارك افغانستا ن که سارا برای شرکت د ر این جشن بزرگداشت هزار مین ابوریحان البیرونی دعوت کردند عرض تشکر میکنم و به هیئت مدیرهٔ کنفر انس که برناسه سارابعهده گرفتند و چنان خوب از عهده بر آمدند از صمیم قلب سپاسگزاری میکنم .پیام سارا میتوان در چند کلمه اظهار نمود آنهم که اسروز درعده بزرگی از پوهنتون های ایالات متحده اسریکا از قبیل هاروارد - برنیتون هشیگان کالیفورنیا ابوریحان البیرونی بعنوان یکی از نوربخش ترین ستارگانی که درفضای علمی اسلاسی میدر خشد به دانشجویان اسریکائی معرفی میشود . و محققین متعددی از جمله کندی و پنگیوی مشغول تحقیق و تتبع درآثارگرانبهای او هستند و امید میرود که نتایج پژوهش هاو کوششهای آن سورد استفاده هرکه طالب علم باشدچه درشرق و درغرب قرار خواهدگرفت .

در پایان به د وستاندانشمندافغانستا ن کهدر روشن کر دن آثارهمو طنخو د البیر و نی بهر هٔ بز رگی داشته اند و همچنین به محقین همه کشو ر های دنیا آر زوی همکاری سیکنم که سیدانیم پی بر دن په همه سسا ئل سر بوط به آثار البیر و نی کاری است که تنها بوسیله کو شش سشتــرك بین المللی سیتو ان انجام گر فت .

دكتور جروم كلينتون .

پيامنما يندي فرانسه

ازطرف حکومت فرانسه پیامذیل را به مجلس عالیسالگره البیرونی می رسا نم ازطرف آقا ی ژیل وازطرف خودم از جناب شما عذر سیخو ا هم زیرا د ر كاروظيفة خود به خدست كودكان وجوانان افغانستان مصروف بود ه به صور ت كافي دركار اين سالكر د سهم گر فته نتوانستيم به سنا سبت هزار همين سا لكره ابور یحان ا لبیرو نی یکی از بزرگترین شخصیات قرن یازد هم، حکوست فر انسه به جناب شما تبریکات خود را سیگو ید و تحیات خود برای اجر ای کا ر علمی شما سیرسا ند اسید دا رد که این جشن تجد ید علا قه خوا هد آ ورد برای اینکه به مناسبت هزار همین سالگره ابو ریحان البیرونی ، یکی از بر جسته ترین شخصیت های قرنی که در آن شخصیت های بزرگو ار فرا وان ز ندگی کرده اند حکومت فرانسه برایشما تبریکات خودراسی فرستد و تشجیعا ت خو د را برا ی کار عملی شما میرساند اسید دا ریم که ا ین جشن یک تجد ید علاقه بهوجود خوا هد آورد برای این شخصیت بزرگ که یک عالم ويك فيلسوف بودهاز كنجكاوىعلمي ،دقت فكرووسعت نكاه به يك مقام عالى در ر سیده یک نمونه برا ی معاصرین سا وشماوبرا ی نسل های آینده داده است . از طرف آقا ی اتیان ژیل و ازطرف خودم ازجناب اعضای سحتر م این سجلس بخشش سيخو ا هم٠

پیام نما یننده ایران

استاد محترم و رئیس کنگره بزرگداشت ابوریحان بیرونی

ساز مان لغت ناسه دهخد ا افتخار دارد که د ربیست و پنج سال پیش بر ای اولین بار شرح حال سفصل ابور یحان بیرو نی را سنتشر کر د و ا حوال و آ ^{ثا} ر این نابغه بز رگ جهان بشریت را بقد ر اسکان بطا لبا ن علم شنا سا ند .

اکنون که آخرین جلسهٔ کنگره در پا یتخت کشور عزیز برا در و هم د بن ما (افغانستان) تشکیل شده است افتخار دا ر د باستعضا رجنا بعالی و عمو م اعضای سعترم کنگره بر سا ند که دانشگا هیان تهرا ن عمو سا و هیئت علمی اقدام سازمان لغت نامه وا بسته بدا نشگا ه تهران خصو صا اقدام د انشگا ه کابل را در بر قراری سراسم هزار مین بیرونی بد یدهٔ تقدیر سینگر ند و انتظا ر سیبرند که هر چه زو د تر نتیجهٔ تحقیقات انا ن د ر ز سینه های سختلف حیات و آثار علمی بیرونی بطبع رسد و در دسترس همگا ن قرار گیر د ، تا تشنگان و ا دی حقیقت جوئی از زلال فکر آنان سیراب شوند و برو شنا ئی چراغی پژ و هش ایشا ن نقاطی از زندگانی این دانشمند عالی قدر راکه تا با سروز همچنا ن تا ریک مانده است ژرف بنگرند

درپایان سوقع را سغتنم شمر ده از عنا یا تخاص رئیس سعظم وا عضای سحتر م
هیآت دولت ونما یندگان سحترم واستا دان بز رگو ار وشخصیت های سعظم و
نیز سحبت های بی شائبه دانشجو یان دانشگاه کا بل و همچنین لطف بی ا ند ا زه
سردم شریف افغانستان که در سدت یکهفته از آن بر خوردار بودم و یک عمر
شر سنده آن هستم ، صمیمانه تشکر کنیم . . .

رئيس سازمان لغت نامه دهخد او استا د دانشگاه تهر ان

د کتر سید جعفر شهید ی

پيام نما يندة ايران

جای بسی مسرت است که سراسم بزرگداشت دانشمند بزرگ ابوریحا ن بیرونی در کشور دوست و همجوار سا افغانستان برگزار میشود.

تمدن درخشان اسلاسی در قلمرو پهناور خود بزرگانی را پر ورده که مایهٔافتخار همه جهانیان هستند و بیرونی را یکی از سهمتر ین آنان سی تو ان بشمار آورد.

یکی از علل عمده که سوجب پیداشدن دانشمندانی همچو ن بیرونی و ابن سینا گردید این بود که سردسان سسر زسین های اسلا سی بایک دیگر همکاری و سعاضدت دائم داشتندو سروزی و رازی و هندو و ترك دو شبدوش هم درراه ترقی و تعالی علمی گام برسی داشتند سااسید و ا ر هستیم كسه دو ستی و برادری ساباسات افغانستان همکاری علمی رابیش از پیش سیسر بگرد ا ند تابایاری و مساعدت یکدیگر بتوانیم بازهم دوران گذشته علمی راسنا سب باشرائط زمان خود تجدید كنیم .

جشن بیرونی وسیلهٔ بسیار خوبی بود برای اینکه سابتوانیم با علما و دانشمندان افغانستان تماس بگیریم و از کوشش های علمی آنان بااطلاع گردیم و بهمین سناسبت بایداز مقاسات دولتی و علمی و دانشگاهی افغانستان که این جشن باسعادت رابر پا کردند سپاسگزار باشیم و نیز از سحبت و سهما ن نوازی سردم شریف این سرزمین که باچهر هٔ کشاده دائم باسار و برو بودند تشکر کنیم و سعادت و توفیق و فرخی و شادی و پیروزی را برای آنان از خداو ند بزرگ بخواهیم .

\$\frac{1}{2} \ \frac{1}{2} \ \frac{1} \ \frac{1}{2} \ \frac{1}{2} \ \frac{1}{2} \ \frac{1}{2} \ \fra

اعضای علمی سوسسه سطالعات اسلاسی دانشگاه سک گیل کانادا (شعبهٔ تهران) که به همکاری دانشگاه تهران همت بر نشر آثار فلسفی و عرفانی اسلاسی و سعرفی آن بدنیای غرب سی پر دازند سراسم بزرگداشت فیلسوف و متفکر بزرگ اسلاسی ابو ریحان بیرونی را به سقاسات علمی و دانشگاهی افغانستان تبریک سی گویند.

مهدی محقق استاددا نشگا ه تهران و و ابستهٔ تحقیقاتی دانشگاه مك گیل .

دپښتونستان دنمايندگانوپيغام

(نحمد الله و نصلی علی رسوله الکریم)

سونبر دپښتونستان دخلکو خادسان او نمايند کسان دافغان و رورسلت او ټهولو افغانی او خارجی پوهانو ته تبريک و ايو چه د لوی عالم ستبحر ابوريحان البيرونی چه درناویو کړهاو دعلامه ابوريحان البيرونی د جامعه علم د تجليل و ظيفه دوی اجراکړه .

افغانستان، په شمول دپښتو نستانی و رو ڼو، دخار جی پو ها نو کــــــــــو ن په دی جشن کښی يو لوی افتخار کنهــــــی .

او مشکور یو چه سونږ هم دپښتو نسـتانی و رونهـوله خـوا په هغه کښی ګډون و کړ په خاتمه کښی دافغانستان د و رو ر سلت لوړتــیا او سعادت او دپښتو نستان آزاد ی او حریت له لوی خدای (ج)ناصر المؤسنین څخه غو اړو.

د پاکستان دنما ینده پیغا م

دغو نهی ښاغلی رئیس،گر انو دو ستانو، اد یبانو، سا ءینس پـو ها نو او محتر سو حاضر ینو!

نن دابو ریحان البیر و نی په اختتامیه غو نهه کی زه پخپله قوسیژ به ار دو دیو څو ټکو دعر ض کو لو اجازت غو اړم.

زمهدپاکستان دادیبانو،سؤرخانو اوساینس پوهانو د سنتخب نماینده په ټوګهدکابل تاریخی ښکلیاو بارونقښارکی حاضرشويیم.

ددغه نحای دلطف څخه ډکه فضا او آر ام ژوند او ستاسو د خلکو د اخلاص او صمیمیت نه ډکی سیلمه پالنی زما په زړه کی داحسان سندۍ دو سره د روند احساس اپیداکړ ید ی چه د شکر یی اداکو لو د پاره زماس د سناسب الفاظ نشته دی.

کابل ته ز رادر اتلو دالو سړی سوقع نده، هر کله چه ز سا د پاره دغـــه تاریخی ښار ته در اتلو فرصت ر اپیداشو یدي ساتل په پوره گر سجــو شی او دزړه په سینه دهغه استقبال کړ یدي، شاید دابه څه غلط نه وي چه وو ایـم زه دلو سړي ځل د پاره ددغه شان او چتی سیلمه پالنی تصویر و ینم .

لسکاله مادپشتنو سره تیر کړي او د هغوي د هري قبیلی نژ دي کتنه ســــی کړیده. په هرکو ر،هرکلی او هريکوڅیکیسی د غه تجر به کړیده چــه دپشتنو میلمه پالنه دنړۍ د هري میلمه پالنی څخه بـــااکمل بیلــه ده او تــاســو عزیزانو پهدي څو و رځو کی زما او زمونږد ملگروادیبا نو په و ړاندي دافغانانو دمیلمه پالنی داسی نمو نه پیشکړه د کومی په و جه چه به مونږ دتـل د پاره تاسو ته داحترام سر ټیټ نیولی وي . داسلام آباد څخه درا و تلونــه مخکښی زماهیواد و الوادیبانو دغه عرض کړی ؤ چه زه د علامه ابوریحان البیرو نی د تلین د جشن په مو قع د هغوي له خوانه ستاسو په خدمت کی داحترام او عقیدت اومننی سراتب وړاندي کړم .

داهغه و رځ ده چه هر پاکستانی دغه احساس کو ي ابو ریحان البیرونی نه یو ازي د افغان و لس د پاره یو دایمی بل شوي څر اغ دي بلکه د هر پا کستانی په زړه کی د البیرو نی د پاره هغه قدر او ار زښت پروت دی کوم چه تاسو د هغی احساس کوی.

آخر و لی به داسی نه وی، ددغه غز نی ښا ر څخه هغه څپانده څپه ر اپو ر ته شـــوه کو سیچه ز سا په هیو اد کی داسلام جنډه دهمیشه دپاره هسکه و درولــه او دهغی دبر کت نه سونږ دخپل هیو ادخپلو اکــی لاس ته ر او ستله او د یــــو اسلامی سلطنت بنسټ سو کیښو د .

زسو نبر په زړه کې دافغانستان اود افغانستان دو کړ و د پاره هغه قدر اواحترام پروت دي چه تاریخ د هغې شاهدي و ائي .

شاید داخبرهبه غلطه او بی محایه نهوی چه و و ایم زسو نبر دتاریخ سرچینه افغانستان دی محکه چه په تاریخ کی دغی خاو ری (افغانستان) داسی پوهان لا رښو نکی، هنر سندان او عالمان و زیږ و ل کو سو چه زسو نبر په و طن کی دعلو سو او فنو نو څر اغ هم رو ښانه کړ.

که رښتياو و ايم نو دپښتونقو مله راتلو نه و روسته داقبال په و طن کی داسلام څر اغ روښانه شو او دپاکستان تاريخ بالکل بدل شو.

هلته دپښتنو دتحریکونو په و جه دآزادۍ چراغ هیڅکله سړنشو اگر چه دانگریزانو حکوست داسکان تر حده پوري کو ښښونهو کړل چه سونږ دخپل تاریخ څخه بیبرخی کړی و زسونږ د پلارنیکه رشتی راو شلوي او ز سونـ و د و نوو د د شقافت سر چینه رابنده کړی لاکن داآر زو تر سره نشوه، زسونږ پښتنو و رونوو د لر غونی تاریخ رشتی کلکی نیولی و ساتـلی او پښتنو د جهاد په نعر و زسونږ په پاکستان کی د اسلام بیرغ تینگ کړ او په حقیقت کی د دغی ستري کاسیابی د افتخار تاج د پښتنو او افغانانو په سردي .

زهننددغی تاریخداحسانونو دیوی ژوندی سجسمی په تو که ستاسو پسه و ړاندی ولاړیم په ساکی چیر ته دی هغه طاقت چه په څو ټکو کی د دغو ستر و احسانونو شکریه اداکړی شم.یوازي ددي خبري دویلو جر آت کوم چسه دخپل هیواددقلم دخاوندانو، شاعرانو، ادیبانو، ساینس پوهانو ټولوله خوا دسختر ماستاد لوي عالم او سسلمان ابوریحان البیرونی په یا د کی پسه خپلوساتو کو ډوالفاظو دعقیدت او احترام سراتب و ډاندي کړم.

ددغه حقیقت په لیدلوساته په زړه کې نوره خو شحالي راپیدا کیږي چه دافغان و لس هر فر دنر او ښځه او هر ساشو م دالبیر و نی دعلم او پوهی څخه د گڼی او چتو لو د پاره راپاڅیدلی او سبار زه کوی شاید دنن و رځی څخه په دغه سیمه (افغانستان) کی دهغی نوي بل څراغ رڼانو ره هم زیا ته شی د کوم رڼاچه به یو زل بیاز سادگر ان هیو اد د تیار و دلري کولو و جو که شی او د لرغونی تاریخ چشمه به بیر ته رابرسیره کړی او سو نږ ټول د قلم خا و ندان ، ادیبان او ساینس پوهان په هغه لار رو ان شو کومه چه ا بو ریحان البیر و نی لیدلی او انتخاب کړي وه .

ددغی دعاسره زه ستاسو د ټولو شکر گذار او سشکو ریم چه ساته سو د څو الفاظو دویلو سوقع په لاس راکړه. د زړه له کوسی شکر یه

پروفیسر احمد حسن دا نی داسلامآبادپو هنتون ـ پاکستان

پيام نما يندهٔ هند

برای سن کمال افتخار است که در ین جشن یادبود البیرونی از طرف حکومت هند اشتر اكسیورزم. هند سهمگیری های البیرونی را در ثبت کلتورو فلسفه قدیم هند در کتاب سعروفش، هرگز فراسوش کرده نمی تواند. این رهنی است که سردم هند هند هرگز آنرا تلافی کرده نمیتوانند. بنابران سراتب قدردانی سردمو حکومت هند را به حکوست افغانستان و بنابران سراتب قدردانی سردمو حکومت هند را به حکوست افغانستان و پوهنتون کابل از رهگذر تد ویراین سراسمویا دبود حیات و آثار ایسن دانشمند بزرک که هندیان در برابرش سحبت و احترام قایلند تقد یم سسی دارم.

پروفیسر مقبول احمد استاد پوهنتون علیگرهند -۱۸۵-

دالبیرونی دجشن دعلمی غو نله و د ور وستی رپو ت ستن

دالبیر و نی د نمانځنید علمی غو نډو چه دغبر گو لیدسیاشتی د ۱۱ نیټی نه تر ۳۱ پو ريو شوي و رو ستی ر پوټ.

الفدعلاسه ابو ریحان البیرونی دزیریدنی د زرسی کالیزی به مناسبت چه دافغانستان به تاریخی ښارغزنی کی او سیده او همدغلته س شدو دافغانستان دجمهوری حکومت داطلاعاتو او کلتو ر دو زارت له خواپه کابل پو هنتون کی جرگه چه دغبرگولی به ۲۰ نیته چه دجون د ۲۱ نیت سره سمون خوری شروع او د ۲۵۰۱ کال دغبرگولی سیا شتی په ۲۱ نیته چه دمون د ۲۱ نیت همون خوری شروع او د ۲۵۰۱ کال دغبرگولی سیا شتی په ۲۱ نیت همون د ۲۱ نیت سره سمون خوری پای ته و رسیده.

ج ـ دعلمی بحث لو سړی غو نهه دغبرگو ای په ۲۷ نیټه دیکشنبی په و رځ په نیمو بجو د کابل پو هنټو ن د کتابخانی په تالارکی پر انیستل شوه و روسته له هغی چه پوهاند عبدالحی حبیبی دغو نه ود رئیس او د افغانستان د هیأت غړی داکتر سیدبهاو الدین سجر و ح او دهند دجیمهو ریت نه ډاکتر سید

مةبول احمد دغو نهي دسنشيانو پهحيثو ټاکل شول علمي و يناوي او بحث شروع شو.

دـپدغوغونهو کیدافغانستان له خوادغو پوهانو دزما نی په ترتیب په خبروکی برخه و اخیسته.

الساد خليل الله خليلي (دالبير و ني له نظره دانسان اخلاقي مقام .)

٧- پو هاندعبدالحي حبيبي (البير و ني خو ار زسي دي که خر اساني؟) ٣-داکتر سحمدانس (دالبير و ني رياضيات اونجو م.)

سمن غلى عبدالر وأف بينو ا(دالبير و ني دو خت اجتماعي شر ايط .)

٥- بناغلي سحمد اسمعيل سبلغ (دالبير و ني فلسفي څيره .)

۲ - استاد غلام جیلانی جلالی (دالبیرونی دحال شرح)

٧-١٠١٤ غلام غو ثخيبري (داابير و ني دهند د پو هانو په نظر کي.)

۸-پو هندوي سر و ر همايون (البيروني او دهر ات خيشخانه .)

و پوه هــانــد صدیق الله رشتین (دالبیر و نــی ژب پوهنه.)
هـد یو نسکو دنماینده ښاغلی (اردیل) په گهون د نورو هغو هیو ادو
نمایند گان چه د کنفر انس په غونهی و کی حاضر و او په و روستی غونهه کی
یی دوستانه پیغاسونه و لوستل او یا هغه هیو اد و نه چه پیغاسونه یی رالیر لی
دالفبا په تر تیب دا دی :

ر -له شور وی اتحادنه پرو فیسر بو گوایو بوف .

۲- دالمان فدرالی جمهو ریت نه ډاکتر سنای .

سـ د اسریکا له ستحده ایالا تو نه ډاکتر کلنتن .

سـ له ایر ان نه داکتر سهدی سحقق او داکتر سید جعفر شهید ی .

۵ له ایتها لیا نه دپرو فیسر تو چی له خو ا پیغام .

- له پښتو نستان نه سولوی ظاهر شاه . پاچاگل او ظهير الدين رمضانی - له پاکستان نه پرو فيسر احمد حسن دانی . ٨- له پو لند نه پروفيسر يژ بو فسكي .

هـ له عراق نه ډاکتر حسين على محفوظ.

. ١- له فرانسي نه استاد د بوركويي او پروفيسر ژيل .

۱ اد هند نه پر و فیسو رسقبول احمد.

۱- په شو روی اتحاد کی د ابو ریحان بیرونی د علمی آثارو تحقیق
 او چا پول د شوروی اتحاد پر و فیسر بو گلیو بوف له خو ا .

۲- د البیرونی په آثاروکی د خوارزم د کتابخانی د سیځل کیدلو داستان د ایران د ډاکتر سید جعفر شهیدی له خوا.

سـ الجما هر نو سی کتاب د بیرونی د عقاید و افکارو او علمی روشونو هینداره د عراق د ډا کتر سحفو ظ له خوا .

سـ درازی د کتا بو نو په فهر ست کی د ابو ریحان رساله د ایر ان د ډا کتر سهدی سحقق له خوا.

۵ ـ له هند نه پروفیسر مقبول احمد په جغرافیا ئی څیړ نو کی دالبیرونی بر خه او دالبیرونی نه و روسته د پو هنو د سعیار د را تیټیدو سببو نه .

۲- له پاکستان نه پروفیسر احمد حسن دانی البیرونی او دلاهور ښار.

۷- له پو لند نه پروفیسر یژ بو فسکی ، د البیرونی نجوسی کارونه .

ز - د غو پو هانو په خپلو علمی او دقیقو و یناو و کی د علامه ا بوریحان د ژوند پهبیلو بیلو اړ خونو آثار و او افکارو چه داسلاسی تمدن د تاریخ د ستر مفاخر و څخه دي رڼاوی و اچو لی علمی او با ارزشته معلومات یی و ړاندي کړل او دراتلو نکی و خت د پاره یی د بیرونی د څیړنو په برخه کی زیات اسکانات سنځ ته راوړل .

ح ـ د غزنی په ښا رکی چه د بیرونی د علمی افکارو د رو زنی او هم
یی س یستون دئی مجلل سر اسم ونمانځل شول چه دهغو پر تر څ کی دالبیرونی
لهلوحی نه د پر دی لر ی کولو سره د البیرونی په نوم و اټ او دالبیرونی
د خطی نسخو کتابخانه پر انیستل شوه دخارجی سیلمنو او د افغانی پو هانو
او هم د غزنی د پو هانو له خوا او د د غه ستر پو ه په هدیره باند ی د گلو
دگیډی دایښودلو په وخت کی د دغی ټولنی په سبارکی او تائید و یناوی و شوی .
د و ینا او خبرو په تر څکی د غه لاند ی سپا رښتنی او پیشنها د و نه

ا د ټولو و ينا و ستن د ی د و يو نکی پخپله ژبه په يوه سجمو عه کی چاپ او خپو ر شي .

٧- د پولتخنیك په ادیتو ریم باند ی د ی د البیرونی نوم کیښو دلشی او یوه مدرسه او واټ دی هم د البیرونی په نا مه یاد شی تر څو چه د بشری تفکر خاطر ی چه ددغی محمکی د بشری تفکر خاطر ی چه ددغی محمکی د محلاندي تیری زمانی یوه بر خه ده د مدرسو د زده کوو نکو ا وخلکو په د هنونوکی ژوندی پاتی شی .

سـ دکابل پو هنتون او دافغانستان اکاد سی د تاریخ او ادب ټو لنه دي د البیرونی د څیړ نو د سر کز په نوم یو سر کز جوړ کړی چه په هغو کی د بیرونی خطی او چاپی آثار او هغه مقالی چه په بیلو بیلو ژ بو باندی د ده په باب لیکل شویدی را ټو لی شی .

تر څو هغه کسان چه غواړی دده په با ب څیړنی و کړی په آسانی سر ه و کړی شی سنابع او ساخذ و نه لاسته راوړی .

په د غه سر کسز کی باید هغه کستابونه او مقالی چه دابو ریحان په بابهه ارو پائی ژبو لیکل شوی دی ترجمه شی او هم هغه کتابونه او مقالی چه په افغانستان کی لیکل شوی په نو رو ژبو دی تر جمه شی او په د غــــه باره کی دی دیو نسکو د سو سسی نه سر سته و نجو ښتل شی.

همدغه راز په دغه سر کز کی دی د ا بو ریحا ن د علمی بیلو بیلو اړخو نو په باب ساده کتابو نه و لیکل شیچه سحصلین او څیړ و نکی و کړی شی له هغو نه په اسانی سره گټه و اخلی او دغه سر کز باید د ا بو ریحان په باب په نړی کی د ټو لو علمی فعالیتو نو څخه خبروی چه د کارونو د تکر ارسخنیوی و شی .

سم په راتلو نکی و خت کی د اسکان په صورت کیدی د پو هنی د و زارت له خوا په غز نی کی د البیرونی په ناسه یو کالج (پوهنځی)جوړشی د افغانی سر بوط سقاسات باید د غزنی د سوزیم د پر اختیا او تر تیب په باب پاسلرنه و کړی .

- دالبیر و نی هدیره دی ددی هیوا د دو د د ستو ر سره سم په تاریخی ډ و ل جوړه او و ساتله شی .

√ ـ پـه کابـل پو هنتون کی دي د علو د تاریخ کر سی جوړه شی او استادان او ساهر آن دي د پخوانیو پو هانو د علمی افکا رو په تحلیل کار و کړی او همدی پخوانی علمی بنسټو نه د نو یو علمی بنسټو نو سره انډ و ل کړي شی.

۸- د یو نسکو سسئو لو سقاماتو څخه د البیرو نی د علمی آ ثارو د تر جمی تحقیق او چاپ په باره کی د بین المللی جر گه گۍ د جو ړولو د اسکاناتو غو ښتنه و شی .

د افغا نستان پو هان د البيرونی نمانځلو ته چه په نورو هيو ادوکی شو يدی يا کيږی دزړه له کو سی هــر کلی و ايیاو په دغه باره کید هر راز سر ستو د پاره چمتو و الی څر گندوی .

راپور نهائی جلسات علمی جشن البیر ونی کهازتاریخ ۲۰۱لی ۳۰ جوزا دایر گردید

.

بمنا سبت هزارمین سا لگرد تولد علاسه ابو ریحان البیرونی ستوطن و ستوفی غزنی شهر تاریخی افغانستان سحفلی از طرف و زارت اطلاعات و کلتو رحکومتجمهوری افغانستان درپوهنتون کابل برگزارشد که بتاریخ ۲۰ جوزاسطابق ۲۰ جون آغاز و بتاریخ ۱۳ جو زا ۱۳۵۲ سطابق ۲۱ جون ۱۹۷۳ خاتمه یافت. نخستین جلسهٔ سباحثات علمی بر و زیکشنبه ۲۷ جو زا ساعت ۹ و نیم قبل از ظهر در تالار کتابخانهٔ پوهنتون کابل افتتاح شد. بعد از ینکه پوهاند عبدالحی حبیبی بحیث رئیس جلسات و داکتر سید بهاو الدین مجر و ح عضو عبدالحی حبیبی بحیث رئیس جلسات و داکتر سید بهاو الدین مجر و ح عضو هیئات افغانستان و داکتر سید مقبول احمد نمایندهٔ جمهو ریت هند بحیث سنشی هیئات افغانستان و داکتر سید مقبول احمد نمایندهٔ جمهو ریت هند بحیث سنشی های سجلس انتخاب شدند بیانه هاو سباحث علمی آغاز یافت.

درین جلسات ازطرف افغانستان دا نشمند انیکه درسخن رانی سهم گرفته اند به ترئیب زمانی قرار ذیل اند:

- ساغلي عبدالروف بينوا «شرايط اجتماعي عصر البيروني »

۵ - بناغلی محمداسمعیل سبلغ « سیمای فلسفی البیر و نی »

- استاد غلام جیلانی جلالی «شرح حال البیرونی »

٧ - ښاغلي غلام غوث خيبري «البيروني به نظر دانشمندان هند »

۸- پو هندوی سرور همایون «البیرونی و خیشخانهٔ هرات »

۵- پوهاند صدیق الله رښتین «دالبیرونی ژب پوهنه»

علاوه برنماينده يونسكو ښاغلى (ارديل.)

نمایندگانسایر کشو رهای که در جاسات کنفر انسحضورداشتندوپیام های دو ستانه در جلسهٔ اختتامیه قر ائت کر دند با کشو ر های که پیام فر ستاده اند به ترتیب الفبا قر ار ذیل است . :

۱ - اتحاد جماهیر شوروی « پروفیسر بوگلیو بوف »

٧- « جمهوريت فدرالي آلمان « داكتر سناى »

- ایالات متحدهٔ اسریکا « داکتر کلنتن »

س- ایر ان «داکتر سهدی سحقق» و «داکتر سیدجعفر شهیدی »

۵ - ایتالیا۔ پیامازطرف پروفیسر تو چی .

پښتو نستان سو لو ئ ظاهر شاه .

پاکستان پروفیسر احمدحسن دانی .

۸ پولند پروفیسریژبوفسکی .

٩ - عراق داكتر حسين على محفوظ.

. ١ - فرانسه استاد بوركوى و پروفيسر ژيل .

١١ ــ هند پروفيسرسقبول احمد .

نمایندگان کشورهای دیگریکه درسباحث علمی و ایر اد بیانیه ها سهم گرفتند به ترتیب زمانی قرارذیل اند: ۱ — پروفیسر بوگلیو بوف از اتحاد شوروی «طبع و تحقیق آ ثا رعلمی ابوریحان بیرونی در اتحاد شوروی »

۲ – داکتر سید جعفر شهیدی از ایر ان «داستان سو ختن کتا بخانهٔ خو ار ز م
 در آثار البیرونی »

س – داکتر محفوظ از عراق «کتاب الجماه رآئینه عقاید و افکار و روش علمی بیرونی سرد اکتر مهدی محقق از ایر ان «رسالهٔ ابو ریحان در فهر ست کتابهای را زی».
 ۵۰ – پر و فیسر مقبول احمد از هند «سهم البیر و نی د رسطا لعا ت جغر افیائی و عو اسل انحطاط علوم بعد از بیر و نی »

- برو فیسر احمد حسن دانی از پاکستان «البیرو نی و شهر لاهور» - برو فیسریژ بو فسکسی از پولند «کارهای نجومی البیرو نی » ...

ز — این دانشمندان طی سخن رانی های علمی دقیق بر جو انب سختلف زندگی آثار و افکار علامه ابو ریحان که یکی از مفاخر بز رگ تاریخ تمدن اسلامی بشمار میر و د روشنی افگند ند معلو سات علمی ار زنده ارائه کر دندو امکانات بیشتری در ساحهٔ مطالعات بیر و نی شناسی بر ای آینده بو جو د آو ر دند.

ح - درشهر غزنی که پرو, شگاه اندیشه و هم آ, ایگاه پیرونی هست
 مراسم مجللی برگز ارگر دید که طی آن با بر دا شتن پر ده از لوحهٔ البیرونی
 جادهٔ بنام البیرونی و کتابخانهٔ نسخ خطی البیرونی افتتاح گر د ید .ضمن گل
 گذاری بر مرقدآن دانشمند بز وگ از طرف مهماشان خارجی و دانشمندان
 افغانی و هم دانشمندان غزنی بیانیه های در تبریک و تائید این محفل ایر اد
 گردید .

ط-طی بیانات و سباحث ، تو صیدها و پیشنهاد های ذیل بعمل آمد :

۱ - ستن تمام بیانات بهمان زبان گوینده د رسجموعهٔ طبع و نشر شو د .

۲ - ادیتو ریم پولیتخنیک بنام البیرونی نامیده شو د و هم مد رسه و جادهٔ

ب - پو هنتون کابل و انجمن تاریخ و ادب افغانستان اکادسی بایدسرکزی
بنا م سر کنز مطالعات البیر و نی تأسیس کند که در ان آثارچاپی وخطی بیر و نی
و مقالاتی که بز بانهای سختلف در بارهٔ او نوشته شده جمع آو ری شودتا کسانیکه
میخو اهند در بارهٔ او تحقیق کنند به آسانی بتو انند بمنابع و مأ خددسترس یابند .
در ین سرکز باید کتابها و مقالاتی که بز با ن های ار و پائی در با رهٔ
ابو ریحان نوشته شده تر جمه شو دو نیز کتابها و مقالاتیکه در ا فغانستان نوشته شده
بز بانهای دیگر تر جمه شو دو در ین باره کمک سؤ سسه یو نسکو مطالبه شود .

همچنین درین سسر کسز کستابهای ساده در بسارهٔ جنبه های سختلف عسلمی ابو ریحان نوشته شو د تابیجسلین و ببحقین بتو انند به آسانی از آنها استفا د ه کنند و این سر کز باید از همه فعالیتهای علمی در دنیا دربارهٔ ابو ریحان اگاهی داشته باشد تا از کارهای میکر رجلوگیری شود.

س – در آیند، ودر صورت اسکان وز ارتمعارف یک کالج (پوهنگی) درغزنی بنام ا لبیر و نی تأسیس کند.

۸ — از مقامات مسئول یو نسکو امکانات تأسیس کمیتهٔ بین المللی طبع و تحقیق و ترجمهٔ آثار علمی البیر و نی مطالبه شود .

ه - دانشمندان افغانستان از تجلیل ابو ریحان بیر و نی که د رسمالک دیگر
 انسجام شده و یا انسجام سیشو د صبیمانسه حسن استقبال سیکسنند و آسادگسی
 خود را برای هرگونه همکاری اظهار سیدار ند .

In this concise summa/ry I have presented the most famous astronomical works of Al-Beruni. I did not discuss here Beruni's ideas on the heliocentric system, because this was extensively discribed in the paper given by prof. Anas.

But those heliocentric ideas of Al-Beruni are of special interest for me. I am an astronomer from Poland. In this year we are celebrating the quincentenary of the birth of our greatest a stronomer - Nicolaus Copernicus. Copernicus elabora ted the heliocentric system, and this is the system, about which your countryman Beruni wrote in his papers five centuries earlier. This fact that Beruni and Copernicus held the belief of the same idea - the idea of heliocentrism - joins our two countries, joins Poland and Afghanistan.

Doc. dr Tadeusz Jarzebowski
Astronomical Institute of the Wrocław
University

One of the unsolved questions of that epoch was the problem why it is daylight before the sunrise and why it is not dark immediately after the sunset - in other words - why we observe the phenomenon of dawn and dusk?

The scientists of the ancient times were not able to explain this phenomenon, and sometimes a completely wrong idea was put forward - namely that the daylight comes independently of the sunlight.

Beruni was the first that suggested the correct explanation of the phenomena of dawn and dusk. He turned the auttention to the role of the atmosphere surrounding our Earth. He wrote that the dispersion of light on the particles in the air can account for this phenomena. His idea has been fully confirmed - this phenomenon is caused by the dispersion of light on the molecules of the Earth atmosphere.

The gifted intellect of Al-Beruni turned also the attention on the correct accounting of another phenomenon: the light of the Moon during its eclipse. The fact that the Moon, after entering into the shadow of the Earth, is seen and has faint red color was completely ununderstandble. Beruni suggested that this could be caused by the change of the direction of sun light in the Earth atmosphere.

Also this Beruni's idea has been fully confirmed.

Beruni devoted many years to this investigation. His famous measurements were made in Ghazni. The results have been given in his Qanun Mas'udi; we find there the value

Beruni compared his result with the measurements of his predecessors, and he was able to state that the value of this angle is decreasing by 52 per century.

How acurate were the measurements of Al-Beruni?

The value & , according to the contemporary data, can be represented by the following formula

$$\xi = 23^{\circ} 27' - 0.47''(t - 1900)$$

where t denots the year.

Beruni's measurements were made about the year 1020. If we put for t the value 1020, we conclude that in the year 1020 the inclination of the equator to the ecliptic should amount

$$\mathcal{E} = 23^{\circ} \ 27' - 0,47'' (1026 - 1900)$$

$$= 23^{\circ} \ 27' + 0,47'' \cdot 880$$

$$= 23^{\circ} \ 27' + 7'$$

$$= 23^{\circ} \ 34' .$$

And just this angle - 23° 34' - Beruni has obtained from his measurements. So, the accuracy of his measurements was excellant!

The dawn and the dusk. The light of the Moon during eclipse

When talking about the astronomical works of Al-Beruni, we must also mention about his ideas on the explanation of some phenomena.

of these points should be mesured in advance.

Let us denote the geographical latitude of the first point by $\mathcal{Y}_1$, the latitude of the second point by $\mathcal{Y}_2$. The geographical longitudes of these two points we denote correspondingly by λ_1 and λ_2 . Let the distance between these points be d. When drawing the meridians, it is easy to show that one obtains here a spherical triangle with the sides: $90^\circ - \mathcal{Y}_1$, $90^\circ - \mathcal{Y}_2$, d, and with one angle $(\lambda_2 - \lambda_1)$. In order to obtain the value $\lambda_2 - \lambda_1$ one must solve this spherical triangle.

In connection with this problem Al-Beruni did one of his most famous discoveries - he created the SPHERICAL TRIGOROMETRY. For the solution of the discussed triangle Beruni got the formula

 $\cos d = \sin \varphi_1 \sin \varphi_2 + \cos \varphi_1 \cos \varphi_2 \cos(\lambda_2 - \lambda_4)$.

From this formula the required difference in geographical longitudes $\lambda_2 - \lambda_1$ can be obtained .

The formulae of spherical trigonometry, invented by Beruni, represent in present-day times the fundamental mathematical basis in spherical astronomy and in geodethical astronomy.

The inclination of the ecliptic to the equator

The angle of inclination of the ecliptic to the equator equals the angle between the axis of rotation of the Earth and the axis perpendicular to the plane of revolution of the Earth around the Sun. The knowledge of this angle is of big importance in astronomy.

The value of this angle can be obtained from the measurements of the position of the Sun in summer (June 22) and in winter (December 22).

10/1

Al-Beruni introduced several methods of the determination of latitude. One of these methods is based on the observations of a circumpolar star in its lower and upper culminations.

Let the height of the star in lower culmination be denoted by $\mathbf{h}_1$, and in upper culmination correspondingly by $\mathbf{h}_2$. Then the geographical latitude $\mathbf{\varphi}$ is expressed by the formula

$$\varphi = \frac{h_1 + h_2}{2} .$$

Al-Beruni has measured the geographical latitudes φ for over 600 places. The mean error of his measurements - when comparing with presently known values - is of the order of 0.5° , and this corresponds to about 55 km on the surface of the Earth.

The methods of the determination of geographical latitude, introduced by Beruni, are of importance up to present time. Some of these methods are used till now in geodethical astronomy.

The determination of geographical longitude

The determination of geographical longitude presents much more difficult problem than the determination of latitude. (The latitude is measured from the Earths equator which is a natural plane, while there is no naturally distinguished meridian from which one could measure the longitude). In the epoch of Al-Beruni it was only possible to measure the differences in geographical langitude, and not the absolute values.

Al-Beruni created a new method of the determination of longitude.

His method was based on the measurements of the distance between the investigated points on the Earth surface; the geogra phical latitudes.

200

one obtains the value of the Earth radius

Al-Beruni made his investigation from a mountain in India.

He measured the value of as well as the altitude of the mountain h.

For the circumference of the Earth (2 TR) he got the value of

20400 Arabic miles. If we count the Arabic miles over presently used

units, we get for the circumference of the Earth - obtained by Beruni

the value

$$2\pi R = 40180 \text{ km}$$
 .

This value is in excellent agreement with the contemporary data (the mean value of the Earth circumference is 40010 km).

The result obtained by Beruni was a prominent achievement of astronomy in his epoch.

Al-Beruni was the last astro: mer of the Middle Ages that has determined the Earth's radius. After him the investigations in this domain were stoped till the XVI century.

So, the value of the radius of the Earth, that was obtained by Beruni, was the best for over five centuries.

The determination of the geographical latitude

The elementary definition of the geographical latitude is the following: it is the distance from the Earth equator to a given point on the surface of the Earth - measured in angular units.

The value of the geographical latitude can be obtained from the measurements of positions of stars.

Dear Afghan Friends,

In the first place I would like to thank you for your invitation and for this warm reception. I am very happy to have the opportunity to attend the ceremonies devoted to the Millenium of Birth of the famous Afghan scholar Al-Beruni.

The astronomical and mathematical works that are the fruits of his genius are known to astronomers of all the world.

In my report I would like to present the astronomical contributions of Al-Beruni, and their importance for modern astronomy.

The measurement of the radius of the Earth

Al-Beruni held the belief that the Earth is of spherical shape. He wrote: " If the Earth were not round, the winter and the summer days should not differ .....".

The famous astronomer of Ghazni has elaborated a completely original method of the determination of the radius of the Earth.

The main idea of his method was to measure the lowering of the horizon from the top of a mountain. In other words - the difference between the mathematical and observed horizon had to be determined.

Let the measured difference be denoted by ∞ , the height of the mountain by h, and the radius of the Earth by R. From the evident relation

$$\cos \alpha = \frac{R}{R + h}$$

Reports on

Al-Beruni

Afghanistan's great scholar on his millinieum at the Kabul Seminar

Published by the Ministry of Information and Culture. Republic of Afghanistan

Kabul-1973

د ولتي مطبعه